



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>



Achelis



Haderslev Hjorte-
Apoteks Historie

1557, 1583, 1933.

1933.

2-100

3220

Haderslev
Hjorte-Åpotek
gennem 350 Aar

1583 = 5. August = 1933

Haderslev Hjorte - Apoteks Historie

Th. O. Achelis

Haderslev Hjorte-Apoteks Historie

1557

1583



1933

1933

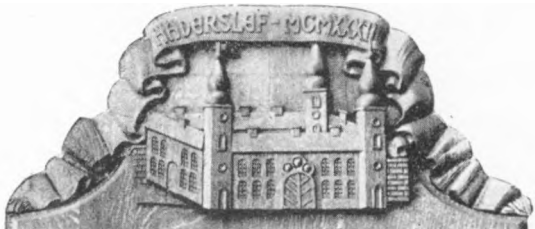
Udgivet ved Apoteker Schack Koster Obel, Haderslev

A.S. Modersmaalets Trykkeri - Haderslev

Jeg er nu engang begavet med en saadan Respekt for alt det Gamle, at jeg ikke har kunnet komme udenom at beskrive alt saa nøjagtigt og omhyggeligt som muligt. Denne Møje har jeg aldrig fortrudt, fordi jeg har haft den Opfattelse, at de mindste Smaating i en Overlevering ofte er af stor Vigtighed og Interesse . . . og kan jeg ikke antage, at naar om 200 Aar dette Papir vil komme i mine Efterfølgeres Hænder, det saa vil være den eneste Efterretning om mig, saa haaber jeg, at man venlig vil mindes mig, ligesom jeg tror at have vist Pietet mod mine Forgængere. — — — — —

*Julius Wilhelm Collenburg i Fortalen til
Haderslev Hjorte-Apoteks Historie, 1842*

REDELSLEF - MCMXXII



HJORTE APOTEKET

PRIVILEGIUM

STADFÆSTET

HERTUG HANS 1571-1557

FREDERIK II. 1581-1583

CAROLINUS BART. 1557-1595

DEGENES PIPER 1601-1627

JOHANNES FABRICIUS 1616-1645

MICHAEL JOHANNES DÄHLER 1620-1689

CHRISTIAN VORSTIUS 1620-1665

SEVERIN ALBINUS 1627-1689

JAKOB SCHULTZ 1639-1684

HENRICH HOLEN 1635-1724

CARL CHRISTIAN ZINK 1724-1751

CHRISTOPH FREDRICH ZEISS 1725-1781

NICOLAUS GOTTFRIED SASS 1735-1800

CARL HEINRICH PAUL LANGHEIM 1802-1842

NICOLAUS WILHELM GOLDBERG 1822-1872

NICOLAUS NORTGARD AGERSSBORG 1824-1872

FRIEDRICH CARL MATTHIAS HOLST 1822-1871

PETER ALBERT WÖNNICHSEN 1818-1881

HENRICH EMMIL SOMMER 1825-1881

CHRISTIAN YER WÄGER 1827-1885

GEORG FLATYNDRICH HAGEN 1835-1889

OSCAR ANTON PETER 1837-1899

PETER CARL JACOBSEN 1839-1905

HANS JENSEN 1805-1901

FRITZ PETERSEN 1810-1920

FRIBACK KÖSTER 1811-1920

SLOTSAPOTEKET

Midt i Byen over for Haderslev Domkirkes Hovedindgang ligger det gamle Apotek, som for 350 Aar siden, den 5. August 1583, fik sine Privilegier stadfæstet af den danske Konge, Frederik den Anden. »Hiorte-Apothek« staar der med gyldne Bogstaver paa Husets Forside; men dette Navn stammer først fra det nittende Aarhundrede, efter at der var grundlagt et andet Apotek i Staden. Indtil 1842 stod paa en Tavle over Indgangsdøren til den gamle Bygning: »Königl. privileg. Apotheke«, og »æ Apotek« har de Haderslev-Borgere kaldt Huset gennem Aarhundreder, eller, naar det skulde være rigtig fint: Slotsapoteket.

Thi til Slottet har det gamle Apotek været knyttet; Hoffet var Anledningen til, at Haderslev allerede efter Midten af det sekstende Aarhundrede fik et Apotek. I København maa der allerede have været Apoteker i Begyndelsen af det femtende Aarhundrede, og det første kendte Apotekerprivilegium er fra 1536. Allerede 1517 havde Hertug Frederik oprettet et Apotek i Slesvig, det første Apotek paa den jydsk Halvø. Men endnu 1546 skriver Christiern Torkelsen Morsing til Henrik Smith i Malmø, der havde forfattet »een skøn, løstig, ny urtegaard«, følgende: »Men effterdi at her er alsomeneste een Apotecke i al Danmarcks Rige oc Norge, oc desligest icke mange, som den rette lægedoms konst forstaa eller lærtt haffue, tækkes mig meget nytteligt være, att denne bog wdgaar for huer mandt, oc serdelis faar dennem, som langt boo fran legedoms doctores oc Apotheckere, att huilcken som fornymmer sit legoms skrøbelighed eller siugdum, kand søge oc finde i denne samme bog nogen lægdum, som han kan behielpe sig self medt.« Der var altsaa den Gang i Danmark og Norge et eneste Apotek! Men tre Aar senere kom et Apotek i Odense til, det nuværende Løveapotek, og det næstfølgende Apotek nord for Ejderen blev oprettet 1557 i Haderslev.

Hertug Hans den Ældre, Kong Frederik I's Søn, havde ved Hertugdømmernes Deling 1544 faaet Slottene Haderslevhus og Tørning med

tilliggende Amter, svarende omtrent til det nuværende Haderslev Amt. Samme Aar, 1557, da han begyndte at bygge Renæssanceslottet Hansborg ved Fjordens Bred, udstedte han en Bestalling paa seks Aar for *ANTONIUS BATE* som Hertugens »wesentlicher« Apoteker i Haderslev. Bate skulde altid — saaledes befalede Hertugen den 15. Juli 1557 — holde Apoteket vel forsynet med friske Urter og hvad andet dertil hørte og til Løn derfor have to Ørtug Rug, to Okser, en Fjerding Smør og to fede Svin, ligesom Hertugen skulde skaffe ham et Hus med Have fri for al borgerlig Tyng. Bate fik tillige Eneret paa her i Byen at sælge sød Vin, Lutendrank eller Claret, stødt Krudt (Urter) og Konfekt, ligesom han maatte føre sine »abbetekischen Guter« toldfrit fra Ribe til Haderslev ¹⁾).

Anton Bate — eller, som han hed paa Latin, *Antonius Battus* — er vistnok født i Alost (flamsk Aalst) i den belgiske Provins Øst-Flandern, den Gang Hovedstad i det østerrigske Flandern ²⁾. Vi véd i hvert Fald, at hans Familie for Religionens Skyld er flygtet derfra til Hamborg. Mange Familier blev i de Tider tvunget til at forlade deres Hjemstavn, Vestfalen og Nederlandene, og flygtede mod Nord. Det var dygtige Folk, som har spillet en stor Rolle i vore Byers Historie i det sekstende Aarhundredes anden Halvdel og i det syttende Aarhundrede. I Haderslev er frem for alle andre at nævne Wilhelm Schumacher fra Koesfeld i Vestfalen, som fra 1574 til sin Død 1583 var Borgmester i Staden, og hvis Efterkommere har været meget ansete Slægter i vor By indtil Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Fra samme By var Herman Reiminch, Anton Bates Kollega i Kolding, som har bygget den meget smukke »Borchs Gaard« paa Kolding Torv. Kort Tid efter Anton Bate kom Hercules von Obernberg, ligeledes en Vestfaler, til Haderslev som Hertugens Arkitekt. Det samme var Tilfældet med hans Forgænger, Matheus Rübensaat. Ogsaa mange Haandværkere fra disse Egne kom hertil, kaldet af Hertugen. Mag. Johannes Vorstius, som var Præst i Haderslev og Provst for Haderslev og Tønder Provstier, var født i Nederlandene og flygtet fra Øst-Frisland. 1573 kom endnu en Vestfaler til Byen og blev endog Apotekerens Nabo, idet Herman Pistorius fra Dorpe (nu indlemmet i Solingen) blev Latinskolens Rektor og flyttede ind i den gamle Lektorbolig, efter at Laurentius Willadius, som havde staaet i Skolens Tjeneste lige fra dens Stiftelse 1567, var kaldet som Rektor for Latinskolen (den nuværende Metropolitanskole) i København.

En dygtig Mand maa ogsaa Anton Bate have været. Oprindelig havde han faaet et Kaldsbrev paa seks Aar, det vil sige indtil 1563; men han var Apoteker i Staden i 38 Aar, og er i denne Henseende kun overgaaet af een af sine Efterfølgere.

Samme Aar, 1557, som Hertug Hans den Ældre antog Antonius Bate som Apoteker, har Hertugen ogsaa kaldet David Milesius som Livlæge til det gamle Haderslevhus. Bate var baade Hofapoteker paa Slottet og almindelig Apoteker i Byen. Grunden, hvorpaa Apoteket er bygget, hørte til Slotsgrunden, hvorfor Apotekerne først efter Slotsgrundens Indlemmelse i det nittende Aarhundrede aflagde Borgereden. Paa Hansborg Slot, som Hertug Hans lod opføre, var der foruden Destillerhuset »des apotekers cammer«, hvor Antonius Battus og hans Efterfølgere tilberedte og dispenserede deres Lægemidler ³⁾).

Til Apoteket hørte en Have paa Damhalvøen, hvor Apotekerne dyrkede en Del af de Planter, som de benyttede til de af dem fremstillede Lægemidler. Den har ligeledes hørt til Slotsgrunden og været knyttet til Apoteket indtil Begyndelsen af det tyvende Aarhundrede. Det gamle Apotekerhus har oprindelig vistnok været Hertugens Ejendom. Der har nemlig været en Bygning allerede 1567, da Skolefundatsen fra dette Aar omtaler den gamle Lektorbolig »zwischen der Apoteken und Georg Schniders Haus«. Fem Aar senere beder Bate Hertugen om at sælge eller skænke ham et Hus ⁴⁾). Ønsket blev ikke opfyldt, ser vi, idet Johannes Piper, Bates Svigersøn og Efterfølger, senere beder Kongen om Hjælp til Reparation af Huset, hvilket tilhører Kongen.

Det var i 1571, Antonius Battus ansøgte Hertugen om et Hus. Hans Stilling var saa usikker, at han ikke tør anholde om en ærlig Mands Datter. Det var anden Gang, han tænkte paa at gifte sig. Hans første Kone var Abigael Bonifaciusdatter Lojr, som var Enke efter Kong Christian III's Livkirurg Jacob Hasebard. Hun blev vistnok gift med ham 1557, da han blev Apoteker i Haderslev, og maa være død før 1571. Battes anden Kone blev Mette Schumacher, en Datter af den tidligere nævnte Borgmester Wilhelm Schumacher i Haderslev, som stammede fra Koesfeld i Vestfalen. En Broder til hende, Georg Schumacher, skrev i Dagens Anledning et latinsk Bryllupsdigt, som blev trykt i Wittenberg, hvor han var Student ⁵⁾).

En Morgen gaar Studenten, som kort før var kommen til Wittenberg, fra Byen ned til Elbens Bred, hvor han møder Chariterne. En af dem fortæller ham, at de nu skal paa Rejse til Haderslev, hvorfra han stammer:

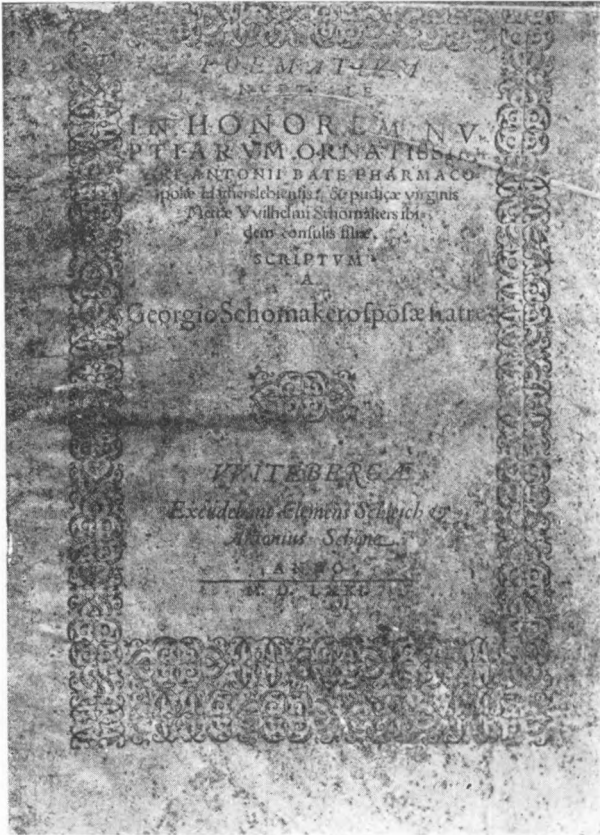
*„Hinc ergo Hørslebicos subito tendemus ad agros,
Nonne tibi verum ducitur inde genus?“*

Grunden til denne Rejse er det Bryllup, som skal indgaas af den højtberømte Læge Battus med Studentens Søster, Metta:

„*Battenio, medica cui laus est maxima ab arte
Nam tua nunc decet nubere METTA soror.*“

Studenten vilde helst rejse med, men han giver i Stedet Nympherne nogle Sange med, som de skal overbringe Brudeparret. Derefter følger tre Bryllupssange i sapphisk Maal, som lægges de tre Chariter Agalia, Thalia og Euphrosyne i Munden.

Bate blev i dette Ægteskab f'ader til en Søn, Antonius, som blev Hofæge ved Dronning Sophias Hof paa Nykøbing Slot, og til en



Bryllupssangen fra 1571.

Datter, som blev gift med Efterfølgeren. Desuden blev Jacob Hasebard, en Stedsøn fra den første Kones første Ægteskab, opdraget hos Apotekeren.

Til Trods for de ringe Indkomster, som Battus klagede over, har han haft en Del at bestille som Leverandør for Hoffet. Saaledes klager Kongen en Gang over Apotekeren i København, som ikke er forsynet med de Varer, »en apotekker bør at haffue, saa att mand maa skicke till Ha-

dersleb oc anderstedtz eplter huis behoff giorris«. En anden Gang faar Lensmanden paa Koldinghus Ordre til at betale 61 Daler paa Apoteket i Haderslev for Speccri og andet, som Kongens Apoteker har ladet hente der *).

Tilbage er endnu to Minder, som knytter sig til Apoteket i den hertugelige Tid. Det ene er en Morter, som nu findes paa Sønderborg Apotek †), og som har følgende Indskrift:

*HERE GOT GIF FREDEN IN DINEN LANDE.
GELUCKE UNDE HEIEL TO ALLEN STANDE.
GOT GAF GOT NAMM. DE NAMME DES HERN SI GEBENEDIET.
HAN DER ELTER HARZICH ZU SCHLEWICH. ANNO M. D. LXXV.
AUF DICH HERE TRIF ICH.*



Morteren fra 1597 paa Hjorte-Apoteket.

Man véd ikke, hvornaar og hvorledes Morteren, der oprindeligt stammer fra Haderslev Apotek eller snarere fra Apotekerens Kammer paa Hansborg Slot, er kommen til Sønderborg; men sandsynligvis er den engang købt paa en Auktion. En anden Morter med Hertugens Navn findes forøvrigt paa Brundlund Slot.

En smuk Morter, som er lavet efter Battus' Død, er bevaret paa Apoteket: den stammer fra Stoberen Matthias Benning i Lübeck, som i Aarene 1571—1598 har leveret 21 Klokker til danske Kirker, og den bærer følgende Indskrift: »Matthias Benning me fecit anno 1597.« (»Matthias Benning lavede mig Aar 1597.«) Nogle andre Ord, der har staaet efter disse, er senere fjernet.

Et andet Minde om den hertugelige Tid er Fortællingen om Hertugens Besøg paa Apoteket, hvor han sammen med sit Følge tilbragte en hel Eftermiddag i Drikkelag *). Da man overrakte ham en Regning paa fire Rigsdaler for Fortæringen, udtrykte han sin Forbavselse over denne store Sum ved at udbrøde: »Dat nen ik ok schlampampen.« (»Det kalder jeg at solde.«). Hvorvidt denne Historie er autentisk, kan ikke afgøres: men den gaar igen i mange Bøger om Farmaciens Historie.

Natten mellem den 1. og 2. Oktober 1580 døde Hertug Hans. Apotekets Grundlægger. Haderslev Amt kom til den kongelige Andel, og

da Kong Frederik II fra Slutningen af Marts til Begyndelsen af August 1583 opholdt sig paa Slottet i Haderslev, er Antonius Battus gaaet op til ham og har bedt om en Stadfæstelse af sine Privilegier. Denne første kongelige Stadfæstelse, som er givet for 350 Aar siden og som er Anledningen til denne Oversigt over Apotekets Historie, gengives her baade i Originalsproget efter de ældste bevarede Kopier og i fri Oversættelse:

Wir Friederich der Ander, von Gottes Gnaden zue Dennemark, Norwegen, der Wenden und Gohten Königh, Hertzogh zu Schleswig, Holstein, Stormarn und der Dithmarschen, Graff zu Oldenburg und Dellmenhorst, Thuen hiermit kundt, dass Uns der achtbar Unser Apothecker alhie zue Hadersleben, und lieber getreuer Anthoni Bahte, unterthänigst berichten lassen, wie ihme der Hochsehlige Hochgebohrner Fürst, Unser freundlicher lieber Vetter, Hertzog Johannes der Elter, Erbe zue Norwegen, Hertzog zue Schleswig Hollstein, die Apothecken mit etzlicher Freyheit begnadet, Uns auch solch Fürstlich Privilegium in originali undter Hochged. Unsers Vettern L. Hand und Siegell fürbringen lassen, und dabey untherthänigst gebeyten, ihme nicht allein dasselbe zu bestetigen, sondern ihn auch noch ferner, dass er einen Weinkeller haben und halten möchte, begnaden wollen.

Weil Wir denn nun dieser Unser Stadt undt den umliegenden Landen zu Gnaden, damit sie in Nothfällen und Sterbens Lenfften, eine gute Apothecken hätten und dann ihme zue gutem, dass er dieselbe um so viel besser versehen möchte, solches gnädigst eingewilliget, so wollen und verordnen Wir hiemit und Krafft dieses:

Erstlich, dass gedachter Anthonius Bahte aller bürgerlichen Unpflichten, Schatzungen und Auflagen, wie die mögen genennet werden, frey seyn undt bleiben solle.

Zum Andern, dass Er allein, und sonsten Niemandes, ehr sey Bürger oder

Vi Frederik den Anden, af Guds Naade Konge af Danmark, Norge, de Venders og Goters Konge, Hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst, gør hermed vitterligt, at den agtbare Apoteker i Haderslev, vor kære, trofaste Antoni Bate, underdanigst har ladet os berette, hvorledes den højsalige, velbaarne Fyrste, vor venlige, kære Fætter, Hertug Johannes den Ældre, Arring til Norge, Hertug af Slesvig-Holsten, har benaadet Apoteket med megen Frihed — at samme Anthoni Bathe har ladet os forelægge saadant et fyrsteligt Privilegium in originali under vor Fætters allernaadigste Haand og Segl og os dermed underdanigst bedt om, ikke alene at stadfæste samme Privilegium, men ogsaa yderligere at benaade ham med, at han maatte have Lov til at have og at holde Vinkælder.

Fordi vi da til Velsignelse for denne By og de omliggende Lande ønsker disse et godt Apotek i Nøds- og Dødstilfælde, og til hans Bedste, for at han maa des bedre være forsynet, saa vil og anordner vi hermed:

For det første, at omtalte Antoni Bate skal være fri for alle borgerlige Pligter, Skat og Tynge, hvilke Benævnelser de end maa have.

For det andet, at alene han og ellers ingen, det være sig Borger eller fremmed,

Frembder in dieser Unser Stadt Hadersleben einigerley süsse Weine, gestossen Kräuter-Werck, Conf., noch andere Apotekersche Materialia, eingemachte Composita und Simplicia feil haben und verkaufen solle;

Zum Dritten, dass auch kein Krautkramer, aus Lade oder Bude, heimlich oder offentlig, Bürgern oder Bauern etwas verkaufen solle.

Zum Vierten, dass er sowohl als der Ratt alhier einen Wein Keller halten undt haben, undt Wein mit ganzen Fässern, Ahnen und halben Ahnen, grossen und kleinen Massen, wie es Jemandt begehren mögte, unbehindert verkauffen möge, Jedoch auch, dass er dagegen seine Apotthecken jeder Zeit mit frischen, guten und untadeligen materialibus versehe, dieselbe auch den Kauffern nicht übersetze, sondern um ein gebührliches überlasse.

Gebiethen darauf dem Ehrbarn Unserm Ambtman so nun alhier ist, oder künfftig von Uns möchte gesetzet werden, wie nicht weniger Bürgermeister und Raht dieser Unser Stadt, hiermit gar streng und ernstlichen, dass ihr gemeldten Anthonium Bahren bey dieser Unser Königl. Begnadigung nicht allein bleiben lasset undt daran nicht verhindert, sondern ihme vielmehr gegen Jedermannniglich vertheidiget, schützet und handhabet, daran thut ihr Unsern günstigen Willen.

Zur Uhrkundt unter Unserm Königl. Handtzeichen und Secret.

Geben auf Unserm Schlosse Hadersleben den 5ten Augusti Anno 1583.

*Friedrich
(L. S.).*

i denne vor By Haderslev maa falbyde og sælge søde Vine, stødte Urter, Konfekt eller andre Apotekersager, syltede Composita og Simplicia.

For det tredie, at ingen Kræmmer skal have Lov til at sælge af de nævnte Varer — fra Butik eller Bod, hemmeligt eller offentlig — til Borgere eller Bønder.

For det fjerde, at han, ligesom Raadet, maa holde og have en Vinkælder og sælge Vinen i hele og halve, store og smaa Maal, som man ønsker at købe den. Men at han saa ogsaa til enhver Tid forsyner sit Apotek med friske udadelige Materialer, og til ikke alt for dyre Priser overlader dem til Køberne, men sælger dem for en rimelig Betaling.

Vi byder dernæst vor agtbare Amtmand, som nu for Tiden er her eller for Fremtiden vil blive ansat, som ikke mindre Borgmester og Raad i denne vor By, meget strengt og alvorligt, at I ikke blot skal lade nævnte Antoni Bate have denne kongelige Naadesbevisning, men tværtimod hjælpe og beskytte ham mod ethvert Overgreb, som maatte overgaa ham; saaledes ske vor naadigste Villie.

Under vor kongelige Haand og Segl.

Givet paa vort Slot Haderslev den 5. August 1583.

*Friedrich
(Kongens Segl).*

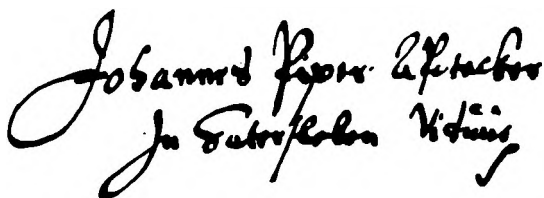
Efter at Battus havde faaet den kongelige Bevilling, har han endnu i næsten 12 Aar været Apotekets Ejer. Han døde i Foraaret 1595 og blev begravet den 21. Marts. Datoen har den Aastrup Præst bevaret,

som efter Søndag Reminiscere noterede i Kirkebogen: »Die Veneris (paa Tirsdag) sepultus est (blev begravet) Antonius Battus, pharmacopola (Apoteker) Haderslebianus.«

Efter hans Død har Enken drevet Apoteket i en Aarrække og derefter Svigersønnen, Johannes Piper.

Slottets Regnskaber fortæller en Del om de Ting, Apotekeren har leveret til Hoffet. 1595/96 forekommer saaledes følgende — paa nedertysk med enkelte højtyske Former —: »Vff (paa) der Apotecke gehalett (hentet) vund (og) verspeisett wurden Nemblich: Peper vnd Engefer, Canelpuder, Muschaten Blomen, Saffrann, Negelken Sucker, Rossinen, Corinten, Mandeln, Swedtzken, Ries, Limonien, Capperen, Hussblasen, Oliuer, Oblaten, Anniss, Haandock (?), Auguken, Olie, Engefer Confekt, Negelken Confekt, Anniss Confekt, Coriander Confekt, Figenn, Mandell Confekt, Cannell Confekt.«

JOHANNES PIPER er den anden Apoteker, som har boet paa Slotsapoteket i Haderslev, — og tillige den sidste, idet Huset brændte i



„Johannes Piper Apoteker
In Haderleben Viduus“.

September 1627, da Kong Christian den Fjerdes flygtende Tropper satte Byen i Brand. Kun i 70 Aar har Huset ved Siden af den gamle Lektorbolig tjent som Apotek, og først 54 Aar efter Branden blev et nyt Apotek,

opført paa den gamle Plads, idet Pipers fire Efterfølgere boede andre Steder i Byen.

Johannes Piper er vistnok født i Spandau den 28. Marts 1577; i hvert Fald har en »Johannes Piper Apotheker von Hadersleben« den 16. Juni 1618 foræret ti Daler til Kirken i Spandau, hvoraf den aarlig skulde uddele Renterne til de Fattige i Byen. En yngre Broder til denne, Christoph Piper, har været Apoteker i Spandau. I denne By havde Bernhard Wermberg, en Præstesøn fra Treia i det sydlige Slesvig, været Rektor for Latinskolen fra 1605; fra 1607 til 1614 har denne Mand været Rektor og anden Slotspræst i Haderslev og derved Nabo til Apotekeren. Det er muligt, at han har foranlediget Piper til at komme til Haderslev fra Spandau. Hvornaar Johannes Piper er kommen her til Byen, vides ikke. Hans Søn Johannes blev Student i Rostock August 1626; derfor kan det antages, at Faderen har giftet sig omkring 1606. Hans Kone var som nævnt Datter af Antonius Battus; hun er død før 1627, thi i et udateret

Brev til Kongen, som er skrevet før den 18. Januar 1627, underskriver han sig som Enkemand: »Johannes Piper Apoteker in Hatersleben Viduus» *) (jfr. S. 14).

I samme Brev siger han, at han har faaet Apoteket for omtrent ti Aar siden, det vil sige 1617 eller tidligere. Han klager her til Kongen over den store Gæld, han er kommen ind i; Hus, Gaard, Ager og alt, hvad han ejer, er pantsat. Apoteket lider under den ulovlige Konkurrence, som en »Krauttkramer« Merten fra Holland har paaført ham. Afsætningen er kun lille, mange Materialier ødelægges, alligevel køber han hvert Aar nye og friske Materialier og Varer. For nogle Uger siden har Borgmester og Raad ladet Merten tage Borgerskab, og nu sælger han baade hemmeligt og offentligt, endog søde Vine og andre Drikkevarer, som kun Apotekeren ifølge sin Bevilling maa sælge. Desuden har Apotekeren maattet betale 48 Mark 8 Skilling lybsk til Borgmester og Raad i Skat og »Sise«. De har dermed »ein Loch durch meine priuilegia gemacht«.

Forgæves har han klaget til Borgmester og Raad samt til Statholderen; derfor henvender han sig nu til Kongen og beder om Beskyttelse for Privilegierne og Frihederne, at han, den fattige Mand, sammen med sine moderløse Børn kan tjene det daglige Brød i Ære og betale sine Kreditorer. Desuden beder han om Reparation af det faldefærdige Hus. Han kan næsten ikke leve deri og opbevare sine Varer der. Naar fremmede Gesandter og andre ærlige Folk kommer og begærer Nattelogi, kan han ikke, som det tidligere har været Skik, tage imod. Han selv har ikke Midler til at lade Huset reparere.

Et Svar paa dette Brev er ikke bevaret. Huset brændte 1627, men om Pipers Skæbne efter denne Tid véd vi intet. Han forekommer sidst Gang et halvt Aar før Ulykken i et Brev fra Kongen, som befaler at give hans Søn Adgang til Kommunitetet ved Københavns Universitet. Dette Brev er dateret den 20. April 1627. To Maaneder tidligere var Johannes Piper, der allerede havde været Student i Rostock, immatrikuleret i København. En anden Søn, Anthony, som er opkaldt efter Morfaderen, blev Ejer af Svaneapoteket i Oslo ¹⁹).

DE HUSVILDE APOTEKERE

Johannes Piper har været den sidste Apoteker, som boede paa det gamle Slotsapotek, og der gik over et halvt Aarhundrede, før der blev opført et nyt Hus paa den gamle Grund ved Siden af Rektorboligen. Sytten Aar efter Apotekets Brand gik ogsaa Slottet op i Luer, og dermed er vistnok Indtægter fra Slottet faldet bort.

Fire Apotekere har efter Pipers Død drevet Apotek paa forskellige Steder i Byen, og først den femte fik et nyt Hus opført. Den første af disse Mænd, *JOHANNES FABRICIUS*, har endnu været Slotsapoteker ligesom sine Forgængere; men han blev den sidste. Da han døde 1645, var Slottet ved Fjorden en Saga blot, og Planen om at genopbygge Slottet maatte opgives. Endnu i Begyndelsen af det attende Aarhundrede fik en af hans Eftermænd Kampesten fra det gamle Slot til Reparation af sit Hus.

Som Hofapoteker lærer vi Johannes Fabricius at kende. Han laa nemlig 1636 i Underhandling med Apoteker Cornelius Hamsfort i Odense om Køb af dennes Apotek ¹¹). Det blev ikke til noget, og indtil sin Død i 1645 har Johannes Fabricius været Apoteker i Haderslev. Han stammer maaske fra Hamborg, idet der i et Brev, som Enken skrev efter hans Død, forekommer, at hun er rejst til denne By til sine Venner og Slægtninge. Stammer han fra Hamborg, er han muligvis identisk med den ved Rostocks Universitet i April 1601 immatrikulerede »Johannes Fabricius Hamburgensis«.

Den 25. Februar 1640 skrev Kong Christian IV: »Jeg haffuer y sinde, Om gud uil, Inden faa dage at begiiffue mig herfra (Glückstadt) henad Hadersleben og der bruge Medicum (Lægen). Och siiden, saa snart mueligdt, gaa henad københaffuen.«

Den 7. og 8. Marts var Kongen da i Haderslev og har formodentlig ved denne Lejlighed ogsaa brugt Apotekerens Hjælp.

1641 havde Johannes Fabricius 128 Mark 4 Sk. 8 Penning tilgode i Vordingborg, »eftersom forrige Borgmester . . . hans Søn Peder Eylertsen . . . nu ved Døden skal være afgangen og Johs. Fabricius derfor nu nødes

til sin Skyld hos Arvingerne at søge«; men endnu 1642 havde han trods Amtmandens Hjælp ikke modtaget Pengene.

1645 døde han og blev begravet i Frue Kirke ligesom hans Efterfølgere indtil 1785. For Gravstedet blev der i 1645 betalt til Kirken 60 Mark, i 1659 igen 40 Mark; her blev sandsynligvis ogsaa Enken sammen med hendes anden Mand bisat. Gravstedet var endnu i 1663 i Sønnens, Johannes Fabricius', Eje. Det er den første Begravelse af en Apoteker indenfor Kirkens Mure, vi véd noget om; men ogsaa de foregaaende Hofapotekere, Battus og Piper, har uden Tvivl fundet deres Hvilested der.

Den 22. Oktober 1645 tilskrev Amtmanden over Haderslev Amt, Dietloff Reventlau, Borgmester og Raad, at de skulde indsætte Formyndere for Apotekerens efterladte Børn og vurdere hans Efterladenskaber¹²⁾. Dette skete ogsaa; men saa klagede Enken derover til Amtmanden. Hidtil — skriver hun — er det aldrig sket, at man har holdt Skifte over en Enkes Ejendele, hvis hun ikke agtede at gifte sig igen, men »wozu Godt mein Zeuge sein soll, hinwiederumbe mich zu verendern, niemalen in meinem Sinne gekommen.« (Det gik dog, som vi skal se senere, alligevel anderledes.) Efter Mandens Død har hun levet med sine smaa Børn i stor Armod; hun har afbetalt over 400 Rigsdaler til Kreditorerne. Særlig utilfreds er hun med, at Magistraten har indsat to Urtekræmmere som Værger for Børnene, thi disse Folk har »allezeit uns i unser Handlung zuwiedern gewesen«, hendes salig Mand har altid levet i Strid med dem angaaende det kongelige Privilegium. Hun føler sig ikke vel i Byen, da hun er »ein Fremdling unter ihnen«, og beder Amtmanden tage sig af hende, da en Vurdering vil koste 20 Rigsdaler. Hun har allerede, inden Øvrigheden har indsat Værger, tænkt paa Børnenes Fremtid og er, saa snart Fjenderne havde forladt Landet, rejst til Hamborg til sine Venner og Slægtninge, for at de senere skulde kunne hjælpe de smaa faderløse Børn.

Svaret paa dette Brev er ikke bevaret; men vi véd af Skiftet efter Johannes Fabricius' Efterfølger som Apoteker og som Ægtemand, Matthias Dahler, at de to Børn har beholdt disse Urtekræmmere som Værger.

I det Brev, som Elsebe Fabricius efter sin Mands Død skrev til Kongen, paakalder hun Gud til Vidne om, at hun aldrig agter at forandre sig og at indtræde i anden Stand, d. v. s., hun vil forblive Enke. Alligevel er det, som sagt, gaaet anderledes. Den 28. September 1648 fik hun Lov at fortsætte Apotekets Drift med *MATTHIAS DAHLER* som Provisor, men den 5. Marts 1650 er Bevillingen overført til denne, som da havde ægtet hende.

Den 6. December 1654 fik Matthias Dahler et Kongebrev angaaende nogle Overgreb, som Byens Handelsfolk havde gjort paa Apotekerens Pri-

vilegier ¹³). Der havde været Stridigheder i denne Sag mellem Borgmester og Raad paa den ene Side og Apotekeren paa den anden Side. Kong Frederik II's Bevilling af 5. August 1583 havde kun tilladt Apotekeren at falbyde og sælge »Aromata, Gewürtz und Specereien«; men Byens Urtekræmmere havde gjort det samme, idet de paastod, at man aldrig havde holdt sig dette Privilegium efterrettelig i Byen. Kongen nedsatte nu en Kommission, som skulde undersøge denne Sag nærmere. Kommissionens Medlemmer var Statholderen, Christian Greve til Rantzow, og Amtmanden, Kay von Ahlefeldt, som forhandlede om denne Sag i Flensborg. De kom til det Resultat — som Kongen stadfæstede den 6. December 1654 —, at Kræmmerne og Apotekeren maatte sælge Topsukker, Svedsker, Rosiner, Korender, Figner, Ris, Peber, Ingefær, Anis, Spise- og Brødkommen, Farver, Alun, Vitriol, Svovl, Tobak, Kønrøg, »Braun-Roth« (Jernoksyd), Okkergult, gul og grøn Voks, hvid Sæbe og Linolie. Men naturligvis var disse Varer fremdeles ogsaa at faa paa Apoteket. Derimod forblev for Fremtiden, foruden de egentlige Apotekervarer, følgende Sager forbeholdt Apotekeren: Konfekter, Oliteter, Bomolie, »Lohrohr«, Mandelolie, Enebærolie, præparerede Sager som Ingefær, Sukat, Citronskal, løs Sukker som »penidt Zucker« (Sacchar Penidii), brunt og hvidt Sukker-Candi, »Wurmkraut« (Helminthia), Ormesukker, Lakridssaft, Virak, Mastix, Rav, Vinsten, foenum Græcum (Trigonella fenum Græcum), Spanskgrønt, Kviksølv, Terpentin, »Salarmoniacum« (Sal Armoniaci), Glasgalle, Mercurium, hvid og rød Voks, Kanel, Safran, Muskatblommer, Muskatnødder, Kapers, Oliver, hensaltede Limonier, Korender, Fennikel, Laurbær, Sennepsblade, Nyserod, Røgelsespiller, Kubeber, søde og bitre Mandler, »Blei-Ertz«, Nürnbergske Kager, Paradiskorn (Guineapeber), Rismel, Blækpulver, Nellikerkardemum, Arsenicum, ligesom alt destilleret Vand og Akvaviter samt alle Varer, som skal holdes paa Officiner.

I Tidens Løb er Kræmmerens Rettigheder udvidet paa Apotekerens Bekostning; men dette er ikke sket uden Kamp. En Snes Aar herefter har der igen været Stridigheder mellem Apotekeren — Jacob Schultze hed han — og Byens Handelsfolk. Tre Gange i Aarene 1675 til 1677 havde Byens Raad med disse Stridigheder at gøre ¹⁴). Første Gang var der opstaaet Uoverensstemmelse mellem Apotekeren og Kræmmerne, anden Gang mellem ham og en Handelsmand Henning Feddersen og tredie Gang mellem ham og Kræmmerne. Det drejer sig i Reglen om Salg af Krydderier; men hos Feddersen er det Kagerne, som giver Anledning til Striden. Raadet giver ham Ret til at bage og sælge Haderslev-Kager, men han maa paa ingen Maade bage Nürnberger Kager, de er absolut forbeholdt Apotekeren.

Kun i ni Aar har Matthias Dahler været Apotekets Ejer. Han og

hans Hustru døde samme Aar, nemlig i 1659, da Pesten rasede her. Der findes paa Epitafierne i Frue Kirke intet andet Aarstal saa tit som netop 1659. Først den 7. September 1661 gik Byfogden sammen med to Borgere som Vurderingsmænd til »sehl. Matthias Dahlers Behausung«⁴⁶⁾. Det var Magister Jens Ravns Hus, hvor Dahler havde holdt Apotek. Huset hørte til Byens Jurisdiktion; derfor optræder her Byfogden og ikke Herredsfogden. Der var ikke meget, der skulde vurderes: Nogle Krukker og Glas, en Jernovn, lidt Sengetøj, nogle Messingkedler og -bækkener, en gammel Kiste med Tøj, Borde, et Ur, Tinflasker og Tintallerkener, tre gamle Stole. Det hele gør et fattigt Indtryk.

Større Interesse har for os Apotekerens Bibliotek. Stort er det heller ikke, ialt 71 Bind — dog næsten tre Gange større end det, H. A. Brorsons Fader ejede; men det giver os et Indblik i en Apotekers Aandsliv omkring Midten af det syttende Aarhundrede. Her interesserer os særlig de farmaceutiske Bøger: først en Række Dispensatorier, lige fra det første, forfattet af Valerius Cordus, til nyere som »Specification der Medicamenten der Apotek zu Hamburg« og Dispensatorier af Caenodeus, Georgius Melicus og Dorncreilius. Til de farmaceutiske Bøger kan endvidere regnes Gratarolus om Vinens Natur, Wechers Antidotarium generale i to Eksemplarer, Møllers Fasciculus remediorum, Joan Beguins Secreta Spagyrica revelata, Quercetanus Diätericon polyhistoricorum, Joh. d. Vigos kirurgiske Værker, Bachanellis fire Bøger om Lægedom. Der fandtes desuden 12 medicinske Bøger, 4 kemiske, 2 botaniske, 1 zoologisk, 3 filosofiske, 1 politisk, 8 teologiske, endvidere 7 Skolebøger, 2 Ordbøger, 4 nylatinke, 1 fransk o. s. fr.

Apoteker Dahlers Varelager overtoges af Efterfølgeren, Christian Vorstius, for 150 Mark 3 Sk. lybsk.

En Kiste med Tøj og Linned var bragt til Lübeck; den kom tilbage, og Indholdet vurderedes af Bysekretær og Byfoged den 21. Maj 1662. Ved denne Lejlighed blev der drukket for 9 Mark — eller lige saa meget som Byfogden fik i Honorar.

Den 29. Maj 1661 gennemgik man Apotekets gamle Regnskabsbøger. Fortegnelsen over gamle Restanter fylder 4 Foliosider, deraf de to fra Krigsaarene 1658—59. Men der var ogsaa gamle Regninger, som man ikke kunde regne med at faa betalt. Den ældste Post stammer helt fra 1640 (denne Regning var over 20 Aar gammel, og den, som havde faaet Medicinen, var forlængst gaaet bort fra denne Verden), og det samme var Tilfældet med mange andre Poster. De største Debitorer skal nævnes her:

<i>Navn</i>	<i>Aarene</i>	<i>Beløb</i>
Hr. Gerdt Lanng	den 21. Martij 1658	295 M 5 S 6 P
Hanns Berchmann	von 53 bis 1658	102 M 8 S
Hr. Lorentz Brodersenn	1659	95 M 10 S
Hanns Giesemann	von Ao. 50 bis 56	88 M 4 S
Christoffer Musman	?	72 M 9 S
Dauid Conradt Schnieder	von 54 bis 57	47 M
Hr. Hausvoigt Jørgen Hansen	1659	46 M 4 S
Søffren Berchmann	54	44 M 12 S
Andreas Holdt	?	43 M 2 S
Hr. Bürgermeister Hans Christiansen	52	39 M 9 S
M. Hanns Scharffrichter	von 52 bis 58	38 M 8 S 6 P
Christian Piper restat	?	37 M 9½ S
Rasmus Canter	von 53 bis 57	37 M 2 S
Nis Baltzersen restiret	51	36 M 10 S

Dermed kan det være nok! Skarpretteren forekommer, som man ser, i dette Selskab, da han — ligesom hans Kolleger — fra gammel Tid drev kirurgisk Virksomhed.

Af de ved Auktionen indkomne Beløb fik Johannes Fabricius, ifølge Faderens Inventarium fra 1650, 500 Mark. Anderledes gik det med hans Søster, Anneken Fabricii; hun kunde ikke faa udbetalt sin Arvelod efter Faderen, da hun havde forladt Landet sammen med Polakkerne og havde medtaget nogle Guldkæder, to »Pantzer Kehdenn«, Guldringe og nogle Dukater. Men alligevel vedtog man at udbetale hende flere Penge fra Debitorerne, hvis hun kom hjem.

Apoteker Dahler havde ikke blot Debitorer, men ogsaa Kreditorer. Ialt skylder han over 7000 Mark lybsk bort. Det er særlig Leverandørerne, som har noget tilgode hos ham, som Vinhandler Wilhelm Witte i Lübeck 2188 Mark, Margreta Mauritzen, sammesteds, 1051 Mark, Andres Heim i Slesvig 1114 Mark og Hendrich Müller, som var »Kraut Krahmer« i Hamborg, 414 Mark.

Først den 19. Juni 1663 afholdtes den sidste Kreditor-Forsamling.

Efter Dahlers Død var der hverken Apoteker eller Læge i Haderslev. Men næste Aar henvendte en ung Læge i Flensborg sig til Kong Frederik III og bad om Tilladelse til at nedsætte sig i Haderslev som Læge og samtidig at oprette et Apotek. Han hed *CHRISTIAN VORSTIUS*, og hans Oldefar havde været Sognepræst og tillige 1. Slotspræst i Haderslev 1555—1560, det vil sige paa den Tid, da Hertug Hans grundlagde Apoteket; han havde hørt til Apoteker Battus' nærmeste Landsmænd, idet han var født i Antwerpen og fordrevet derfra under Religionsstridighederne. Christian Vorstius var født i Hemme i Ditmarsken den 6. September 1631

som Son af Sognepræsten Franciscus Vorstius, der ogsaa var en anset Læge; hans Moder stammede fra Nordstrand. Christian besøgte først Latinskolerne i Meldorf, Stade og Hamborg, kom derefter, da Fæderen allerede døde, da han var 17 Aar gammel, til Aabenraa, hvor Moderen opholdt sig, og derfra som Huslærer til Logunkloster, hvor hans Onkel, Johan Cassius, var Husfoged. Et Aar underviste han Bornene her — altsaa den samme Stilling som H. A. Brorson havde 1717—1721; saa rejste han til Rostock, hvor han er indskrevet som Student i Oktober 1651: »Christianus Vorstius Hemma-Dithmarsus«. Derefter drog han 1653 videre til København, Slesvig og Holland, hvor han i Groningen forsvarede sin Disputats 1656, og derfra til Leiden. 1657 kom han hjem og var først praktiserende Læge i Tønder, senere i Flensborg. Her blev han den 22. Oktober 1660 gift med Anna Heinrichi, en Datter af afdøde Diakon ved St. Nicolai Kirke. Mag. Simon Heinrichi.

Den 15. Maj 1660 har Kong Frederik III givet den attraaede Bevilling: Originalen med Kongens Underskrift og Segl ligger som det ældste Dokument i Apotekets Arkiv. Vorstius skal bo i Haderslev og med flittig, trofast Haand hjælpe enhver, der trænger til hans Kur.



Dr. Chr. Vorstius 1660.

Apoteket skal han forsyne med duelige, uforsfalskede Medikamenter og Materialier, sælge dem for en billig Pris, selv præparere dem med Omhyggelighed, betjene fattige og rige, der kommer til ham enten om Dagen eller om Natten. I det hele taget skal han gøre alt det, som sømmer sig for en oprigtig, ærlig og omhyggelig Medicus og Apoteker.

Det var en vanskelig Tid, da Vorstius begyndte som Læge og Apoteker i Haderslev (ligesom Johannes Lysius i Flensborg, der var baade Amtslæge og Apoteker fra 1603 til 1621 i det nuværende Raadsapotek). Kun med begge Næringsveje kunde han slaa sig igennem. Som Amtslæge fik han jo ingen Løn, og der var efter de store Krige kun faa i Byen, som kunde tillade sig at søge Lægehjælp i Sygdomstilfælde. De rede Penge brugte han til at oprette Apoteket for, han kom endog i Gæld derved, og ogsaa Konens Brudepenge blev brugt dertil. I sin Nød henvendte han sig til Kongen, som altid var en Ven af Videnskabsmænd, og denne

bestemte den 4. Marts 1664, at der hvert Aar skulde gives ham 10 Læs Ved fra de kongelige Skove i Amtet ¹⁶). Et halvt Aar senere, den 22. Oktober 1664, bestemte Kongen, at Byggepladsen i Bispegade — den nuværende Apotekergade —, hvor tidligere det kongelige Apotek har staaet, skulde tilhøre ham ¹⁷). Det samme skulde gælde den øde Have ved Klosterkirkegaarden. — Som arvelig Ejendom forbliver alt i hans Slægt, men Efterfølgeren skal betale det med en rimelig Pris.

Det af Kong Frederik III udstedte Privilegium er et Realprivilegium, affattet paa den mest bindende Maade. Det er fornyet for Efterfølgerne i fuldt Omfang; kun Haven paa Damhalvøen er i det tyvende Aarhundrede solgt bort — som tidligere anført.

Døden forhindrede Vorstius i hans Forsæt: at bebygge den gamle Grund. Den 10. December 1666, 35 Aar, 3 Maaneder og 4 Dage gammel, døde han og blev begravet i Frue Kirke. Kun 6 Aar havde han været gift. Enken fik den 4. Januar 1667 Bevilling til at drive Apoteket og lade det bestyre af en Provisor, da hun ellers som et elendigt, fattigt Kvindemenneske skulde jages fra Hus og Hjem ¹⁸).

Den 14. April 1668 blev Anna Heinrici, Enke efter Christian Vorstius, viet til *SEVERIN ALBINUS* ¹⁹). En Bevilling for ham kendes ikke og har næppe eksisteret, da Apotekets Arkiv ellers vilde have bevaret det; hvis han ikke har faaet en saadan, kan det maaske skyldes, at han kun ganske kort Tid har været Apoteker i Haderslev.

Severinus Albinus' Forfædre:

M. Melchior Albinus, Sognepræst i
Satrup 1620—1658.

* Eckernförde 2/11 1591, † Satrup 28/11 1658

g. 17/6 1621 *Margareta Preusin*

* 2/12 1600, † Satrup 1/2 1637

Johann Witte,
Borger i Eckern-
förde

*Margaretha
Brügmann*
fra Holsten

*Daniel
Prusenius*,
Sognepræst i
Borby
† 1623

Abel Bock
fra Eckernförde

Severin Witte
g. *Mette*
i Store Vaabs
paa Svansø

Joachim Prüsin
g. *Margarete*
Borger i Belgrad
i Pommern

Han er født i Satrup i det sydlige Angel den 22. September 1634 som Søn af Sognepræst, Mag. Melchior Albinus og Margareta Preuss.



Severin Albinus 1668.

Moderen døde meget tidligt. Fæderen lod ham først undervise i forskellige Skoler i Flensborg, Havetoft og Slesvig, og sendte derefter i 1649 den 15-aarige Dreng til Apoteket i Itzehoe, hvor han forblev i 6 Aar, først som Discipel i 5 Aar, og derefter endnu et Aar som Farmaceut. 1655 kom han til Riga i Livland, hvor han atter blev i 5 Aar, dels paa et Apotek, dels i andre Forretninger. Da han fik at vide, at Krigstiderne i hans Hjemstavn var forbi, rejste han hjem til Satrup, hvor hans gamle Fader var død midt i den værste Krigstid († 28. 11. 1658), og hvor hans ældre Broder, Mag. Daniel Albinus.

havde overtaget Præstegaarden efter Fæderen. I Satrup kom Opfordringen til Severin Albinus om at overtage en Plads som Provisor ved Hofapoteket i Slesvig. Her var han i to Aar; derefter tog han endnu en Gang paa en stor Rejse, som varede i 6 Aar: Lyneborg (1662), Strassburg (1663) og Ulm (1664) var denne Rejses første Stationer; derefter fulgte forskellige Steder i Bøhmen, Ungarn, Tyskland og Nederlandene samt sluttelig Frankfurt am Main (1665) og Hamborg. I tyve Aar havde Albinus været paa Rejse; forskellige Apoteker som Slesvig, Nürnberg, Giessen, St. Goar, Stettin, Hamborg og Eckernförde blev ham tilbudt, men først da gode Venner gjorde ham opmærksom paa det ledige Apotek i Haderslev, besluttede han sig til at overtage en Forretning. Knap et Aar var han gift, inden han døde den 1. April 1669 og blev begravet i Frue Kirke, hvor ogsaa hans Forgængere hvilede. En lille Søn, Melchior Christian, overlevede ham ligesom Hustruen, der nu for anden Gang var blevet Enke. Den 70-aarige Pastor Valentin Schmidt von Eisenberg holdt Ligtalen over ham; den blev trykt i Slesvig og omfatter 48 Sider, hvoraf de sidste seks indeholder en Klagesang, som hans Broder, M. Daniel Albinus, havde digtet ved Apotekerens Sotteseng.

Georgius von der Wehlenborg fik den 10. Juni 1669 Bevilling som Apoteker i Haderslev; men han har dog ikke overtaget Apoteket — og Enken. Hun fik en ny Provisor den 16. Oktober i Jacob Schultze, som har gennemført Vorstius' Forsæt om at bebygge den gamle Grund.

I BINDINGSVÆRKSHUSET

JACOB SCHULTZE stammer fra den gamle By Gardelegen i Altmark ²⁰⁾, hvor han er født den 28. Februar 1638. Hans Forfædre baade paa Sværd- og Spindesiden havde indtaget fremragende Stillinger i Byen ved Mildes Bredder: Faderen var Byens Kæmner og Viceborgmester, medens baade hans Farfaders Fader og hans Morfader havde været Bryggere i denne By, som i det sekstende og syttende Aarhundrede var bekendt for sit gode Ol og for sin Humledyrkning. I de femten Aar, Jacob Schultze boede som Apoteker i Haderslev, har han tit haft Lejlighed til at træffe Landsmænd, som med Humle i Kar eller i Sække ad den gamle Oksevej drog nordpaa. — Foruden disse Borgere forekommer ogsaa Akademikere blandt hans Aner, idet baade hans Farfader og dennes Svigerfader havde været Sognepræster. Da Jacob Schultze blev født, var Byen meget medtaget af Trediveaarskrigens Odelæggelser: 1567 fandtes der i Byen 483 Beboelseshuse, 1634 endnu 447, men 1664 kun 151. 1635, tre Aar for Jacob Schultzes Fødsel, hedder det i en samtidig Beretning, at der i Byen »nichts als tote Pferde und grosse Armut bei den Leuten zurückgelassen war«!



Jacob Schultze
1670.

Tiltrods for de daarlige Tider fik den unge Jacob en god Opdragelse ²¹⁾. 1653 kom han i Lære hos Apotekeren i Salzwedel-Neustadt, og begyndte derefter sine Vandreaar, som først førte ham til Hildesheim, derefter helt ned til Sydtyskland, til Ravensburg nord for

Apoteker Jacob Schultzes Aner:

<i>Johannes Schultz.</i> Borger, Bryg- ger og Fattig- forstander i Gardelegen	<i>Catharina Westpfahts</i>	<i>Bernhard Campen,</i> Sognepræst i Haldensleben	<i>Hans Catharina Albrecht, Oltzen</i> Borger i Gardelegen
<i>Johannes Schultze,</i> Sognepræst i Isernschnible	<i>Catharina Campen</i>	<i>Jacob Albrecht</i> Borger og Brygger i Gardelegen	<i>Anna Schultzen</i>
<i>Fridericus Schultze,</i> Camerarius og Proconsul i Gardelegen	<i>Anna Albrecht</i>		
<i>Jacob Schultze</i>			

* Gardelegen 28 2 1638, † Haderslev 12 8 1684.

Bodensoen, til Ulm, og derfra til Augsburg. Saa gik Vejen tilbage til Mellemtyskland, til Langenschwallbach nord for Wiesbaden og til Butzbach syd for Giessen, hvor han som Provisor forestod Apoteket. Befolkningen dér vilde gerne beholde ham, og ved Giftermaal med Apotekeren kunde han blive Apotekets Ejer; men han fortsatte sin Rejse, kom til Lyneborg, hvor han konditionerede paa Raadsapoteket, og derfra til Haderslev. Dagen den 16. Oktober 1669 er af hans Efterladte angivet til Provst Michael Stiehelius til Brug ved Ligprædikenen som den Dag, Jacob Schultze for første Gang kom over Sonderbroen ind i den By, hvor han skulde leve sine sidste Manddomsaar. Et Aar senere, den 13. September 1670, blev han viet til Anna Heinrichi, som tidligere havde været gift med hans to Forgængere, Christian Vorstius og Severin Albinus. Foreløbig blev Apoteket drevet videre paa hendes Bevilling; men den 8. Januar 1675 blev den overført paa ham ²²⁾).

Schultze levede med sine Kone i 10 Aar; hun skænkede ham i den Tid tre Born, der blev opdraget sammen med Stedsonnen fra hendes andet Ægteskab, og døde d. 6. Maj 1680 ²³⁾), hvorefter hun blev begravet i Gravstedet i Frue Kirke, som hendes Mand havde købt af Kirken.



„Anna Schultze, geb. Heinrichi, verhelicht mit vorstehenden 3 Männern, gestorben 1680“.

Et Aar efter hendes Død blev han gift med Christine Müller. Hendes Fader ²⁴⁾, der var 6 Aar ældre end Apotekeren, var Handelsmand i sin Fødeby og havde i ti Aar været en af de seksten deputerede Borgere, indtil han den 2. November 1678 blev valgt til Raadmand.

Inden de blev viet, har Schultze — som Jydske Lov befaler — holdt Skifte med sin Stedsøn og sine egne Børn. Den meget højtidelige Indledning til denne Handling lyder saaledes ²⁵⁾:

„In Nomine Jesu (i Jesu Navn).

Alss nach absterben der Weylandt Viel Ehr und Tugendsahmen frauen, Frau Anna Schultzen dero Hinterbliebener Eheman H. Jacobus Schultze Königl. Privilegirter Apoteker hieselbsten durch sonderbahre fügung des Höchsten ad secunda vota (til andet Æteskab) zu schreiten vorhabenss, Vorhero aber mit seinen Kindern Erster Ehe wegen der Mütterlichen verlassenschaft (Efterladenskab) richtigkeit zu haben verlanget dess falsch bey Ihr. Hoch Gräfl. Excell. zu Reventlow alss hiessigem Königlich Amtman und Patrono der Königl. Privil. Apoteken umb darzu [; Gleich vorhin von dero Exc. Sel. H. Kay von Ahlefeldten geschehen:] die Nohtürfftige und Rechtliche gnädige verfügung und anordnung zu thun unterthänigst imploriret (anmodet). So haben darauff dero Hoch Gräfl. Exc. alhie Hochbetrawte H. Gevolmächtige im Nahmen dero Hoch Gräfl. Exc. unter dero Hoch Gräfl. Insiegel folgender massen sich schriftlich resolvirt und Erkläret, wie daselbe wörtl. Inhalts diessem instrumento inseriret und Beygefüget worden.“

Den 17. Februar 1681 samledes paa det kongelige Apotek i Haderslev Hr. Magister Daniel Albinus, Sognepræst i Satrup i Angel, Hr. Petrus Holst, Sognepræst i Stenbjerg i Flensborg Amt, Dr. jur. Johannes Müller som Amtmandens Fuldmægtig, Borgmester Jost Lauenstein samt Raadmand og Bysekretær Esdras Boje. Apoteker Jacob Schultze erklærede, at han var villig til at overlade Halvdelen af sin Formue til de fire Børn: Stedsønnen Melchior Christian Albinus, 12 Aar gammel, Severinus Schultze, 9 Aar gammel, Anna Cathrina Schultze, 8 Aar gammel, og den yngste Søn Fridrich Schultze, 6½ Aar gammel. Han anslaaer sin Formue til 3200 Mark lybsk; hvert Barn faar derfor godskrevet 400 Mark. Pengene beholder Faderen foreløbig; men Renterne anvendes til Børnenes Opdragelse. For Stedsønnen regnes fra Paaske 1681 aarlig 100 Mark lybsk for Underhold, ulden og linned Klædning samt Skolepenge: Hr. Daniel Albinus forpligter sig som Værge til at aflægge aarligt Regnskab. Desuden overtager Faderen den Forpligtelse at give Datteren to Lod Perler til 36 Mark til en Halskæde og en Æresseng til 64 Mark, ialt altsaa 100 Mark ²⁶⁾.

Den 26. April stod Apoteker Jacob Schultzes Bryllup med Christine Müller; efter at Hvedebrødsdagene var gaaet, skrev han den 5. August

til Borgmester og Raad, at han ønskede at bygge et nyt Hus paa den Plads, hvor Apoteket tidligere havde ligget, men at Pladsen efter hans Mening var alt for smal, hvorfor han gerne vilde erhverve en Byggeplads ved Siden af den gamle Byggegrund²⁷⁾. Det maa have været Grunden mod Syd, Apotekerens ønskede at erhverve. Han er villig til at betale en aarlig Recognition til Byen, men vil ellers være fri for al borgerlig Tyngde. Recognitionen skulde Raadet fastsætte sammen med de deputerede Borgere. Da Raadet ikke vilde gaa ind derpaa, foreslog Schultze den 27. Au-



Bindingsværkshuset, offeret 1681—1682.

gust²⁸⁾, at han betalte 50 Mark og desuden aarlig en Rigsdaler. Den 10. September blev Handelen afsluttet²⁹⁾. Schultze betalte 50 Mark og forpligtede sig desuden til aarligt at give 2 Rigsdaler³⁰⁾ til Byens Kasse. Paa den Maade fik Apotekerens salig Peter Mørcks³¹⁾ Byggegrund. For Eftertiden var den Bestemmelse meget vigtig, at Borgmester og Raad »über diesen unsern Vergleich . . . nicht weiter zu graviren und zu beschweren beständiglich versprechen«. Dermed var Apotekets Ejere fri for al borgerlig Tyngde, bortset fra denne Recognition paa 2 Rigsdaler.

Den 10. November blev Grunden solgt paa Haderslev Byting, og Anders Boysen fik paa Apotekerens Vegne et Tingsvidne, som den Dag i Dag er bevaret i Apotekets Arkiv³²⁾. Derimod mangler nu en Regnskabsbog, som Jacob Schultze har ført over Udgifterne ved Nybygning-

gen³⁹⁾. Den kunde ellers have fortalt meget om Priserne ved Slutningen af det syttende Aarhundrede.

»In Betracht der allgemeinen Stadt Besten und Zierde« havde Borgmester og Raad den 10. September 1681 sluttet Kontrakt med Apotekeren. Huset, som er bygget i Aarene 1681—82, har været en Pryd for Byen, saa længe det stod. Den brede, teglhængte Bygning af solidt Egetræsbindingsværk med Døren og to Sidebænke i Midten, med de mange bly-indfattede Vinduer i begge Étager har været et smukt Vidnesbyrd om, hvad Haandværkerne formaaede den Gang.

Over Indgangen findes en Tavle med følgende Indskrift:

„Königl. privileg. Apotheke“.

Under denne Tavle er anbragt tre latinske Ord:

„Deo Patriae Posteritati“

(for Gud, Fædrelandet og Efterslægten).

I samme Højde findes til venstre og højre to Vers af Ovid, som henlyder til Husets Bestemmelse:

„Non est in medico semper, relevetur ut aeger.

Interdum docta plus valet arte malum“

(Ikke altid det paa Lægen beror, om den Syge kan hjælpes;
Stundom Ondet formaar mer end den øvede Haand)³⁹⁾

og

„Principiis obsta. Sero medicina paratur,

Cum mala per longas convaluere moras“

(Stands i dets Udspring Ondet. For silde man Lægedom søger,
naar en Sygdom, forsømt længe, har vundet Kraft).

Et Minde om den Nybygning, Schultze lod opføre, er bevaret paa et Brædt, som hænger i Apotekets Forhal. Herpaa læses i Apoteker-Latin følgende Ord:

„Jesu Archiatri auspiciis

Pharmacopolium Regium

*Communibus additum cineribus A. 1627 suis sumptibus
instaurabant A. 1682 Jac. Schultze et Christ. Sch.“*

(Under Jesus, den første Læges, Beskyttelse har Jac. Schultze og Christ. Sch. ladet det kongelige Apotek, som var blevet ødelagt under den almindelige Ildebrand Aar 1627, genopføre paa egen Bekostning).



Skilt over Indgangen til Bindingsværkshuset.

Apoteker Jacob Schultzes Børn:

A. Ægteskab med Anna Henrici, Enke efter Apotekerne Christian Vorstius og Severin Albinus; g. 1670, † Haderslev 6./5. 1680.

1) *Severinus Schultze*, * Haderslev ca. 1672, stud. theol. Jena 1690, København 1694, Magister, † København Sept. 1704.

2) *Anna Catharina Schultze*, * Haderslev ca. 1673, † Haderslev 1708, begr. 17./11. g. ca. 1687 Apoteker Henrich Helms i Haderslev.

3. *Friedrich Schultze*, * Haderslev ca. 1674/5, Kirurg, lever 1704.

B. Ægteskab med Christine Müller, Datter af Raadmand Peter Müller i Haderslev. g. 26./4. 1681.

4) *Anna Magdalena Schultze*, * Haderslev 10./5. 1682, † Haderslev 13./6. 1731, g. 1703 (Raadmand) Friedrich Høffner, * Brunsvik ved Kiel 24./8. 1675, † Haderslev 25./2. 1725.

Apoteker Schultze kom kun til at bo 2 Aar i det nye Hus, og blot tre Aar var han gift med Christine Müller, med hvem han havde en Datter, før han døde den 19. August 1684, kun 46 Aar gammel. Den 2. September blev han begravet i Frue Kirke, og paa Gravstedet blev anbragt en stor Ligsten med følgende Indskrift: »Dieser Stein und Stelle gehöret Jacob Schultz, Königl. privil. Apotheker allhier und seinen Erben erblich. A. 1685.«

Provst Michael Stichelius holdt en længere Ligtale, som et Aar senere blev trykt i Hamborg. Selve Talen omfatter 143 Kvartsider — jo fornemmere en Begravelse var, desto længere skulde Talen være —, og dertil kommer saa den Afdødes »Personalialia«, hvoraf følgende Karakteristik gives her:

„Was des sehl. Mannes Thun und Wandel anbelanget, so ist jedermännlichen bekandt, dass, so lange er an hiesigem Orte gelebet, er sich allezeit bezeigt als einen Gottsfürchtigen, mässigen, arbeitsahmen und wohlthätigen Mann. Er hat den öffentlichen Gottesdienst fleissig geliebet und besucht, sich des Beichtstuhls und des Heil. Nachtmahls zu rechter Zeit bedienet, und sowohl zu Hause als in der Kirchen die Merckmale eines rechten Christen blicken lassen. Der Nüchterkeit und Mässigkeit ist er so zugethan gewesen, dass er auch einen hertzlichen Abscheu gehabt vor Völlerey und Trunckenheit. Die Arbeitsahmkeit des sehl. Mannes ist allen Menschen unseres Ortes überflüssig bekand, welche nur betrachten wollen die grosse Mühe und sonderbahre Kosten, so er auff die schöne und aus dem Grunde mit seiner Arbeit, und eigenen Unkosten, auffgerichtete Königliche Apothecke angewandt, welche durch die

Hülffe Gottes zum gemeinen Nutzen von ihme zum Stand gebracht worden, und noch besser würde vollführet worden seyn, sofern es Gottes Wille gewesen, ihme das Leben noch länger zu fristen. Dass er ein mildes und gütthätiges Hertze gehabt, gegen Kirchen und Schueldiener, wie auch gegen alle Armen insgemein, und gegen etliche insonderheit, kan niemand als Undanckbare leugnen. Denn er den Hungrigen sein Brodt gebrochen, und dem Dürfftigen sein Allmosen gegeben, dem Krancken mit Medicamenten zu Hülffe gekommen, und keinem, der seiner Dienste bedürftig gewesen, selbige versaget, sonder als ein guter Christ seinem Nechsten gerne gedienet, wie und wo es möglich gewesen.“

Den 20. September 1684 blev Privilegiet overført paa Enken, Christina Schultze ⁹⁶⁾, og den 14. November Aaret efter gik det over til Datteren Anna Catharina Schultze og Provisor Henrich Helms ⁹⁷⁾. Skifte efter Apoteker Schultze blev først holdt den 3. Februar 1686 ⁹⁷⁾. I dette deltog Amtsinspektøren, Dr. Johannes Müller, Herredsfoged i Haderslev Herred Nis Hansen Keding, seks Vurderingsmænd fra Slotsgrunden, Landsretsnotar Peter Müller i Slesvig som Værge for Enken og den yngste Datter, Anna Magdalena Schultze, Magister Daniel Albinus, Sognepræst i Satrup, som Værge for Melchior Christian Albinus, Peter Holst, Sognepræst i Stenbjerg, som Værge for Friedrich Schultze, den kongelige Apoteker Heinrich Helms som Anna Catharina Schultzes fremtidige Ægtemage samt den kongelige Notar Petrus Stolt.

Det nye Apotek med Have, Stald og Apotekervej paa Klostergrunden havde Herredsfogden og de seks Vurderingsmænd takseret til 6000 Mark. Det blev nedsat til 5000 Mark, da Helms henviste til de daarligere Tider. Desuden paatog han sig i de tre næste Aar at yde den ældste Søn, Severinus Schultze, og de derefter følgende fire Aar den yngste Søn, Friedrich Schultze, Underhold, Klædning og Skolepenge.

Selve Apotekets Inventar, nemlig *Materialia Medica*, Beholdning af Krydderier, Vine, Kar, Vaser, Instrumenter, Skatoller, Borde, Vægt osv. var af Apoteker Jacob Gottfried Becker i Odense anslaaet til 4000 Mark.

Om Rumfordelingen i Huset faar vi ved Skiftet ⁹⁸⁾, som efter Datidens Skik grupperer Løsøret efter Genstandenes Materiale, følgende Oplysninger: I Stueetagen findes foruden selve Apoteket og Laboratoriet Forstuen, smykket med 12 Malerier, det store Kammer, et andet Kammer, Dagligstuen, Sovekammeret ved Siden af Apoteket og vistnok ogsaa Køkkenet. Paa første Sal er Sovekammerene og et mindre Loftsrum, derover det øverste Loft. Desuden er der Stalden, hvor Apotekerens to Køer staar og hvor Foderstofferne opbevares.

Af Løsøret nævnes først Sølvtøjet. Det almindeligste Husgeraad af Sølv er naturligvis Skeen. 37 Sølvskeer, der har en Vægt af 3,5 Lod, har Apoteker Schultze efterladt sig; de takseres til 59 Rigsdaler 1 Mark 12 Skilling. Desuden findes der 7 forgyldte Sølvskeer, 14 Rdl. 1 M. 2 Sk. Af Drikkekar er der tre Kander à 57, 51 og 47 Lod: 28 Rdl. 1 M. 8 Sk.; 23 Rdl. 1 M. 2 Sk.; 21 Rdl. 1 M. 10 Sk.; 6 Bægere — fra 28½—19½ Lod — 14 Rdl. 12 Sk.; 10 Rdl. 1 M. 1 Sk.; 11 Rdl. 2 M. 1 Sk., og en forgyldt Pokal, 9 Rdl. Dertil kommer et Saltfad af Sølv, et Krus med et Sølvlaag, en forgyldt Knap med en Kæde over Bordet og et Sølvur. Det er ialt for 213 Rigsdaler 2 Mark 10 Skilling Sølvtøj.

For at faa en Forestilling om, hvad det betød i Datidens Penge, beder jeg Læseren et Øjeblik følge med ud i Stalden, hvor Apotekerens to Køer staar, vurderet tilsammen til 12 Rigsdaler; altsaa svarer Sølvtøjet til ca. 36 Køer. Eller vi gaar op paa Loftet, hvor der staar 4 Tønder Rug, som sættes til 5 Rigsdaler 1 Mark. Omtrent 168 Tønder Rug var den Gang ikke af større Værdi end det omtalte Sølvtøj.

Vi er imidlertid ikke færdige endnu dermed. Foruden det omtalte er der endnu en Del Sølvtøj, som Enken efter Datidens Skik fik Lov at forbeholde sig selv. Det bestaar af en Kande, 62 Lod, en Skaal, to Bægere, seks Skeer og et Smørfad, og regnedes ialt til 75 Rdl. 10 Sk.

Alt Sølvtøjet er altsaa vurderet til 289 Rdl. 4 Sk., hvilket omtrent svarer til 48 Køer eller 232 Tønder Rug.

Man faar herigennem Indtryk af et meget velstaaende Hjem. Og det samme Indtryk giver det øvrige Bohave, Guld, Perler, rede Penge, Køber, Messing. Træ, Køkkenudstyr (deriblandt et Slagur), ikke mindre end 46 Malerier, Glasvarer, Jerntøj, Stentøj, Vaabenudstyr, Sengetøj, Gardiner, Spejle, Gangklæder, Rug, Kreaturer og meget andet. Bøgerne, baade medicinske og andre, som staar i Kontoret, bliver foreløbig staaende, da man ikke kan faa en Køber; Halvdelen faar Melchior Christian Albinus i Henhold til Inventariet efter hans Fader, som er oprettet i 1670. Bøgerne skal ved Lejlighed sælges til en Boghandler. Kun de religiøse Bøger gives til Enken.

Til Skifteforretningen hører ogsaa de Fordringer, som Apotekeren endnu havde udestaaende. Det er ialt 431 Rdl. og 1 Sk. Det lader jo til, at der ogsaa har levet daarlige Betalere i de saakaldte gode gamle Dage! Det kan bemærkes, at der ved enkelte Poster bagefter er skrevet: »Dedit«, d. v. s.: Har betalt. Denne Liste er af stor Interesse for os, da de gamle Forretningsbøger naturligvis er gaaet til Grunde, og denne da ikke blot giver en Oversigt over de langsomme Betalere, men tillige et Indblik i Apotekets Kundekreds ved Slutningen af det syttende Aarhundrede.

Nu er det ikke Meningen, at de allesammen skal i Gabestokken; men nogle enkelte maa finde sig deri. Den største Gæld har: »Meister Julius Beseler«, nemlig 45 Rdl. 1 M. 15 Sk.; denne »Mester« er Skarpretteren. Efter ham følger som eneste Dame i dette Selskab med 37 Rdl. 2 M. 11 Sk. »Die Fr. Cantzlerin« og saa hendes Husbond »Ihr Hochgräfl. Excell. der Hr. zu Reventlow« med 27 Rdl. 2 M. 11 Sk. Med 26 Rdl. 2 M. kommer saa »Hr. Jürgen Scheel Daw«, og med 23 Rdl. 2 M. 11 Sk. »Herr Peter Hanssen Holm«, Herredsfogden i Gram Herred, som vistnok hverken kunde eller vilde betale.

I Listen dominerer Præster og Officerer; desuden findes enkelte andre kongelige Embedsmænd, faa Borgere, næsten ingen Bønder, en enkelt Degn. De fleste er fra Haderslev By og Amt; men ogsaa Aabenraa, Graasten, Assens, Wedellsborg og — mærkværdigvis — Kolding og Ribe forekommer. Maaske var Jacob Schultzes Priser mindre end Apoteker Johan Adolph Møllers i Kolding og Tobias Francks i Ribe, eftersom to Præster og en Postmester i Kolding samt Amtsforvalteren i Ribe stiftede Gæld paa det kongelige Apotek i Haderslev. En Gang har ogsaa Jacob Schultze hjulpet en Kollega, som »glemte« at bringe Regningen i Orden: »Hr. Georg Beyer Apothecer 4 Rdl. 2 M. 11 Sk.³⁹⁾.

HENRICH HELMS — saaledes staver han sit Fornavn — forekommer første Gang i Fornyelsen af Privilegiet den 14. November 1685. Han stammede fra Heiligenhafen, en Havneby ved Femernsund; Faderen, Georg Helms, var Diakonus ved Kirken dér ⁴⁰⁾. Henrich Helms maa være født omkring 1648, men om hans farmaceutiske Virksomhed, inden han blev Provisor i Haderslev, véd vi intet. Den 14. November 1685 er Bevillingen som Apoteker i Haderslev overdraget ham. Først efter at Skiftet efter den gamle Apoteker Schultze var holdt, den 3. Februar 1686, blev han viet til Anna Catharina Schultze, Apoteker Schultzes Datter af første Ægteskab — med Anna Henrici. Men hun var jo ogsaa endnu en purung Pige, født omkring 1673. Sandsynligvis blev de først gift 1687, idet deres første Datter er født i 1688. Hun døde i November 1708, efter at have levet med sin Mand i 21 Aar og født ham fem Børn.

Helms var Apotekets Ejer i over 38 Aar, ligesaa længe som Antonius Battus i det sekstende Aarhundrede og længere end nogen af hans Efterfølgere i det 18. Aarhundrede. At han har været en dygtig Forretningsmand i Byen — nogle mente endog, at han var for dygtig — vil vi senere se af Magistratens Beretning fra 1716.

I Huset, som hans Svigerfader havde bygget, var der samtidig Vinhandel, og det tjente ogsaa som Herberg, da der jo ikke fandtes et Hotel

i Byen paa den Tid, og de almindelige Gæstgivergaarde var for simple for finere Folk. 1697 var en Handelsmand fra Lübeck ankommen til Apoteket⁴¹⁾ paa Hjemvejen fra Danmark med sine Lader. Byfoged Jost Kling formodede, at Manden havde Penge med sig. Han gik en Søndag Aften til Amtsinspektør, Dr. Joh. Müller, som i Amtmandens Fraværelse styrede Amtet, og anmeldte Sagen. Det var hans Hensigt at belægge Handelsmandens Varer med Arrest i H. t. en kongelig Forordning. Amtsinspektøren svarede dertil, at han var meget taknemlig for denne Efterretning, men Byfogden maatte ikke foretage en »Actus jurisdictionis« paa Apoteket, da dette Hus jo hørte til Slotsgrunden. Nu sendte Amtsinspektøren straks Bud til Husfoged Friedrich Clüver, som tillige var Ridefoged i Haderslev Herred, med Befaling til at forsegle Handelsmandens Varer. Da Husfogden kom derhen, havde Byfogden allerede været der med to Mænd for at foretage Arrestationen. Helms havde nægtet Byfogden Adgang, da Apoteket stod under Amtets Jurisdiktion; men Byfogden havde alligevel foretaget den retslige, ham uvedkommende, Handling. — Næste Dag fik Byfogden i Herredsfogdens og Husfogdens Nærværelse et alvorligt Ord at høre af Amtsinspektøren: men Byfogden forsvarede sig med den Paastand, at de to Borgmestre havde givet ham denne Befaling, og at han var nødt til at adlyde dem.



Henrich Helms

Særlig søgt var Apoteket som Vinstue, og der er en Del Overleveringer om den Stue, som laa til venstre ud imod Gaden i den Del af Huset, der hørte til Byens Grund, om muntre Drikkelag, som er foregaaet der, og undertiden ogsaa om deres mindre muntre Folger. Her kom Latinskolens Elever — naturligvis kun fra de overste Klasser — sammen, for at øve sig i den Kunst at tomme Bægeret med Værdighed. En Gang har Amtmanden endog maattet forbyde Eleverne at stifte Gæld paa Vinstuer eller i Kroer; heller ikke skulde man taale Eleverne i Gæstestuen⁴²⁾ længere end til Kl. 8. Her plejede Dimittenderne at komme sammen, naar de havde holdt den latinske Valediktionstale og nu med Rektorens latinske Anbefalingsbrev i Lommen vilde sige Ungdomskammeraterne

Farvel. Her tømte de Bægrene, naar de tog Afsked med »Venetia parva«, det lille Venedig, som de kaldte Haderslev paa Latin, og her tænke de paa deres Fødebys smukke Møer, som de snart skulde glemme, naar Skipperen havde bragt dem over Østersøens Vover til Universitetsbyen, hvor der jo ogsaa fandtes smukke Piger.

I Aastrup Kirkebog staar der den 29. Oktober 1704 indført følgende: »Dn. (Dominus, Hr.) Eggert Hass abschied genommen auf der Apotheke.« Denne Linie beretter om et muntert Drikkelag, som Angelboen Eggard Hasse har indbudt sine Venner til, et Aar før han omsider blev Sognepræst i Holsten.

I Februar 1691 havde den unge Pastor Jens Raben i Gammel-Haderslev sammen med to Brødre, der var teologiske Studenter, samt Konrektor Peter Goldschmidt, der senere døde som Gæstgiver, og nogle Elever drukket i Vinstuen. De havde lavet et vældigt Spektakel, og slutelig kom Løjtnant Hermansen med to Soldater af den kongelige Vagt ind i Stuen; Kaarderne blev trukket, og en af Soldaternes Geværer gik itu under Slagsmaalet, hvorunder Præsten betjente sig af Apotekerens Morter som Vaaben. Det kongelige Konsistorium gav Præsten en skarp Irettesættelse, medens Studenterne fik en Bøde og foreløbig blev forment Adgang til at staa paa Prædikestolen⁴³).

Men det var ikke alene de højere Samfundslag, der morede sig paa Apoteket. Den 4. September 1714 var to Bønder, Nis Erichsen fra Frørup og Christian Diensen fra Kokær, kommet til Bys og forlangte spansk Bittervin i Apotekerens Vinstue. Apotekerdrengen, Johann Oested, bragte den straks; men Bønderne erklærede den for daarlig, nemlig for besk, og Drengen ilede tilbage til Kælderen for at hente en anden. Heller ikke denne forandrede Blanding blev kendt for god nok; Nis Erichsen hævede Pisken og truede med at slaa Oested, hvorimod Christian Diensen straks gik mere aktivt til Værks, idet han hældte Vinen ned over Hovedet paa Drengen. Netop som dette var sket, traadte Helms ind og frabad sig en saadan Adfærd. Hvis der skete mere i den Retning, vilde Apotekeren se sig nødsaget til at sende Bud efter Husfogden, som jo saa nok skulde stifte Fred. Erichsen sprang op fra sin Stol, truede Helms med Pisken og havde ogsaa slaaet ham, hvis ikke Diensen havde holdt ham tilbage. Saa kom Apotekets Karl til; men han blev slaaet til Jorden af Erichsen, som derpaa forfulgte Oested med sin Pisk helt ud i Gaarden og gentagne Gange skældte Helms ud for en Hund. Nu kom endelig Vagten; men den blev ogsaa angrebet af Erichsen. En Soldat blev kastet til Jorden, alle skældte han ud for Hunde, en bed han endog i Armen og Fingeren. Tilsidst maatte Erichsen dog vige for Overmag-

ten og følge Soldaterne til Arrestlokalet, ledsaget af Diensen, der ikke vilde forlade sin Kammerat.

Den 21. Januar 1717 blev en Haderslev Borger, Gerhard Kruse, idømt en Bøde af Nævningerne, fordi han i Vinstuen havde slaat Apotekersvenden Georg Schönemarck.⁴⁵⁾ Næste Aar idømtes Skovfoged Esmarch fra Skovby en Bøde, fordi han under en Strid med Degnens Søn fra Mastrup (Hoptrup Sogn) havde trukket sin Kaarde. Samtidig blev en Sag mellem Jürgen Sattler, Rasmus Schlachter og Christoffer Schröder henvist til Herredstingets Afgørelse; deres »Rencontre« havde nemlig ikke været i Vinstuen, som stod under Byens Jurisdiktion, men i Apotekerens Dagligstue. 1724 var der Slagsmaal i Vinstuen mellem Jonas Andersen og Iver Hansen Böttger. — Der kunde fortsættes paa lignende Maade endnu en Stund med Fortællinger om Slagsmaal, ofte blodige, og paafølgende Bøder.

Paa Apotekets Vinstue kom jo mange Mennesker. Vi maa forestille os, at Gæstestuen med Tællelysene paa Bordene om Aftenen var Byens mest søgte offentlige Samlingssted. Der fandtes ingen Klub i Byen, og der udkom intet Ugeblad — endsige Dagblad — i den; man samledes i Stedet paa Apotekets Vinstue om Aftenen for bl. a. at høre nyt. Det livlige Samkvem her gav Stedet en Betydning, som var mere end forbigaaende; thi ikke blot drøftedes Næstens private Anliggender, men Vinstuen var tillige paa en Maade Byens Børs, hvor mange Forretninger blev afgjort.

Den 18. Maj 1703 købte Helms Nabogrundstykket mod Syd (det nuværende Hus Apotekergade 7) af Byen. Borgmester og Raad havde paabegyndt Opførelsen af et Hus paa dette Sted, som tidligere ejedes af Margarete Hermans i Kolding, men som nu var tilfaldet Byen. Helms købte det for 60 Mark lybsk paa den Betingelse, at han inden to Aar skulde lade opføre et Hus i to Etager med 9—10 Fag; til Gengæld skulde han i 9 Aar være fritaget for at svare Skat af denne Ejendom.

Der har været en Del Stridigheder om denne Kontrakt; men Huset har Helms opført i Aarene 1703—1704; det blev solgt en Snes Aar senere af Helms' Efterfølger og Svigersøn, C. C. Zeise, til Konrektor ved Latin-skolen Christian Erdmann Schindler.

Byggeudgifterne bragte Helms i stor Gæld; han havde jo en stor Familie — der levede 8 Børn i Huset — og maatte kæmpe med Nærings-sorger. I denne Trængselstilstand bad han Kongen om nogle Begunstigelser:

- 1) En Vognmandsbevilling (Fuhr-Rolle ⁴⁶⁾), som Byens Borgere kunde erhverve,

- 2) en Del Kampe- og Mursten fra Hansborg Slots Ruiner,
- 3) Græsning paa Byens Mark til 2 Køer, hvilket hans Forfædere altid og han selv i 8 Aar havde haft Ret til. Mælken er aldeles nødvendig — erklærer han — paa Apoteket, men til Tider vanskelig at faa. Et Svar paa denne Skrivelse til Kongen foreligger ikke.⁴⁹⁾

Den 24. Oktober 1697 havde Apoteker Helms en meget alvorlig Strid med Andreas Schumacher, som havde været Postmester i Rendsborg og var kommen tilbage til sin Fædreneby ⁴⁷⁾). Sidstnævnte tilhørte en meget anset og rig Familie i Haderslev; Faderen, Gottfried, havde været Borgmester og Tolder her; hans Tipoldefader, Wilhelm, var, som tidligere anført, ligesom Apoteker Bate flygtet fra det vestlige Tyskland under Religionsstridighederne i det sekstende Aarhundrede og var blevet Borgmester i Haderslev; han blev tillige Bates Svigerfader i dennes andet Ægteskab. Desuden var Andreas Schumachers Hustru en Borgmesterdatter fra Rendsborg. Han var altsaa en Mand, som baade var meget anset og meget stolt af sin Slægt. Hvor anset hans Familie var, ses af den Kendsgerning, at han — tiltrods for det, der var sket i Kirken den 24. Oktober 1697, — den 13. November samme Aar blev valgt til Raadmand som Efterfølger for Peter Müller, der havde været Apoteker Schultzzes Svigerfader ⁴⁸⁾).

Omtalte Søndag var Menigheden i Frue Kirke samlet til Guds-tjenesten, som lige skulde til at begynde. Apotekeren sad i sit Stolestade, da Schumacher kom og skubbede ham ud paa Kirkegulvet, rev Parykken af hans Hovede og kastede den paa Kirkegulvet, truede ham med Skældsord, løftede Kæppen imod ham og stødte ham i Brystet med den.

Dette var et saa alvorligt Brud paa Kirkefreden, at det i den katolske Tid vilde have krævet en ny Indvielse af Kirken. Den 4. November fremførte Apotekeren sine Klager for det kongelige Konsistorium og krævede, at Schumacher skulde give ham Oprejsning samt straffes. — Schumacher benægtede først det skete; men saa blev der ført Vidner i et af de 9 Møder, Konsistoriet havde med denne Sag at gøre i, og Rigtigheden af Helms' Paastande blev bevist. — Den 23. Maj 1698 faldt Dommen: Der skulde gøres Afbigt fra Prædikestolen, den verdslige Myndighed skulde desuden fastsætte en Straf, og Schumacher skulde gøre offentligt Afbigt for Konsistoriet. Schumacher var ikke tilfreds med Dommen; han appellerede straks til Overamtskonsistorialretten i Glückstadt, idet han kastede en Rigsdaler i Vejret.

Det kom da til Forlig den 31. Marts 1699. Schumacher maatte betale 200 Mark i Retsomkostninger, hvorefter Parterne blev udsonet; til Vidnesbyrd herom satte de deres Navne under Konsistoriets Dom.

Denne meget ubehagelige Sag gav Anledning til, at Helms søgte at faa sin »Rang« fastsat ved kongeligt Dekret. Han opnaede, at han den 15. Februar 1698 personlig fik en »Rang-Concession«, ifølge hvilken han ved alle Sammenkomster skulde have den samme »Rang, Sitz und Stelle« som Raadmændene. Senere er denne Koncession udvidet til ogsaa at omfatte Apotekernes Hustruer.

Den 12. Oktober 1706 var Apotekeren sammen med Byens eneste Læge, Dr. Wilhelm Hermanni, stævnet til Raadhuset, hvor Magistraten holdt Møde. Bysekretæren, den gamle Nicolai Freuchen, oplæste her for dem den ny Apotekertakst, Kongen havde ladet udarbejde for Hertugdømmerne. I alfabetisk Rækkefølge findes deri opført først de forskellige Medikamenter, som skal findes paa Apotekerne, med den latinske Betegnelse, derefter en tysk Oversættelse; næste Række giver Vægtbetegnelser fra Pund ned til »Grän«, hvoraf der gaar 7680 paa et Pund ⁴⁰). Desuden findes der Bestemmelser om, hvad Apotekeren maa tage for sit Arbejde (»Pretium laborum Pharmaceuticorum« hedder det paa Latin). Til Eksempel kan anføres, at han fik 1 Skilling for Tilberedelse af en Dosis Piller, 6 Skilling for Tilberedelse af 2 Lod Piller ($\frac{1}{8}$ Pund); for $\frac{1}{8}$ Pund Salve betalte man kun 1 Skilling.

Grundlaget for Apotekervæsenet i Kongens Riger og Lande var den store Forordning af 4. December 1672, altsaa fra Begyndelsen af Christian V's Regeringstid. Noget tidligere var der allerede udkommet en Apotekertakst, et stateligt Værk paa 120 Kvartsider, som nu for Hertugdømmernes Vedkommende fik en Afløser i Taksten fra 1705 ⁴⁰).

Den 16. Oktober 1705 havde Kong Frederik IV befalet Regeringskancelliet i Glückstadt at lade Teksten udkomme paa Tryk, da den skulde være Rettesnor for Apotekerne i Hertugdømmerne. Apoteker Hilarius Hodersen i Rendsborg lod den da trykke, og efter Statholderens Ordre skulde Hertugdømmernes Apotekere godtgøre ham Omkostningerne — det var 636 Mark lybsk. Det var alligevel en dyr Bog for ham og hans Kolleger, og endnu i 1728 havde ikke alle Apotekere betalt deres Andel ⁴¹).

Medicinalordningen fra 1672 krævede, at hvert Apotek skulde visiteres to eller dog een Gang om Aaret. Vi maa antage, at de to Amtslæger, som har været i Haderslev fra 1682 til omkring 1710, ogsaa har varetaget denne Opgave. Nogle Aar senere, da der ingen Fysicus boede i Byen længere, klager Magistraten over det manglende Opsyn med Apoteket og ønsker, at der fra en af Nabobyerne maa komme en Læge til Visitation. — Den første Visitation, vi véd noget om, er sket Aar 1711. Der herskede en voldsom Pest i København i dette Aar, og Statholderen befalede derfor en ekstraordinær Visitats paa alle Apoteker ⁴²). Den korte

Visitatsberetning er bevaret; den viser, at Apoteker Helms den 9. December 1711 fik Besøg af fem Mænd: Dr. Grimberg, som ganske kort Tid var Amtslæge i Haderslev⁵⁹), Amtsforvalteren, Borgmesteren, Ridefogden og en Raadmand. Denne første Visitatsberetning har følgende Ordlyd⁶⁰):

Auf Ihro Königliche Majestäts Allergnädigst mandat habe ich als Stads Physicus und Medicus Practicus allhier mith dem Herrn Amptsverwalter Heyn, als vice Amtman und dem Herren Burgemeister Olufsen mit dem Herrn Hausvogd als jurisdictionis Reid Vogd und dem Herrn Rahts Herrn Willem Raben des Herrn Apoteker Helms Apotheke visitiret, und habe selbige in gutem Stande gefunden, und sonderlich was die Präservativen gegen der Pest angehen, und Ihm noch zum überfluss gesaget, dass Er möchte noch welche grössere quantitet anschaffen. Dass solches so passiret sey, attestire ich mit eigener Handt

*Hadersleben Anno 1711:
den 9. December.*

*Nicolous Grimbergh
D. Medicinæ et Medicus
Practicus.*

I 1709 var den store nordiske Krig begyndt, i hvilken København blev hærgtet af Pesten. Da man frygtede Smitten, blev Apoteket visiteret. Krigstiden mærkedes dog ogsaa paa anden, mere personlig, Maade. Nye Skatter blev udskrevet, og der indførtes saaledes en Parykskat d. 31. Oktober 1710, tre Dage efter, at det var sket i København⁶¹). Naturligvis maatte ogsaa Helms betale Skat af sin Paryk; at han bar en saadan, véed vi af hans Strid med Andreas Schumacher og af hans Portræt, som hænger i Apotekets Korridor. Hans Døtre havde opsat Haar, medens Svenden ligeledes havde Paryk. I Apotekets Arkiv er der bevaret ti Skattesedler fra hin Tid, hvoraf een angaar Parykskatten. Den 11. April 1711 betalte »der Herr Apothecker Hindrich Helms« paa Slotsgrunden 3 Rigsdaler Skat af sin egen Paryk, 2 Rigsdaler, fordi hans to smaa Døtre bærer opsat Haar, og ligeledes 2 Rigsdaler af sin Svends Paryk. At Apotekerens Paryk vurderes højere end Svendens, kommer af Læremesterens højere Rang. Husfogden, Friederich Clöver, som tillige var Ridefoged i Haderslev Herred og dermed ogsaa for Slotsgrunden, kvitterer for Modtagelsen af Beløbet.

De øvrige bevarede Kvitteringer angaar Krigsskat for Aarene 1710, 1712—1717, Kopskat for 1717 og 1718 og desuden Licenspapir for Aaret 1715. Det var ikke saa helt smaa Beløb, Apotekeren blev af med. I Krigsskat plejer han at betale 30 Rigsdaler Courant, 1711 er den endog paa 34 Rigsdaler, og 1718 lyder hans Skatteseddel paa ikke mindre end 75 Rigsdaler, nemlig 25 Rigsdaler i Kopskat samt 50 Rigsdaler i Krigs-, Formue- og Erhvervsskat.

Aaret 1716 har vistnok været det mest urolige i Apoteker Henrich Helms' Liv. Han havde da været Apotekets Ejer i over 30 Aar og følte, at Alderdommen nærmede sig; omkring 68 Aar maa han have været paa det Tidspunkt. Han skriver derfor den 19. Februar til Kongen, at han ønsker, at enten en Søn eller en Datter maa faa Apoteket efter hans Død⁹⁹). Altid — paaستاar han — har han forestaaet Apoteket paa en saadan Maade, at ingen med Rette kan føre Klage over ham. I Ægte-skabet har der været mange Børn, hvoraf 4 Sønner og 4 Døtre er i Live. Han haaber, at et af Børnene i H. t. den kongelige Forordning af 1671 maa konserveres ved Apoteket.

Den 29. Februar afæskede det tyske Kancelli Amtsinspektøren, Borgmester og Raad en Erklæring om Apotekets Forhold.

Magistratens Oplysninger, som er skrevet i Marts Maaned, er meget interessante; Nid og Misundelse lyser ud af denne Erklæring. Man er meget utilfreds med den Maade, Apoteker Helms har brugt sit Privilegium paa. Efter Magistratens Opfattelse har han ligesfrem drevet Misbrug dermed til Byens og de handlende Borgeres Ulempe. Han har ikke blot handlet med de Varer, man faar paa et Apotek, men med mange Sager og Varer, som slet ikke hører til Faget og ene og alene tilkommer Handelsmænd og næringsdrivende Borgere. Han har i Fredstid ikke blot sendt Skibe til Gulland, hvorfra han fik Brædder, Lægter og andet Tømmer, men ogsaa Tjære, Kalk og Jern, desuden ogsaa hvert Aar afkøbt Bønderne en stor Mængde Honning, hvoraf han tilbereder Mjød, som han sælger i Tønder, i store og smaa Maal. Desuden er det bekendt, at han brygger Øl og brænder Kornbrændevin og sælger disse Drikkevarer uden for Huset for Skilling og Søsling ligesom en Borgermand, der har Øludsalg. Hvert Aar sætter han Stude paa Stald, har ogsaa den største Handel med Krydderier og Vin — han er jo af kongelig Maje-stæt privilegeret med en Vinstue; men det betyder stort Tab for Byens Vinkælder. Paa den Maade har han dobbelt Næring og faar en ubillig Fortjeneste derved. I Flensborg faar man en Kande god Vin for 8 eller 10 Skilling, medens Apotekeren ikke sælger en Kande under 1 Mark lybsk, og hans Vin er næppe saa god, i hvert Fald ikke bedre. Efter den af Kongen approberede Apotekertakst retter han sig aldrig, men forfordeler Folk efter Behag; han holder endog saa lidt Orden deri, at man i Dag for en »Composition« betaler een Pris, og i Morgen eller nogle Dage senere koster det samme Kvantum mere eller mindre, ligesom det passer ham. Hvorledes Officinen som saadan er, kan Magistraten ikke vide, da der ingen Læge eller Stadsfysicus findes her i Byen; men det var ønskeligt, om der mindst een Gang om Aaret kom en Læge fra en af

Nabobyerne, som sammen med Magistraten kunde visitere Apoteket. Det er efter Magistratens Mening aldeles ubilligt, at Apotekeren bor midt i Byen og staaer under en anden Jurisdiktion og driver Handel, som slet ikke vedkommer ham. Tidligere har Apotekeren boet paa Byens Grund; men nu er han fri for Byens Skatter, Indkvartering og al anden borgerlig Tyngje.

Man ser, at Magistraten er meget utilfreds med Apoteker Helms, som endog sælger ikke blot Apotekervarer om Søndagen, men ogsaa Konfekt, Krydderier og andre Sager. I Nabobyerne findes kun et lille og daarligt forsynet Apotek i Aabenraa; ellers er der en 7, 6 og 4 Miles Vej til det næste gode Apotek. Det var derfor — ræsonnerer Magistraten — ønskeligt, om der blev oprettet et nyt Apotek i Byen. I hvert Fald skulde det forbydes Helms og hans Efterfølger at handle med andet end Apotekervarer, og særlig skulde al Handel med Krydderier høre op, og han skulde rette sig efter Taksten og de gode Forordninger. Ogsaa Apotekets Indlemmelse i Byen vilde være saare fordelagtig.

Skrivelsen var jo ikke særlig smigrende for Apoteker Helms; han opgav nu Tanken om den Mulighed at lade en Søn blive sin Efterfølger, og sluttede den 5. Maj 1716 Kontrakt med sin Apotekersvend, Carl Christian Zeise, om, at denne skulde gifte sig med Apotekerens yngste Datter, Salome Helms, og efter Helms' Død overtage Apoteket med alle Privilegier. Saa længe Helms selv bestyrer Apoteket, skal Zeise som Svend have aarlig 40 Rigsdaler. Brylluppet skal ikke staa, førend Helms enten afgaar ved Døden eller ikke længere er i Stand til at bestyre Forretningen. Alle Børn skal arve i lige Parter. Zeise skal derfor efter Helms' Død beholde een Part og udbetale de andre Parter til sin Hustrus Søskende.

Denne Kontrakt er underskrevet saaledes:

„Hadersleben, d. 5ten May Anno 1716.

*Von Amtswegen unterschrieb
dieses auf der Contrahenten
Verlangen*

(L. S.) Bentzen.

(L. S.) Hinrich Helms.

(L. S.) Carl Christian Zeise.

Man skulde jo tro, at den Sag var saa godt i Orden, som nogen Sag kan være. Apotekeren rejste i hvert Fald i denne Tro fra Haderslev til Horsens, hvor hans ældste Datter var gift med Apoteker Jacob Schmidt fra Gardelegen, og hvor hans yngste Datter allerede temmelig længe havde været paa Besøg. Det var jo hende, Apotekersvenden skulde have til Kone. Lykkelig over Kontrakten fortalte den gamle Fader, efter at

han var kommen til Horsens Apotek, sine Døtre og sin Svigersøn om den lige afsluttede og til Kongens allernaadigste Approbation indsendte Kontrakt. Men han havde gjort Regning uden Vært, eller — i dette Tilfælde — uden sin Datter. Hun erklærede aldeles ikke at være indforstaaet dermed, og det varede ikke længe, saa sad den purunge Pige ved Skrivebordet og satte sit Navn under følgende Brev til Kongen:

„Stormægtigste Monarch, Allernaadigste Arfve-Konge og Herre!

For Deris Kongel. Mayt. haver ieg Allerunderdanigst at Andrage, Hvorledes min kiere Fader Hinrich Helms, Privilegeret Apoteker udj Haderslef, hafver under Dato ste hujus (i denne Maaned), til sin udj bemeldte Apotech holdende Svend, Nafnlig Carl Christian Zeise, udgivet een Conditional afstaaelse paa fornte (førnævnte) Apotech, Bestaaende der udj, At hand paa Deris Kongel. Mayts. Allernaadigste Behag maatte nyde Apotechet efter min Faders Dod, eller og förre, som min Faders tilstand ey bliver saaledes, at hand det Selv kand forestaae; Men som bemte (bemeldte) min Fader der ved, uden min Villie og Forrevidende, Med samme Svend haver aftalt og Sluttet, At hand sig med mig, som dog er den yngste Daatter, udj Egteschab skal indlade, Og ieg ingen Kierlighed til bemte Persohn kand fatte, saa er min Allerunderdanigst Bön og Begiering, At Deris Kongel. Maytt. Allernaadigst ville behage, Forberørte min Faders afstaaelse at Cassere, Og der ved Allernaadigst Befrie Mig fra Dette Egteschab, som ieg ey Anderledes End Et Jordische Helvede anseer ihenseende Persohnen er mig iche Anständig, Og ieg inttet Synderligt med hannem er Bekiendt, Heldst Hand ichun har tient min Fader udi zdc Aar, I hvilichen tiid ieg meesten deelen har Været her i Byen hos Apoteker Jacob Schmidt, som min Søster til Egte haver“

Samme Dag skrev ogsaa Apoteker Helms til den »Allernaadigste Arfve-Herre og Konge«. Han fortryder nu sine Planer, han indser, at hans yngste Datter »paa ingen Maade til dette Egteschab er at overtalle, og det strider imod Guds, Naturens og Deris Kongel. Mayts. Lov, at ieg hende ved haard Medfart der til skulle tvinge«. Han beder derfor nu om, at Kontrakten ikke faar Stadfæstelse.

Desuden skrev Apoteker Jacob Schmidt fra Horsens endnu samme Dag et Brev til København angaaende den samme Sag. For en Gangs Skyld skal Adressen røbes: »A Monsieur Mons. de Esmarch Conseilier de Cancellie de Sa Majeste Danoise tres humblem. à Coppenhagve. Franco Haderslef.« — Man ser nemlig af denne, at Breve fra Jylland den Gang gik over Haderslev til København.

I Brevet hedder det, at Svigerfaderen i disse Dage »besonders listiger Weise« er bleven overtalt til at forpligte sig til at overlade Apoteket til sin Svend, Zeise. Apoteker Schmidt beder Kancelliraaden hjælpe med til, at Kontrakten kasseres.

Heroverfor giver C. C. Zeise i en længere Redegørelse Forklaring

paa, hvorledes det er gaaet til, at Helms har afsluttet Kontrakten med ham. Han havde nu været paa Apoteket i Haderslev i fem Aar. Omkring 1713, da han var paa Hofapoteket i Slesvig, havde Apoteker Helms en Gang i Frue Kirke efter endt Gudstjeneste sagt til Zeises Svoger, Archidiakonus Sass, at denne skulde skrive til Slesvig og bede Zeise overtage hans Apotek, da Helms havde en særlig »Inclination« for den unge Zeise, som 1708—1711 havde lært paa det gamle Slotsapotek. Helms var desuden villig til at lade en af Døtrene følge med. Men kort Tid efter fortrød Helms denne Plan og gik til Sass for at spørge, om Brevet var skrevet. Det var det; men Posten fra København var ikke kommet, og derfor laa Brevet endnu paa Haderslev Postkontor. Senere, da Zeise opholdt sig i København, kom der Brev fra Helms med samme Tilbud, og den 8. April 1714 kom Zeise da atter til Haderslev, hvor den gamle Apoteker fortalte ikke blot til Zeise og dennes Venner, men ogsaa til alle Gæster i Vinstuen, at Apoteket efter hans Død sammen med en af Døtrene skulde overgaa til den unge Zeise. Da Monsieur Friedrich Fohlmann lod bejle til Christine Helms' Haand, sagde Helms til Zeise, at han skulde ikke bryde sig herom; hans Beslutning stod fast; han ønskede at se sine Børn forsørgt, inden han døde. Den 14. December 1714 stod Fohlmanns Bryllup med Helms' ældste Datter. Da Selskabet gik hjem fra Fohlmanns Hus, spurgte Sass Apotekeren og dennes Datter, Anna Margareta Schmidt, i Zeises Nærværelse, om Helms var villig til at opfylde sine Løfter. Alle erklærede, at de vilde være særdeles tilfredse, hvis Zeise fik den yngste Datter, Salome, og med hende Apoteket. Endnu to Gange forlangte Sass en Kontrakt af Apotekeren; men først efter at Zeise, som nu havde ventet i lang Tid, havde henvendt sig til Amtmand Reventlau, foranledigede Amtsinspektøren, at Kontrakten blev afsluttet. At Datteren ikke blev spurgt, skyldes efter Zeises Paastand, at hun stadig væk blev holdt tilbage i Horsens og at det ligefrem blev nægtet hende at komme hjem.

Det fremgaar af denne Redegørelse, at Helms i lange Tider havde lovet den unge Zeise Apoteket, at han var meget uselvstændig, og at Zeise havde al Grund til at kræve, at Sagen omsider kom i Orden.

Det næste Brev — der er skrevet mange Breve i denne Sag — stammer fra Apoteker Helms. Han har overvejet Sagen og er kommen til det Resultat, at Kontrakten skal staa ved Magt. Det viser sig, at hans ældste Datter har »mokeret sig over« Zeises Frieri til Salome, og at hun var Skyld i, at Salome underskrev det hende forelagte Brev. Salome havde ganske vist ingen »Inclination« for Zeise, men — saaledes ræsonnerer den gamle Apoteker — det skal nok give sig i Tidens Løb;

hun er endnu saa ung. Han ønsker derfor nu, den 31. Juli 1716, at Kontrakten af 5. Maj maa faa kongelig Stadfæstelse. Tre Maaneder fulde af Spænding og Sindsoprivelse og Kvindeintriger var gaaet. Den 10. August fulgte saa en Stadfæstelse af Helms' Bevilling, i hvilken Kontrakten med Carl Christian Zeise som fremtidig Indehaver af Apoteket er optaget, og den 2. December 1717 blev »Mons. Carl Christian Seyes Apoteker« hjemmeviet til Salome Helms⁵⁷). De var lykkelige — og det var



Lysetagen paa Frue Kirkes Prædikestol (1721).

glemt, at hun for halvandet Aar siden underskrev et Brev, i hvilket han blev betegnet som »iche anstændig«! Hvorvidt Apotekerfruen fra Horsens deltog i Højtideligheden, fortæller de gamle Papirer intet om.

Endnu i otte Aar har den gamle Helms, tiltrods for den megen Uro, der i 1716 havde været angaaende Kontrakten med C. C. Zeise, levet og ledet Apoteket. 1721 har han sat sig et varigt Minde i den toarmede Lysetage, som staar paa Frue Kirkes Prædikestol. Her havde tidligere staaet en anden Lysetage med en Plade af Messing med Aarstallet 1646⁵⁸); men denne var bleven stjaalet 1720. Den 12. September modte en Berta Jacobs fra Gammel-Haderslev for Magistraten, fordi hun havde solgt denne Plade til en Mand i det lille Færgelus ved Aarosund, og i

næste Raadsmøde faldt Dommen: Som Tyv sattes hun i Gabestokken paa Byens Torv, blev pisket derfra af Mestermændene med tre Ris og ni Slag og derefter landsforvist. En Erstatning for den mistede Lystestage fik Kirken nu af Apotekerens. Paa Foden staar Ordene:

HENRICH HELMS ANNO 1721.

Det er den sidste Gave, Kirken har faaet indtil Maria Margaretha Iversens Legat i 1840.

Fire Aar senere blev Henrich Helms stedet til Hvile i den samme Grav, hvori hans Svigerfader og hans Hustru, som er begravet den 17. November 1708 ⁵⁰⁾, hvilede. Det var den 22. Februar 1724, han blev begravet, over 75 Aar gammel. Han er Stamfader til en meget udbredt og vidt forgrenet Apotekerslægt, og Familien bevarede en Del Forbindelse med Byen, hvor Apotekerens Datter var gift med Efterfølgeren. Indtil 1751 har Nikolaj Gottfried Helms, en Brodersøn af Zeises Kone, besøgt den gamle Latinske i Haderslev ⁵¹⁾.

Efter Helms' Død overtog Svigersønnen *CARL CHRISTIAN ZEISE* Apoteket. Han var født i København 1685 som Søn af Guldslager Christopher Zeise og Magdalene Herwich ⁵¹⁾. Guldslageren var indvandret fra Brieg i Schlesien: endnu den Dag i Dag kan man i Valkendorfs-gade over Portalen til Hus Nr. 11 læse Ordene: »Melchior Friedrich Zeise Goltschleger«. Det er Apotekerens efter Farfaderen i Brieg opkaldte Broder, som har ladet sætte denne Indskrift over sit Hus.



Carl Christian Zeise



Salome Zeise.

Den 18. April 1708 kom Zeise, 23 Aar gammel, til Helms' Apotek. At han netop kom herhen, skyldes sikkert, at hans Søster, Maria Elisabeth, 1703 var bleven viet til Archidiakonus Nicolaus Gottfried Sass. Den unge Zeise var i 3 Aar hos Helms; saa drog han videre for at fortsætte sin Uddannelse. Over Lübeck og Hamborg kom han til Wismar, hvor han var et Aar paa Scheffels Apotek. Da Byen 1712 blev belejret og haardt bombarderet af danske Tropper, kunde han ikke forblive der og rejste til Slesvig, hvor han i halvandet Aar var hos den højfyrstelige Hofapoteker Fitzmann. Her fik han Efterretning om sin Moders Død — Faderen var allerede død 1689 — og rejste tilbage til København for at ordne sine Sager. Den 8. April 1714 er han atter paa det gamle Apotek i vor By, idet Helms, som fortalt, havde skrevet til ham, at han kunde blive hans Efterfølger. Om den Kontrakt, Helms sluttede med sin Medhjælper, om de Vanskeligheder, han havde at overvinde, og om Brylluppet med Salome Helms er der ligeledes tidligere fortalt. Sømme Dag Svigerfaderen blev begravet udstedtes Bevillingen, der, ligesom de foregaaende, omfattede baade Privilegium, Hus og Have; den 21. Februar 1726 fik han Rangconcessionen, som ogsaa gjaldt for hans Hustru.

Nabohuset mod Syd, som Helms havde ladet opføre, solgte han 1725 til Konrektor Christian Erdmann Schindler. Aarsagen hertil er sandsynligvis, at Zeise i H. t. Kontrakten skulde ordne Arven med sin Kones Søkende. Paa den Maade kom Apoteker Zeise i et meget lærd Nabolag, idet Latinskolens Rektor boede til venstre og Konrektoren til højre for ham.

Han maa have været en ualmindelig arbejdsom og livskraftig Mand, idet han indtil 1753, da han overlod Forretningen til sin Søn, Christopher Friedrich Zeise, altid passede den alene og aldrig holdt Medhjælper. Lic. med. August Wilhelm Heilmann, der i 20 Aar havde været Læge i Haderslev, har endnu i 1752 i en Anbefaling rost Apoteket meget ^{*)}). Anledning til denne Udtalelse gav nogle Stridigheder, som opstod netop paa denne Tid, men da de staar i Forbindelse med Sønnens Virksomhed, skal de først omtales senere.

Den 22. September 1756 blev Carl Christian Zeise begravet i det Gravsted i Frue Kirkes sydlige Kapel, som han 1739 havde købt af sin Svoger Friedrich Fohlmann. Paa Gravstenen stod Ordene: »Dieses Begräbnis gehöret itzo dem König. priv. Apotecker Carl Christian Zeise, seiner Eheliebsten Salome Zeisinn und ihren Erben erblich zu 1740.«

Arvingerne var: Hinrich, Christopher Friederich, Magdalena Catharina og Maria Elisabeth Zeise. Om to af disse skal der fortælles lidt nærmere i det følgende. Den førstefødte Søn, Hinrich Zeise, kom 1750

som Præst til Altona og blev der Grundlægger af en Familie, som i Kirke, Videnskab, Digtekunst og Industri har betydet meget for Helstatens sydligste By ⁶⁹⁾. — Salome Zeise, som vi jo kender fra det Brev, hun i 1716 skrev til Kongen, overlevede sin Mand i 25 Aar: hun døde nemlig den 1. Marts 1781, over 70 Aar gammel, og ligger begravet i Frue Kirke ved Siden af sin Mand. Fire Aar senere blev som den sidste af denne Gren af Slægten hendes Son, Apoteker Christoph Friederich Zeise, begravet paa samme Sted.

Den 15. Januar 1753 overfortes Privilegiet til *CHRISTOPHER FRIEDERICH ZEISE*, Apoteker Carl Christian Zeises Son ⁶⁹⁾. Han var født paa det Apotek, som hans Mormors Fader havde ladet bygge. Han var lidt over 30 Aar gammel, da han overtog Forretningen, fordi hans gamle Fader ikke længere kunde lede den. Den unge Apoteker var et begavet, men lidt svageligt Menneske. Fra Paaske 1735 til Paaske 1741 — det vil sige i seks Aar — havde han været Discipel paa Svaneapoteket i København og et Aar derefter Medhjælper sammesteds: 1743 var han Medhjælper hos Fæderen, drog saa sydpaa, først til Berlin, hvor han horte medicinske Forelæsninger, kom derefter paa Hofapoteket i Brunsvig eller Wolfenbüttel ⁶⁹⁾, var igen et halvt Aar i Berlin og immatrikuleredes derpaa ved Göttingen Universitet den 21. Oktober 1746; han vendte derpaa, meget godt forberedt til sin fremtidige Virksomhed, tilbage til det fædrene Apotek. Den 28. Juli 1751 tog han Eksamen pharmaceuticum ved Københavns medicinske Fakultet. Da dette er det ældste bevarede Eksamens-



Christoph Friederich Zeise



Martha Catharina Zeise.

bevis for en Apoteker i Haderslev ⁶⁶), og da dette Bevis har faaet en særlig Betydning, hvilket vi snart skal se, meddeles det her med Udeladelse af de personalhistoriske Oplysninger, som allerede er benyttet ved Om-talen af den unge Zeises Levnedsløb.

*Wir unter schriebene Facultas Medica Havniensis nebst zweyen hiesigen Cammer Assessoren und Apotheckern haben auf geziehendes Ansuchen des kunsliebenden und rühmenswürdigen Candidati Chymia et Pharmaciae Christoph Friedrich Zeise in Hadersleben d. 9. October 1719 von ehrlichen Christl. Eltern erzeuget und gebohren, ein Examen Chymico-pharmaceuticum mit gedachtem Candidato den 28. hujus angestellt Da dann obbemeldter H. Zeise auf die von uns sämtlich vorgelegte Fragen, so wohl in Pharmaceuticis als Chymicis sehr vernünfftig und gründlich geandtwortet, so dass wir nicht anders Ursach haben als ihnn (!) hiedurch habil genug zu erklären einer Apothecken vorzustehen und dessen (!) Conservation zu besorgen, wie dann auch, dass er gute proben abgeleget in der Medicina practica bewandert zu seyn, so dass ihm gar wohl könne erlaubet seyn zu practicieren, doch mit dem Bedingen, dass er in schwehren Zufällen vernünfftige Männer in praxi consulire und mit herculeis medicamentis behutsam umgehe. Welches alles wir zur Steuer der Wahrheit mit unserer Unterschrift und Facultatis sigillo zu Jedermanns Nachricht bescheinigen und attestiren.
datum Copenhagen d. 30. Julii 1751.*

Glad for dette smukke Eksamensbevis var den unge Zeise draget hjem til sin gamle Fader, som trængte til en Støtte efter de mange haarde Arbejdsaar. Han begyndte straks at benytte sig af den ham af det medicinske Fakultet givne Ret til at praktisere og fik Ord for at være en særdeles dygtig Læge. Derved kom han i Strid med Dr. Flohr, som var udnævnt til Amtslæge i 1743, — uden at faa Løn derfor; han var kun fri for Grundskat, hans Indtægter var saaledes meget smaa, og den unge Zeises Konkurrence gjorde dem endnu mindre. Flohr forsøgte derfor at opnaa større Indtægter derved, at han anlagde et nyt Apotek i Staden ⁶⁷). Naar Apotekerens Søn var praktiserende Læge, saa vilde han være Apoteker for at forøge sine Indtægter. Zeise var for dyr, og det var derfor godt, om der kom et nyt Apotek til. Andre Byer, saasom Tønder og Bredsted, havde ogsaa to Apoteker, Husum endog tre. Omtrent saaledes skrev han den 20. Maj 1752 til Kongen; men han fik Afslag. Derimod fik Zeise fra det tyske Kancelli Ret til medicinsk Praksis, naar der ingen Læge var i Byen ⁶⁸). Nu var Flohr tit bortrejst, og saa havde Zeise jo Lov at optræde som Læge, men naar Flohr kom hjem igen, skulde Zeise nedlægge dette Hverv. Det var imidlertid ikke saa let for ham saa pludseligt at opgive sin tidligere betydelige Praksis, og det førte atter og atter til Stri-

digheder mellem Flohr og Zeise med gensidige Fornærmelser og Overdrivelser.

Denne ubehagelige Tilstand ophørte, da Flohr omkring 1753 forlod Byen for bestandig. En Regimentskirurg Hahn, som var ansat ved Garnisonen i Haderslev, søgte Stillingen som Amtslæge. Zeise skrev nu til Bernstorff, at Hahn hverken havde taget Eksamen i Kirurgi ved det kirurgisk-anatomiske Institut i København, idet han havde købt sin Stilling, inden Instituttet blev oprettet, eller Eksamen i Medicin ved et medicinsk Fakultet ⁶⁹). Foruden Soldaterne havde han ogsaa private Patienter, som han i Regelen forsynede med Medikamenter fra Feltapoteket, hvilket var et Indgreb i Zeises Privilegium, som han ikke vilde finde sig i, da hans Indtægter kun var smaa og han desuden skulde underholde sine gamle Forældre. Han beder derfor om, at Hahn maa blive henvist til at ordinere Medicinen paa Apoteket, hvis han skulde blive Amtslæge. Hahn fik Afslag ⁷⁰), og foreløbig kom der ingen Amtslæge til Haderslev. Først i Vinteren 1757 udnævntes Ernst Christian Hartmann fra Eisleben, der fra 1755 havde været Læge i Byen, til Amtslæge. Samme Aar havde Zeise igen en Strid angaaende Dispensation, denne Gang med Feltskær Joachim Friderich Fiedeler ved Dragon-Livregimentet ⁷¹). Ogsaa med Byen havde Zeise en Del Stridigheder angaaende Jurisdiktionen; en Del af Huset stod jo paa Byens Grund, medens den anden hørte til Slotsgrunden. I den Anledning førte han lange Processer.

Det gamle Apotek var hidtil det eneste i Haderslev By og Amt. Men nu fik Zeise i Januar 1772 tilfældigvis at vide, at de mähriske Brødre agtede at anlægge et Apotek i deres Etablissement paa Tyrstrupgaard ved Landevejen fra Haderslev til Kolding. Zeise skrev i den Anledning til Kongen, idet han frygtede, at et nyt Apotek vilde ødelægge hans Forretning ⁷²). Han henviser til, hvor stor Betydning netop Tyrstrup Herrer har for ham, da Bønderne i de sydlige og vestlige Distrikter af Amtet kører til Aabenraa, Tønder og Ribe med deres Landprodukter og køber deres Medikamenter i disse Byer. Han klager endvidere over den store Konkurrence, som de omløbende Bissekræmmere paafører ham med deres nymodens Medikamenter: »die in den wöchentlichen Zeitungen angepriesenen Medicamenta univers., Wunder-Essenz, Lebensöhle, und andere dergleichen medicinischen Prahlereyen«. Desuden gør han opmærksom paa, at han underholder sin Moder og efter hendes Død skal skifte med sine Søskende. Han forlanger derfor, at kun et Privat-Apotek anlægges i den nye Bebyggelse, og at det kun faar Lov at sælge til selve Byens Indbyggere. Zeise opnaaede, hvad han attraaede; Christiansfelds Apotek, som først blev aabnet 1780, har i det attende Aarhundrede kun

haft Lov at sælge til Brødremenighedens Medlemmer, det maatte end ikke sende sine Varer ud i Omegnen. I gamle Receptbøger, som endnu i Coltenburgs Tid fandtes paa Apoteket, stod der om Vareforsendelser, som Christiansfelds Læger modtog fra det gamle Apotek i Haderslev ⁷⁸⁾).

Samme Aar, 1772, havde Zeise endnu en Vanskelighed at kæmpe imod. Fra 1. Oktober var der fastsat en ny Apotekertakst for Hertugdømmerne. Det vilde herefter være umuligt for ham — skriver han til Kancelliet — ⁷⁹⁾ at holde Apoteket i upaaklagelig Stand, hvis han skal rette sig efter denne Takst. Han beder derfor om Tilladelse til at rette sig efter den i Danmark og Norge gældende Takst. Materialernes Transport til Haderslev, som ligger »an der äussersten Gränze des Herzogthums Schleswig«, koster ham lige saa meget som for Apotekerne i Danmark; han køber alle sine Materialer i Hamborg og kan regne en Sjettedel af Værdien i Fragt, Told og Licens i Rendsborg, Slesvig og Haderslev. Afsætningen er kun lille, da der kun findes en eneste Læge i Byen, og Apotekeren lider under Bissekræmmernes Konkurrence. Desuden er han nødt til at holde en Svend, da Bønderne kun kommer til Bys een Dag om Ugen. Byen er i en daarlig Forfatning, Bønderne bringer tit deres Varer til Aabenraa, Flensborg, Tønder og Ribe og køber Medikamenterne der; desuden truer nu Konkurrence fra et Apotek i Christiansfeld, og endelig: »Da die dänische Sprache hier die üblichste ist, würde die Taxa in derselben mehr nachrichtlich seyn können«, hvilket vil sige, at det er lettere i Haderslev at rette sig efter en Takst i det danske Sprog. Med denne sin Ansøgning havde Zeise dog intet Held, idet Kancelliet paabød Benyttelsen af Hertugdømmernes Takst og Farmakopé ⁷⁸⁾).

Det her fortalte viser, at den yngre Zeise har været indviklet i mange en Strid, som har kostet ham mange Penge. Det var anderledes i hans Faders Tid. I den Henseende er det ganske belærende, at det tyske Kancellis nyere Akter, som begynder med Aaret 1730, hvad angaar Apotekerne i Haderslev, først tager deres Begyndelse med Christopher Friedrich Zeise, og at de i hans Tid opstaaede Akter omfatter ikke mindre end 156 Foliosider ⁷⁹⁾. Men tiltrods for de mange Stridigheder har Zeise været elsket og agtet af sine Medborgere. Endnu den Dag i Dag hænger i Byraadssalen hans og hans Kones Portrætter som de eneste Billeder fra Tiden før 1864. De er ophængt der til et varigt Minde om en Stiftelse, oprettet af Zeise og Hustru.

Christopher Friedrich Zeise var den 13. Marts 1753 paa Apoteket blevet viet til Martha Catharina Schindler, en Datter af Rektor Christian Erdmann Schindler og dennes første Kone, Botilla Catharina Rüe, og Ægteparret skænkede den 30. Juli 1781 tre Ottinger paa Byens Sønder-

mark, omtrent 50 Tønder Land stor, til Byen med den Bestemmelse, at Lejeindtægterne skulde benyttes til fattige Børns frie Undervisning⁷⁷). I Regnemesterens Pigeklasse fandtes endnu i det nittende Aarhundredes første Halvdel en Trætavle med disse Ord: »Zum dankbaren Andenken der Schulwohlthäter Zeise und Brinck«, og ved Vilstrupvejen staar endnu seks Granitsten, som henviser til denne Gave.

Den 7. Marts 1785 døde Zeise, 65 Aar gammel, og blev begravet i Frue Kirke ved Siden af sine Forældre. Enken blev boende paa Apoteket og døde her fjorten Aar efter, den 4. April 1799; hun er begravet paa den gamle, nu forlængst nedlagte Kirkegaard omkring Vor Frue.

Den yngre Zeise havde ingen Børn. Da hans Svoger Christopher Sass, en alvorlig, pietistisk præget Præst, var død 1766 og havde efterladt sig en Dreng i Syvaarsalderen, *NICOLAUS GOTTFRIED SASS*, overtog Zeise sin Søstersøns Opdragelse. Det var hans Onske, at denne Dreng skulde blive hans Efterfølger paa Apoteket. Nicolaus Gottfried Sass, hvis Fader, Farfader og Oldefader havde været Archidiakoner i Byen, er født den 22. August 1759, nogle Uger efter den store Ildebrand; han kom 1774 som Discipel til Svane-Apoteket i København, og efter Læretiden, som varede 5½ Aar, forblev han der endnu et Aar som Medhjælper, hvorefter han var et Aar i Horsens hos Apoteker Helms og et Aar i Altona hos Apoteker Nebelung⁷⁸). Den 9. Juli 1783 tog han den far-



Nicolaus Gottfried Sass

Ingeborg Sass.

maceutiske Eksamen ved det medicinske Fakultet i København og fik enstemmig Karakteren »Laudabilis«.

Et Aar senere, den 31. Juli 1784, henvendte Zeise, som ikke længer mente at kunne lede Apoteket, sig til det tyske Kancelli med et Andragende om at overføre Privilegiet til hans Søstersøn ⁷⁹⁾. Da intet Svar kom, fornyede Zeise Andragendet den 25. Januar 1785, og den 11. Februar ⁸⁰⁾ fik den unge Sass Bevillingen. Det har vistnok været en stor Glæde for den gamle Zeise at se dette sit Ønske opfyldt. En Maaned senere gik han bort fra denne Verden.

Ogsaa Sass' Tid, de femten Aar fra 1785 til 1800, er præget af en Del Stridigheder. De begyndte straks ved Tiltrædelsen, da Byens Magistrat krævede, at Apotekereden skulde aflægges hos den, mens den gamle Zeise lige før sin Død søgte at opnaa, at dette skulde ske enten hos Amtmanden eller hos Herredsfogden ⁸¹⁾. I Bevillingen stod, at Eden skulde præsteres »Coram Magistratu«, og saaledes skete det da ogsaa.

Særlig Forholdene i Christiansfeld har givet Anledning til Uoverensstemmelser i Slutningen af det attende Aarhundrede. Indbyggerne i de omliggende Landsbyer, Tyrstrup, Taps, Frørup og Hjerndrup, havde anmodet om Ret til at købe Medikamenter paa Apoteket i »æ Feld«; men det blev afslaaet den 28. April 1787. En lignende Ansøgning kom Pastor Hommelhoff i Ødis med næste Aar; men den blev ogsaa nægtet ⁸²⁾. 1795 søgte en medicinsk Praktikant, Joachim Diederich Wiediger i Christiansfeld, om Tilladelse til selv at dispensere, eftersom Apoteket i Christiansfeld som omtalt ikke havde Lov at sælge til Folk udenfor Byen. Men dette blev heller ikke tilladt ⁸³⁾.

Blandt de Disciple, som i Sass' Tid var paa Apoteket, skal anføres to: 1) Anton Georg Nissen, en Præstesøn fra Gruntoft i Angel, som senere blev Forvalter for det under Krigen oprettede Medicinaldepot i Oslo og i 1815 grundlagde Apoteket i Drøbak i Akershus Amt ⁸⁴⁾; 2) Lorenz Henning Jacobsen, Søn af en Guldsmed i Graasten, der i syv Aar, fra 1789 til 1796, var i Lære hos Sass og derefter endnu i tre Aar blev som Medhjælper hos ham og efter Sass' Død blev Bestyrer for Arvingerne.

Sass blev gift i Ringenæs 1785 med Ingeborg Lassen, Datter af Sognepræst Jørgen Alexander Lassen i Hejls og Mariane Johanne Georgia Rasmusdatter Æreboe ⁸⁵⁾. En yngre Søster til hende var gift med Apoteker Hjerm i Garding, der havde været Discipel paa Haderslev Apotek, og efter hans Død med Apoteker, Dr. Schmidt i Sønderborg. Fra 1786 til 1798 fødte hun syv Børn, hvoraf dog de tre første døde før Forældrene, et fjerde fulgte efter samme Aar, 1800, da begge Forældre døde. Ingeborg Sass hensov allerede den 21. Januar, kun 40 Aar gam-

mel,, og blev begravet paa den gamle Kirkegaard omkring Frue Kirke. Hendes Mand rejste til Kværndrup paa Fyn, hvor hendes Broder var Præst⁸⁶⁾. Dennes anden Kone var død i April 1800. Formodentlig var Apotekeren hos Svogeren sammen med sin 20-aarige Niece Maria Elisabeth Lautrup. I hvert Fald blev Kværndrup-Præsten gift med hende i 1803. Her i den dejlige Kværndrup Præstegaard døde Apoteker Nicolaus Gottfried Sass da den 16. August 1800, og paa Kirkegaarden dér fandt han sit sidste Hvilested.

Hans gamle Moder, Maria Elisabeth Sass, Apoteker Carl Christian Zeises Datter, overlevede baade Sønnen og Svigersønnen og døde først i Januar 1809, næsten 80 Aar gammel. Hun er som den eneste af Slægten begravet paa den ny Klosterkirkegaard. Apotekerens to højtbegavede Sønner, Carl Christian og Georg Alexander Sass, kom begge først paa »Instituttet« i Christiansfeld, studerede derefter, men døde i en ung Alder, Carl Christian som Læge i Wien 1818, Georg Alexander som konstitueret Borgmester i Garding (Ejdersted) 1826⁸⁷⁾. Med ham uddøde denne gamle Haderslev-Slægt paa Sværdsiden. Hans eneste overlevende Søster, Maria Elisabeth Sass, var fra 12. December 1820 gift med Apoteker Johann Balthasar Rieffesthal i Eckernförde, en Præstesøn fra Søllested ved Assens, som indtil 1819 havde været eksamineret Medhjælper paa Langheims Apotek (det nuværende Hjorte-Apotek). Hun døde først den 5. Februar 1884, over 88 Aar gammel.

40 Aar gammel var Nicolaus Sass død den 16. August 1800. Carl Christian Sass, hans ældste, efter Oldefaderen opkaldte, Søn, var den Gang kun 8 Aar 10 Maaneder gammel. Formynderne besluttede derfor at stille Apoteket til Auktion enten til Bortsalg eller til Forpagtning, og da vælge det for Børnene mest fordelagtige Tilbud. Dette viste Forpagtningen sig at blive, men efter Henstilling fra Autoriteterne valgte man dog Bortsalget. Det har imidlertid senere vist sig, at det vilde have været rigtigere at bortforpagte Apoteket, idet den store Formue, Sass havde efterladt sig, gik tabt i Pengekrisen omkring 1814.

Børn af Apoteker Nicolaus Gottfried Sass og Ingeborg Lassen:

- 1) *Christopher Friedrich*, f. i Haderslev 5./9. 1786, d. sstds. 9./8. 1795.
 - 2) *Jürgen Alexander*, f. i Haderslev 20./2. 1788, d. sstds. 11./3. 1792.
 - 3) *Maria Elisabeth*, f. i Haderslev 11./9. 1789, d. sstds. 18./9. 1791.
 - 4) *Carl Christian*, f. i Haderslev 13./10. 1791, d. i Wien 29./8. 1818.
 - 5) *Georg Alexander*, f. i Haderslev 26./10. 1794, d. i Garding 3./11. 1826.
 - 6) *Maria Elisabeth*, f. i Haderslev 12./8. 1795, gift sstds. 12./12. 1820 med Apoteker Johann Balthasar Rieffesthal i Eckernförde, d. sstds. 5./2. 1884.
 - 7) *Maria Johanna Georgia*, f. i Haderslev 30./1. 1798, d. sstds. 30./11. 1800.
-

Ved Bortsalget kom det gamle Apotek, hvis Ejere fra Christian Vorstius (1660) til da, det vil sige gennem 140 Aar, var knyttet til hinanden med Slægtskabsbaand, over paa andre Hænder. Hidtil havde i Reglen enten Sonnen eller Svigersønnen fulgt Ejeren, saaledes at der højst to Gange fra Grundlæggelsen i 1557 indtil 1800 var sket en Overdragelse til en anden Familie, maaske efter Pipers Død ca. 1636 og bestemt efter Dahlers Død 1659. Anderledes blev Forholdene efter Sass' Død, fra hvilket Tidspunkt en Apoteker aldrig har været knyttet til sin Forgænger ved Slægtskab.

Ogsaa i anden Henseende mærker man, at en ny Tid begynder. Gennem Aarhundreder havde Apoteket været det eneste i det store Haderslev Amt; først i det attende Aarhundredes sidste Halvdel var Apoteket i Christiansfeld kommet til, men straks efter Aarhundredskiftet begynder Konkurrencen i selve Byen, i umiddelbar Nærhed af det gamle Apotek.

CARL HEINRICH PAUL LANGHEIM, som købte Apoteket for 16,800 Rigsdaler og fik Bevilling dertil den 20. August 1802, var den Gang 26 Aar gammel⁸⁹). Han var født i Kiel den 29. Januar 1776 som Søn af Archidiakonus ved St. Nicolai Kirke Benedictus Conrad Heinrich Langheim og Helene, født Nissen. Hans Vugge stod i en Præstegaard; men der flød alligevel farmaceutisk Blod i hans Aarer, idet hans Tipoldefader Peter Langheim var Ejer af Hovedapoteket i Tønder 1673—1697 og af Biapoteket 1653—1673 og 1696 til 1697. (Se Oversigten paa Side 55.)

Ni Aar gammel mistede Carl Heinrich Paul Langheim Faderen og forblev sammen med sine Brødre endnu et Aar i Kiel hos Stedmoderen Brigitte Maria, den ældste Datter af Godsejer Peter Tramm paa Binebek ved Slien. Drengenes Hovmester var i denne Tid Christian Georg Wilhelm Göricke fra Glückstadt, som senere blev Legationspræst i Paris og er død som Præst ved Frederiks-Kirken i København 1829. Derefter kom de tre Drenge til Glückstadt, hvor de i tre Aar blev undervist af en fransk Refugié Gartiol. Indtil Paasken 1793 var han saa i Kost hos Rektor Danielsen i Kiel, hans Fødeby.



C. H. P. Langheim

Derfra rejste han til Rostock og forblev der i seks Aar paa det Quistorpske Apotek, først hos den gamle Apoteker Johann Bernhard Quistorp, der som en Fader tog sig af det faderløse Barn, dernæst et Aar hos Enken efter Quistorp og derpaa hos Efterfølgeren, Dr. Witte. 1799 tog han til København og var Medhjælper paa Frederiks Hospitals



Apoteker Langheims Gravsted paa Klosterkirkegaarden.

Apotek. Her levede han glade Dage sammen med sine Brodre Andreas og Detlef. Den 5. April 1800 bestod han Eksamen ved det medicinske Fakultet (enst. Laud.).

Næste Aar kom han til Haderslev og købte Apoteket.

Apoteker Langheim har været gift to Gange. Hans første Kone, som han blev gift med den 3. Oktober 1801, var Catharine Elisabeth Hallensen, en Datter af Justitsraad og Toldforvalter Johann Hinrich Hallensen i Rendsborg og Margaretha Elisabeth Petersen i Flensborg. Hun

Apoteker Langheims Forfædre:

Peter Langheim, Apoteker i Tønder, 1657—1697, † Tønder 1697, g. Datter af Apoteker Andreas Lawrenzen i Tønder, († Tønder 1651).

Johannes Langheim, Lic. jur. i Tønder, g. (før 1697) Gude Lorenzen.

Andreas Langheim, Sognepræst i Hohenaspe 1734/57, * Tønder 1704, † Stel-lau 1757, g. 1736 Catharina v. Saldern, * Aabenraa 1716, † Hohenaspe 1749.

Benedikt Konrad Hinrich Langheim, Diak. Kiel 1765, Archidiak. 1771, Hovedpræst 1778, * Hohenaspe 1740, † Kiel 31./8. 1785, g. 4./7. 1769 Helene Nissen, Datter af Koogsinspektør Nis Nissen paa Freesmark (Aventoft Sogn).

Carl Heinrich Paul Langheim, Apoteker Haderslev 1801—1842, * Kiel 1776, † Haderslev 1848.

var født den 24. December 1780 i Rendsborg, men kun ti Gange kunde det unge Ægtepar fejre Jul sammen paa hendes Fødselsdag, idet hun allerede døde den 2. Marts 1811, kun tredive Aar gammel, efter at hun nogle Uger før havde født en Datter, det sjette Barn i Ægteskabet.

Apotekeren lod paa den nye Klosterkirkegaard, som var indviet halvtredie Aar før, til Minde om sin Kone rejse en særdeles smuk Støtte i Empirestil. Endnu den Dag i Dag glæder den Besøgende sig over dette for kort Tid siden af kyndig Haand restaurerede Mindesmærke, der staar i det 1. Kvarter, 7. Række Nr. 1. Paa Stenen læses følgende:

„*Catharina Elisabeth Langheim*

geborne

Hallensen

aus

Rendsburg

geboren den 24sten December 1780

den 2ten März 1811

durch den Tod getrennt

von

ihren fünf hinterlassenen Kindern

und

ihrem sie liebenden Gatten.

Ach! Sie war so fromm! so unaussprechlich gut,

Die hier unter ihres Sieges Palmen ruht.

Liebvoller gabs der Mütter keine

Himmliche! Wir fühlen noch Dein sanftes Weh'n.

Bis zum frohen Wiederseh'n

Liebe, Sehnsucht, Hoffnung weinet!“

Uventet var hun død, dybt savnet af sin Mand og af Byens Borgere. Som »eine ganz ausgezeichnete gebildete herrliche Frau, eine Mutter

ohne Gleichen, bescheiden, gut, haushälterisch, den Armen gut, ihren Mitmenschen eine Freundin« har han endnu i 1830 karakteriseret hende i nogle efterladte Optegnelser.

Den 11. Oktober 1814 blev Apoteker Langheim af sin Svoger, Pastor Christian Ludwig Jansen i Vonsbæk, viet til Catharina Brigitta Hoskjær, hvis Fader var Administrator af Det asiatiske Kompagni i København. I 34. Aar var hun sin Mand en trofast Hustru, indtil Døden bortrev ham den 18. Maj 1848, 72 Aar gammel. Apoteket havde han seks Aar tidligere solgt til Julius Wilhelm Collenburg. Hun overlevede ham i fire Aar, og begge er begravet i samme Gravsted, hvori hans første Kone hviler.

Der har været 14 Børn i Langheims to Ægteskaber, 6 i det første og 8 i det andet; men Faderen har haft den Sorg, at de fire Børn allerede gik bort, mens han levede; en Søn, som havde valgt Faderens Bestilling, fulgte ham et Aar senere, saaledes at kun tre Sønner har overlevet begge Forældre.

Det har ikke været let for Apoteker Langheim at opdrage den store Børneflok, ligesom det var ham en stor Skuffelse, at Provisor Jacobsen fik Lov til at anlægge et andet Apotek i Byen. Tiltrods for, at han var en formuende Mand, da han kom til Haderslev, at han endvidere fik Penge ved Giftermaal, at han arvede efter sin Broder Detlef og at han havde en god Hjælp i sin Broder Andreas, som var Herredsfoged i Flecheby, har han alligevel — i Modsætning til sine Forgængere — næsten sat til ved Apotekets Drift og kun med Møje frelst sig fra Undergang. Det var derfor en stor Lykke for Apoteker Langheim, at hans ældre Broder Andreas, hvis Kone var død meget tidligt, tog sig af to Nevørs Undervisning: Caspar Conrad holdt han i mange Aar paa den lærde Skole Schulpforta ved Naumburg og lod ham studere i Kiel, Göttingen og Bonn, og Friedrich August Langheim lod han lære Landbrug og købte ham Herregaarden Ornum paa Svansø. Desuden havde Datteren Margrete Elisabeth, som mistede Synet i sit tredie Aar, Ophold hos Onkelen i Fleckeby.

En Oversigt over Børnene følger her:

Carl Heinrich Paul Langheim, Apoteker 1801—1842. Søn af Archidiakonus Benedictus Conrad Hinrich Langheim i Kiel og Helene Nissen.

* Kiel 29./1. 1776, † Haderslev 18./5. 1848, begr. 24./5. Ny Kl. Kg.

g. ¹⁾ *Catharina Elisabeth Hallensen*, Margrethenhof ved Rendsborg 3./10. 1801, Datter af Justisraad og Toldforvalter Johann Hinrich Hallensen i Rendsborg og Margaretha Elisabeth født Petersen i Flensburg,

* Rendsborg 24./12. 1780, † Haderslev 2./3. 1811, begr. 11./3. Ny Kl. Kg.

1. *Johann Heinrich Carl Langheim*, * Haderslev 9./8. 1802, stud. jur. Kiel 1822, Göttingen 1823, Volontær ved Rentekamret i København 1828, † sstds. 14./12. 1834.
2. *Margaretha Elisabeth Langheim*, * Haderslev 6/8. 1804, † 22./11. 1887
3. *Caspar Conrad Langheim*, * Haderslev 16./5. 1806, stud. jur. Kiel, Göttingen, Bonn, Borgmester Eckernförde 1842—1849, Underretsadvokat Slesvig 1861, † Slesvig 30./9. 1864.
4. *Louise Henriette Langheim*, *Haderslev 9./12. 1807, † Haderslev 10./2. 1808, begr. 12./2. Frue Kg.
5. *Andreas Friedrich Langheim*, * Haderslev 25./5. 1809, 1830 Ejer af Ornum ved Kosel, † sstds. 15./6. 1845.
6. *Catharine Elisabeth Langheim*, * Haderslev 24./2. 1811, g. Haderslev 24./9. 1832 med Kancellisekretær Georg Friedrich Claussen (* Toftlund 30./1. 1806, † Gl. Haderslev 30./11. 1890), † Lübeck 20./6. 1857.
- g. ²⁾ Vonsbæk 14./10. 1814 *Catharina Brigitte Hoskjær*,
Datter af Købmand, Administrator af Det asiatiske Kompagni i København. Jeppe Jakob Hoskjær (1749—1809) og Jacobine Marie Arbo Voss (1753—1844), * København 31./3. 1793, † Haderslev 29./5. 1852, begr. 2./6. Ny Kl. Kg.
7. *Carl Detlev Langheim*, * Haderslev 4./12. 1815, † Haderslev 7./6. 1816, begr. 10./6. Ny Kl. Kg.
8. *Maria Louise Langheim*, * Haderslev 6./11. 1816, g. 24./5. 1845 Nicolay Heinrich Lorenzen, Ejer af Refsø (* Refsø 23./9. 1817), † Refsø 4./5. 1876.
9. *Charlotte Sophie Langheim*, * Haderslev 4./5. 1818, g. 26./4. 1842 Fritz Hellmers, Forpagter af Jægerspris paa Sjælland, † 15./7. 1861.
10. *Carl Albrecht Detlev*, * Haderslev 8./5. 1820, † 4./11. 1849.
11. *Christian Friedrich Benedictus Langheim*, * Haderslev 9./1. 1822.
12. *Jacobine Thusnelda Andrea Henriette Langheim*, * Haderslev 20./12. 1824, † Primkenau 12./3. 1852.
13. *Mathilde Louise Langheim*, * Haderslev 18./7. 1826, g. Sommersted 26./6. 1852 Andreas Behrens, Skovrider i Einfelder Schanze ved Neumünster.
14. *Ernst Julius Langheim*, * Haderslev 14./9. 1828.

I over 40 Aar har Langheim været Ejer af det gamle Apotek, en længere Periode end nogen af Forgængerne eller Efterfølgerne. Disse 40 Aar har bragt mange Forandringer baade for Apotekerne i Almindelighed og hans Apotek i Særdeleshed.

Oprettelsen af et Sanitetskollegium for Hertugdømmerne i Aaret 1804 betød et vigtigt Fremskridt; ved dette Kollegium tog Apotekerne fra 1805 Eksamen, medens Lærlingene endnu blev eksamineret af Fysikus. I Langheims Tid foregik en fuldstændig Forandring af Medicinalvæsenet, idet studerede Læger overtog Kirurgien. I Begyndelsen af Aar-

hundredet var der foruden Amtslægen kun en eneste, meget afholdt, Læge i Christiansfeld, 1820 var der i Amtet tre promoverede Læger og fire eksaminerede Kirurger, deraf en Læge og en Kirurg i Christiansfeld, de øvrige i Haderslev By. 1842 var der allerede ti Læger i Byen, 1844, efter at Militæret havde forladt Byen, syv. Hver Vinter foretog Amtslægen sammen med de øvrige Læger en Visitats af Apoteket. Det meget lille Sygehus i Præstegade blev afløst af et større, beliggende bag Fattiggaarden. Dertil kom saa i 1840 »Christine Frederikke Stiftelsen«, det nuværende Haderslev Amts Sygehus i Storegade.

Det var som nævnt sikkert en stor Skuffelse for Langheim, at Lorentz Henning Jacobsen fra Graasten fik Lov at oprette et nyt Apotek i Haderslev. Og dette skete til hans største Overraskelse umiddelbart efter, at han selv havde erhvervet sit Apotek. Privilegierne er givet ved samme kongelige Resolution den 23. Juli 1802. Da Byen med Slotsgrunden kun havde 3635 Indbyggere, var der ingen Trang, skulde man synes, til et nyt Apotek; dertil kom dets Beliggenhed i samme Gade nogle faa Huse fra det gamle. Grundlæggeren af det nye Apotek havde været Lærling og Provisor hos Sass og var Bestyrer af Apoteket, da dette kom paa Auktion; han ønskede at købe det, men blev overbudt af Langheim. Jacobsen indsendte da et Andragende til Kongen om Tilladelse til Anlæggelse af et nyt Apotek i Staden; Andragendet blev bevilget, og det nye Apotek blev grundlagt. »Stadts-Apotheke« kaldte Jacobsen det nuværende Løveapotek. Navnet »Apotekergade« stammer fra denne Tid, det findes ikke i Brandtaksationsprotokollen 1809, men i 1819; første Gang har jeg truffet det Aar 1815. Dertil knyttede han ikke blot Handel med Krydderier, men fortsatte ogsaa sin afdøde Svigerfader Johann Friedrich Richters Tobaksfabrik. I Grunden havde baade Fysikus, Dr. Schumacher og Amtmand Møsting Ret, da de udtalte sig imod Jacobsens Andragende; Magistraten, som 1757 havde været imod Anlæggelsen af et nyt Apotek, anbefalede det imidlertid nu varmt, maaske af personlige Grunde. For Jacobsen var det en stor Fordel, at han i Forvejen var kendt i Byen og at hans Kone tilhørte en gammel, anset Slægt. For Langheim blev Begyndelsen derfor ikke let; i sine Optegnelser fortæller han, hvor vanskelige Forholdene var for ham, og i et Tillæg til sit Testamente fra 1834 staar følgende Ord: »Was ich habe, habe ich mit Recht: dass ich wenig habe, daran ist die Anlage der 2ten Apotheke Schuld.«

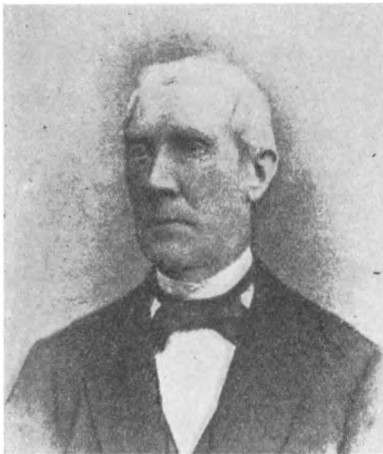
En anden Forandring, som skete i Langheims Tid, var Indlemmelsen af Slotsgrunden den 1. Januar 1834. Derved kom Apotekeren til at staa under Byens Øvrighed; men der skete ingen Forandring m. H. t. Langheims Privilegier; i Regulativet for Indlemmelsen af Slotsgrunden

var det udtrykkelig fastsat, at gamle Huse og Grunde paa Slotsgrunden tilkommende Rettigheder skulde vedblive at gælde.

Blandt de Disciple, som i Langheims Tid var paa Apoteket, skal anføres Niels Schack Aagaard, en Søn af den bekendte topografiske Forfatter Sognepræst Knud Aagaard i Agerskov; han var 1843—1875 Ejer af Løveapoteket i Aarhus.

I DEN NUVÆRENDE BYGNING

Da Langheim var blevet 66 Aar gammel og i over 40 Aar havde forestaaet Apoteket, solgte han det til *JULIUS WILHELM COLLENBURG*. Denne var født den 6. Juni 1815 i Flensborg, hvor hans Fader, Julius Wilhelm Collenburg fra Skelde i Broager Sogn, var Sukkerfabrikant. Faderen døde allerede 1817; Moderen Sophia Maria Collenburg, en Datter af Købmand Andreas Christiansen i Flensborg, havde tidligere været gift med en Købmand Hans Cramer Winding; hun døde den 31. Marts 1830 og efterlod fra det andet Ægteskab kun den ene Søn Julius Wilhelm, som nu fik Agent og Raadmand H. C. Jensen til Værge. 1835 var han Medhjælper paa Løveapoteket i Flensborg, næste Aar blev



han Student i Kiel, og 1842 tog han Apotekerexamen ved Sanitetskollegiet i samme By med første Karakter^{o)}. Dette skete den 9. Juni; allerede den 6. Oktober bad han Kongen om Privilegiets Fornyelse, og to Uger senere afsluttede han en Byggekontrakt med Bygmester Paul Christiansen om en Nybygning i Stedet for Bindingsværkshuset fra Jacob Schultzes Dage^{o)}.

Paul Christiansen var en ung, dygtig og anset Bygmester, som netop i disse Aar havde forskønnet Byen med nogle store offentlige Empirebygninger, saaledes Christine Frederikke-Stif-

Julius Wilhelm Collenburg

telsen ude i Gammel-Haderslev, bekostet af Kammerherreinde von Holsteins Legat i 1840, Fattiggaarden og det gamle Sygehus, opført i Aarene 1836—38 paa Borgmesterkobbelen. 1833 havde han startet Forretningen, blev ti Aar senere valgt til deputeret Borger, hvilket han vedblev at være indtil 1850.

Den smukke gamle Bygning faldt nu for en ny Tids voksende Krav til større Rummelighed, og kun de gamle Sidebygninger blev bevaret, hvilket de tildels er endnu.

Den nye Bygning, som staar overfor Kirken paa samme Sted, hvor Slotsapoteket havde ligget allerede fra 1557, er endnu i Brug, og har i 90 Aar tjent som Apotek, et Bevis paa, hvilket solidt Arbejde de gamle Haandværkere ydede. Inden det gamle Bindingsværk faldt, lod Collenburg lave en Tegning af det Schultzeske Hus. Den blev reproducet i Stentryk, hvoraf et Eksempel — formentlig det eneste bevarede — hænger i Apotekets Forhal. Collenburg sørgede ogsaa for, at de gamle Apotekerportrætter blev bevaret samt det Skilt, som den Dag i Dag minder om Apotekets Genopbyggelse efter den store Ildebrand i 1627.

Da Huset paa det nærmeste var færdigt, og Amtslægen første Gang kom paa Visitats, var han meget henrykt over det velindrettede Apotek. Han var dér den 20. December 1843 sammen med to af Byens Læger og beretter derom til Sanitetskollegiet i Kiel følgende — her gengivet i Uddrag:

Die Officin ist sehr geräumig, hat einen besonderen durch eine Barriere von Mahagoniholz getrennten Vorplatz zur Aufnahme des kaufenden Publicums und, weil sie durch ein dichtes hübsch gearbeitetes Fenstergitterwerk von der Vestibule völlig getrennt ist, eine gleichmässige milde Temperatur. Ein in der Mitte der Officin befindlicher Receptiertisch für zwei Arbeiter ist von schöner Construction von Mahagoniholz gearbeitet mit Schiebläden und Schränken und vielen Repositorien versehen, an dessen Rückseite Reole für die sämmtlichen ätherischen Oele, und an dessen Vorderseite die erforderliche Waage und Apothekergewichte angebracht sind. An der Fensterwand befindet sich ein anderer Arbeitstisch für den Handverkauf, gleichfalls von Mahagoniholz, an dessen beiden Enden Schreibtische angebracht sind. Ringsum an den Wänden befinden sich Reole, die in Fächer zierlich abgetheilt zu $\frac{2}{3}$ ihrer Höhe den sämmtlichen Standgefässen von Sanitätsgut, von Holz und von Glas zur Aufnahme dienen.

Die Aufstellung selbst war nach der verschiedenen Form und Beschaffenheit der Arzneimittel rubrikmässig und zweckentsprechend geordnet

Das massive hinreichende geräumige Laboratorium war im Erdgeschoss befindlich, aber hoch und hell genug, und hatte einen gut ziehenden Schornstein

Grade über von dem Laboratorium befindet sich die Stosskammer mit

einem guten Mörser, mit einer hinreichenden Menge von guten Sieben usw. versehen.

Ganz nahe war das geräumige Aquarium zur Aufbewahrung von Elixiren, Tincturen, Syrupen, Wässern, ätherischen und fetten Oelen, welche in hinreichender Menge und guter Qualität vorhanden waren.

Untern von der Officin befand sich die Materialkammer, ringsum die Wände mit Schiebladen und Klappschiebladen zur Aufbewahrung von Kräutern, Wurzeln und den übrigen trocknen Droguen versehen, und fanden wir alle diese Gegenstände gleichfalls von gehörig guter Beschaffenheit."

Collenburg var den første Ejer af Apoteket, som i H. t. en Resolution af den slesv.-holstenske Regering paa Gottorp af 8. September 1843 tog Borgerskab; han var jo ogsaa den første Ejer, som fra Begyndelsen af boede paa Byens Grund. Den 7. December aflagde han Eden. Desuden svarede Collenburg, i Modsætning til Forgængerens, Næringsskat, der dog kun efter Datidens Forhold drejede sig om smaa Summer, f. Eks. i 1844 1 Rigsdaler om Maanedens, og i 1849 32 Skilling. Løve-Apotekets Ejer svarede samtidig 1 Rigsdaler 32 Skilling, henholdsvis 40 Skilling.

Collenburg har været meget interesseret i sit Apoteks Historie, han ordnede dets Arkiv, hvis ældste Originaldokument stammer fra 1660; de tidligere Akter brændte vistnok i 1627. Han har ogsaa skrevet en Oversigt over Apotekets Historie, som er udgivet paa Dansk ved cand. pharm. Arnold Hansen. Forfatteren af disse Linier staar i Taknemlighedsgæld til Collenburg for den Pietet, hvormed han har tænkt paa Fortid og Fremtid. De officielle Arkiver har overleveret en Del Dokumenter, som Collenburg ikke har kendt; men der er ogsaa bevaret en Del Akter, særlig fra det syttende Aarhundredes anden Halvdel, som kun findes i Apotekets Arkiv. De smukke Ord, som Collenburg har brugt i Forordet til sin historiske Redegørelse, staar som Motto for denne Bog.

Collenburg var Apotekets Ejer i 10 meget bevægede Aar, og det skyldtes vistnok de urolige Forhold, at han allerede i 1852 solgte Forretningen; han var nemlig født 1815 og som anført den Gang altsaa kun 37 Aar gammel. — I Apotekets Arkiv, som ellers bevarer de Forretningens vedrørende Papirer, men ikke private Dokumenter, har Collenburg opbevaret nogle Papirer angaaende en Oplevelse i 1848, der maa betragtes som medbestemmende for hans Flytning i 1852.

En Gang i Sommeren 1848 — saaledes fortæller disse Papirer — kom fire Soldater ind i Apoteket, hvor Collenburg arbejdede. Soldaterne ønskede at tale med Apotekeren, og da Collenburg præsenterede sig som saadan, opfordrede de ham til at følge med. Collenburg nægtede at gøre dette, da han som Apoteker ikke maatte forlade Forretningen; men Sol-

daterne greb ham nu og forsøgte at trække ham ud af Huset med Vold. Det lykkedes dog Apotekereren at faa Tag i Stuedøren overfor Salgslokalet. Her var en Major v. Salchau indkvarteret, og denne spurgte Soldaterne, hvad deres Opførsel havde at betyde. Ja, Apotekereren skulde jo arresteres! Paa Majorens Spørgsmaal, om Soldaterne havde en skriftlig Arrestordre, eller om en Officer havde befalet det, svarede de benægtende; men de indrømmede at være opfordret dertil af en Borger i Byen. De fik nu en Irettesættelse af Majoren og forsvandt. Der blev altsaa ikke nogen Arrestation den Gang.

Senere fik Apotekereren ved to Øjenvidner at vide, hvilken Borger der havde ledsaget Soldaterne til Apoteket og foranlediget Forsøget paa hans Arrestation. Da saa Collenburg paa Kristi Himmelfartsdag 1848 — det var den 1. Juni — mødte vedkommende Borger paa Torvet, blev han vred og bebrejdede ham hans Opførsel overfor ham. Borgeren har senere ved Politiretten i Haderslev opgivet, at Collenburg ikke blot har skældt ham ud, men ogsaa slaaet ham i Brystet og kaldt ham »einen schlechten Kerl und Landesverräther«. Det samme sagde Dansevært Hansen; han gengav ved Retten Ordene saaledes: »Sie niederträchtiger, schlechter Kerl, Sie Landesverräther, Sie haben meine Fahne angegeben.« Apoteker Hansen, Collenburgs Kollega, fortalte om Sagens Forløb paa samme Vis som Collenburg. — Borgeren paastod endvidere, at Collenburg havde været Skyld i, at han som Fange blev bragt til Fæstningen Rendsborg. — Politiretten i Haderslev kom den 14. December 1850 til det Resultat, at Borgers Klage var at afvise. Denne var ikke tilfreds dermed, men henvendte sig til Overjustitskommissionen for Hertugdømmet Slesvig i Flensborg. Nu klagede han dog ikke længere over Verbal- og Realfor nærmelse, men krævede en Skadeserstatning og forlangte desuden Apotekereren idømt en Bøde.

Denne Dom findes ikke i Apotekets Arkiv; men vi kan — ligegyldigt hvorledes den faldt ud — nok tænke os, at Collenburg helst vilde flytte sydpaa.

Collenburg var gift med Gunhilde Dorothea, født von Nissen, fra Slesvig, med hvem han havde tre Børn, født i Aarene 1847 til 1850. Den eneste Søn døde allerede en Uge efter Fødselen.

Efter at Collenburg havde solgt Apoteket, flyttede han til Lübeck og levede dér først som »Particulier«. I 1862 blev der oprettet en Spareforening i Lübeck (»Vorschuss- und Sparverein«), og den 15. Januar 1864 valgtes han til Foreningens Direktør, et Hverv, han røgtede med stor Omhu og Pligttroskab i 22 Aar, først uden Vederlag, senere mod Betaling. Den Anseelse, denne Forening nød, skyldtes ikke mindst Collen-

burgs Dygtighed og Retsindighed. Han døde af et Slagtilfælde i Bad Schwartau ved Lübeck den 25. Juli 1886; Hustruen overlevede ham.

NIELS NØRGAARD AGGERSBORG, som købte Apoteket af Collenburg, var født i Lemvig den 20. Februar 1825 ⁹¹). Hans Fader var en driftig og energisk Købmand, men maatte som saa mange andre kapitulere for de fortvivlede Pengeforhold, der herskede i Slutningen af Tyverne, og han døde efter et langt Sygeleje i 1830 som en ruineret Mand. Sønnen Niels sattes af sin dygtige og energiske Moder i Lære hos Byens



N. N. Aggersborg.

Apoteker i 1839 og forblev dér efter udstaaet Læretid endnu i fire Aar. 1847 blev han Kandidat med Laud., hvorefter han conditionerede paa Gammel Torvs Apotek til 1852, da han ved en formuende Slægtnings Bistand købte Apoteket i Haderslev af Collenburg ved Købekontrakt af 5. Juni.

Den 28. Oktober aflagde han Børgereden paa Raadhuset, og den 1. November overtog han Apoteket; Bevillingen udstedtes den 3. December og blev den sidste i det nittende Aarhundrede, givet af en dansk Konge. I næsten 20 Aar, indtil 1. Maj 1872, var Aggersborg Ejer af Apoteket, hvilket han gav Navnet »Hjorte-Apothek«. Dette Navn traf jeg første Gang paa i Fysikatsarkivet som Omskrift paa et

lille Segl under et Brev fra 1854; indtil da var der kun Tale om det første og det andet eller det gamle og det ny Apotek, eller ogsaa anførte man Ejernes Navne. Navnet »Løve-Apotek« fandt jeg første Gang paa en Regning fra 1846, som ligger i Smedelaugets Arkiv. Fra 1860 til 1872 var Aggersborg Formand (»Dirigent«) for Danmarks Apotekerforenings slesvigske Kreds.

Den 8. Juli 1854 blev han i Frue Kirke af Pastor Helweg viet til Pauline Kirstine Seidelin. Hun var født i Pjedsted mellem Fredericia og Vejle den 8. Juli 1824 — og hendes 30-aarige Fødselsdag blev altsaa tillige hendes Bryllupsdag. Faderen, Valentin Seidelin, var den Gang Skriver i Horsens. En Del af sin Ungdom tilbragte hun paa Rugstedgaard ved Vejle hos Proprietær Buch, hvis Døtre senere stod Fadder til to af Apoteker Aggersborgs Børn. Paa Rugstedgaard horte hun som

syttenaarig Pige første Gang om, at »Danskhedens Førere i Slesvig løftede Danskhedens Banner i Slesvig og vovede Kampen mod den mægtige Slesvigholsteinisme«, og her skrev hun da — som hun selv beretter i 1896 til Ludvig Hertel — under Mærket »en jydsk Pige« sine første Digte til »Dannevirke«. Senere boede hun paa Favrdal i Aastrup Sogn hos sin Fader.

Fra 1855 til 1863 fødte Pauline Kirstine Aggersborg seks Børn, en Dreng og fem Piger, hvoraf dog den ene Pige døde et Fjerdingaar efter Fødselen. I Apotekerens Hjem kom Provst Kofoed-Hansen, Fysikus Madvig, Rektor Thrige, Konrektor Lembcke, Pastor Fibiger, Pastor Tolderlund fra det nærliggende Starup, Kancelliraad Heide, Historiemaleren A. Dorph fra København og Adjunkt Christian Dorph. De forekommer alle som Faddere for Aggersborgs Børn. Johannes Fibiger fortæller om denne Omgangskreds i sine Erindringer: »Vi indrettede os ugentlige Sammenkomster, vexelvis hos Thriges, Lembckes, hos Kofoed Hansens, hos Helwegs og hos Apothekeren Aggersborgs, hvor der var et fint Hus, overdaadig Beværtning og høist hjertelige Mennesker. Fru Pauline Aggersborg var og er en mærkelig Dame, skøn, aandrig og sværmerisk, høit patriotisk, var hun af de ægteste »slesvigske Piger«, som hun ogsaa var opdragen paa en Gaard der i Egnen og havde, længe før hun blev gift med sin københavnske Mand (?), spillet en fremragende Rolle ved Skamlingsbankens Fester. Hun var ogsaa betydelig nok til at have sin bedste Glæde af at samle det lærde Selskab i sit Hus. Ogsaa hendes gode, redelige og meget dannede Mand sluttede sig nær til os, saameget mer som han var en Fætter til Maleren Skovgaard og var kjendt med vor københavnske Kreds. Endelig søgte ogsaa ugifte Adjuncter og andre Løsgjængere til, og Præster kom ind fra Landet, især min kjære Ven C. D. Møller i Vonsbæk. — Det var et høist tiltalende Selskab. Vore Hustruer var udmærkede Husmødre, saa vi levede godt i det Kjødelige, og det Aandelige bragte vi selv med ligesaa sikkert baade ved Vinterens Lampeskin og Sommerens Solskin, i de skønne Haver, paa Baadene i Søen og paa de skovklædte Bredder, som Englænderne bruge det med at tage Dugen af Bordet, lade Damerne gaae og Vinen gaae rundt. Det sidste gjorde vi kun om Vinteren, hvor vi maatte høre ilde for at være noget forfaldne til Tobaksstuen . . . Mandfolks Forhandlinger, naar de er ene . . . Det er det rette Værksted for de store Ideer i al deres uforbeholdne Kraftanstrengelser, og vi sparede visselig ikke paa dem. Vi var alle af Tidens og Hovedstadslivets Ideebærere, og det var en frisk bevæget Tid, der var nok at forhandle, vi behøvede ikke altid at tærske Politikens Langhalm.«

Aggersborg har dog taget ivrig Del i det offentlige Liv og spillede en større Rolle i Byens indre Anliggender end sine Forgængere. Sit første offentlige Hverv fik han som Kasserer for Rødding Højskole: dernæst blev han Medlem af Skolekommissionen, Sundhedskommissionen og af Kirkeforstanderskabet; endvidere sad han i Bestyrelsen for Harmonien og hørte til de Haderslev-Borgere, der grundlagde Skydeselskabet af 1857. Endelig valgtes han til Byraadsmedlem, hvilken Stilling han dog paa Grund af de politiske Forholds Udvikling kun beklædte i to Aar. 1860 var han opstillet som Kandidat til den slesvigske Stænderforsamling. 1863 var han med en Deputation i Glücksborg for at indbyde Frederik den Syvende til at gæste Byen, et Besøg, der dog ikke blev til noget paa Grund af Kongens Død, og Aggersborg kom da mellem de Mænd, der overbragte Christian den Niende de nordslesvigske Købstæders Hyldest. Samtidig affattede han en Protest mod Augustenborgerens Indsættelse, hvilken Protest Kommunalbestyrelsen vedtog og lod føre til Protokols.

Snart blev Aggersborg afsat fra sine kommunale Bestillinger; men han og hans Hustru fandt rig Lejlighed til offentlig Virksomhed ogsaa under de nye Forhold. Han var med at stifte Kommunalforeningen, valgtes 1869 til Kirkeældste for Vor Frue Sogn, tog Initiativet til Oprettelsen af en Understøttelsesforening for Trængende i Byen (1871) og var Formand for Skoleraadet for den danske Realskole; samtidig indrettede hans Hustru i 1865 et Børneasyl i Slotsgade og en Syskole, og ogsaa paa anden Maade søgte hun at arbejde for Danskheden.

Efter at have solgt Apoteket blev Aggersborg endnu boende i Haderslev i tre Aar. Ved den nordslesvigske Industriudstilling i 1873 var han Formand. Ved denne Lejlighed forefaldt der en Begivenhed, som vistnok har været medbestemmende til, at han i 1875 forlod den By, i hvilken han havde levet sine bedste Manddomsaar. I en Tale, han holdt ved Slutningshøjtideligheden, udtalte han Ønsket om Nordslesvigs Genforening med Danmark, hvorefter Politimesteren afbrød Festen og befalede de Besøgende at rømme Haven og Udstillingslokalerne. Desuden blev Aggersborg idømt en Bøde. Det pekuniære Udbytte af Udstillingen tilfaldt forøvrigt den ovennævnte Understøttelsesforening, som derefter købte en Ejendom, hvori gamle, værdige, trængende dansksindede Mænd fik Fribolig. Digteren Karl Gjellerup kom meget i Aggersborgs Hjem paa det Tidspunkt og dyrkede Musik med Apotekerens Døtre.

Den 1. November 1876 købte Aggersborg Lave-Apoteket i København, som under hans Ledelse blev anset for Mønsterapoteket blandt Hovedstadens Apoteker. Han beholdt det til den 3. September 1889. Den 9. November 1895 døde Aggersborg paa Sicilien, 70 Aar gammel.

Hans Hustru overlevede ham i 19 Aar og var aandsfrisk til det sidste. Hun døde først den 6. December 1914, over 90 Aar gammel, efter at have levet under 6 danske Konger, fra Frederik VI til Christian X.

Tiden fra 1872 til 1920 er præget af hyppigt Ejerskifte, idet ni Mænd i disse 48 Aar har været Hjorte-Apotekets Ejere, hver saaledes gennemsnitlig kun i fem Aar og fire Maaneder. Derimod var der i de 48 Aar før Aggersborgs Afgang kun tre Apotekere og fra Grundlæggelsen 1557 indtil 1872 kun fjorten, hvilket bliver gennemsnitlig toogtyve Aar og seks Maaneder for hver. Kun to Apotekere har efter 1872 ejet Hjorte-Apoteket i over seks Aar: Wäger 1887—1895 og Petersen 1910—1920; to Apotekere var her kun i tre Aar: Hagen 1895—1897 og Petry 1897—1899.

Ogsaa med Hensyn til Apotekerens Hjemstavn er der sket en Forandring. Fra 1685 var — fra Grundlæggelsen 1557 paa tre Undtagelser nær — alle Apotekets Ejere født indenfor Helstaten. Efter at Haderslev fra 1871 horte til det nye tyske Rige, er de fleste Apotekere født indenfor dette Omraade; men nu findes der ogsaa Undtagelser, som Hagen, der var Mecklenborger, og Petry, som var født i Waldeck. Ligesom Aggersborgs Forgænger, Collenburg, havde været Slesviger, saaledes var ogsaa hans Efterfølger, Holst, dette og senere Apotekerne fra 1883—1895 og 1899—1920.

Bevillingerne, som er bevaret i Apotekets Arkiv, er i denne Periode givet af Overpræsidenterne for den preussiske Provins Slesvig-Holsten.

ERICH CARL MATTHIAS HOLST, som overtog Apoteket den 1. Maj 1872, var født i Frørup ved Christiansfeld den 25. November 1844 som Søn af Gaardmand Erich Balthasar Holst og Bodil Christine, født Juhl. Han ejede Apoteket i seks Aar og overtog den 1. November 1878 Nordborg Apotek, hvilket han igen solgte i November 1889. Holst skildres som en meget lystig Herre. Der fortælles, at han engang kom ridende op ad Trappen til Dansesalen i Hjørnehuset Apotekergade-Præstegade (nuværende Nr. 13); her var nemlig et Danselokale paa første Sal. Den kongelige Regering idømte ham i 1875 en Disciplinærstraf paa



Erich Holst

30 Mark, et i Apotekets Historie enestaaende Tilfælde. Hans Fader dode i Haderslev den 6. Juni 1881, han ligger begravet paa den saakaldte Assi-stenskirkegaard i Sønderotting. Det har derimod været forgæves at søge klarlagt Apoteker Holsts senere Skæbne. En Tid lang var han Tommerhandler i Tønder, senest har jeg truffet ham i Grundakterne (Haderslev Købstad Bd. 6, fol. 48, Side 102) 1894.

PETER AUGUST SÖNNICHSEN var født i »Blomesche Wildnis« ved Glückstadt den 10. Januar 1837 som Søn af Lærer Sönke Peter Sönnichsen (eller Sönksen) og Anna, født Sass^{*)}. Han besøgte Gymnasiet i Altona, hvor Faderen den Gang var Lærer, indtil Paaske 1851, var derefter i fire Aar i Lære hos Apoteker Bieber i Hamborg og senere Medhjælper paa forskellige Steder: I Emmerich ved Rhinen tæt ved den hollandske Grænse 1. April 1855—1. April 1856, i Zürich 1. April—12. September 1856, i Frankfurt a. M. Efteraaret 1856—18. Maj 1857, i Paris 19. Maj—25. Juni 1857 og i Strassburg 1. Juli 1857—2. August 1858. Den 20. Oktober 1859 er han immatrikuleret ved Kiels Universitet. 1861 tog han Statseksamenen, og to Aar senere købte han Løve-Apoteket i Heide (Ditmarsken), som han havde i femten Aar. 1878 købte han Hjorte-Apoteket i Haderslev for 200,000 Rigsmark, men aflændede det igen efter fem Aars Forløb og



trak sig tilbage fra Forretningen, kun 46 Aar gammel. Indtil April 1886 blev han boende i Haderslev, og flyttede derpaa til Lübeck, hvor han boede som Rentier i 33 Aar i en Villa, som han havde ladet bygge ved Wackenitz-Floden, særlig optaget af Arbejde i den meget store Have, som hørte til Grundstykket. Han døde den 27. November 1916, næsten 80 Aar gammel, af et Hjerteslag i Hamborg, hvor han var paa Besøg hos en Søn, som er Læge der.

Den 29. Maj 1863 var han bleven gift med Johanne Emilie Meiners, en Datter af Købmand Joh. Wilh. Jacob Meiners i Hamborg og dennes Hustru. Johanna Antoinette Catherina, født Goldenstedt, i Hamborg. Der var fem Sønner og tre Døtre i Ægteskabet, hvoraf de to Sønner er døde. Den tredje Søn, Theodor August, blev Apoteker.

først i Meldorf, nu i Brake ved Weseren (Oldenburg); en Søn og en Datter af denne er ogsaa Apotekere. Peter August Sonnichsens feinte Barn, Sophie, er gift med Apoteker Th. Schultze i Store Vi ved Flensborg. En Søn er Læge i Hamborg, en anden Ingeniør i Kollund pr. Smedeby.

HEINRICH FERDINAND EMIL SOMMER overtog Apoteket den 15. August 1883⁹³). Ifølge Købekontrakten, dateret 2. Oktober, betalte han 200,000 Rigsmark, den samme Pris som ved forrige Ejerskifte. Sommer kom fra Aabenraa, hvor han var Provisor; han var født i Slesvig den 23. Marts 1856, Forældrene var Lærer for Garnisonen, senere ved Dom skolen, Jens Lebrecht Petersen Sommer og Andrea Georgine, født Ebsen. Den 12. Oktober 1883 blev han gift med Henriette Maria Hofgaard, født i Aabenraa den 30. August 1859 som Datter af Købmand Carl Emil Hofgaard og Henriette Marie Hofgaard, født Koch, sammesteds.

Bevillingen er givet den 23. August 1883. Sommer solgte atter Apoteket i 1887, da han havde Lejlighed til at erhverve Løve-Apoteket i Aabenraa, hvilket han beholdt i 18 Aar. Han døde dér den 14. Marts 1905, kun 49 Aar gammel. Hans Enke boede hos en Datter, der er gift med Apoteker V. Jörgensen i Hohn ved Rendsborg, og døde dér den 3. Marts 1932, 73 Aar gammel. Hun blev begravet i sin Fødeby Aabenraa.



H. Sommer

CHRISTIAN IVER WÄGER, til hvem Sommer solgte Apoteket, var født i Haderslev den 29. Maj 1851 som Søn af Slagter Friedrich Christian Wäger og Hustru Christine Friederike, født Iversen⁹⁴). Han afgik fra Haderslev Latinskoles »Realklasse I« til Paaske 1867, var Discipel paa Løve-Apoteket i sin Fødeby 1867—1871 og tog Medhjælpereksamen i Haderslev den 9. Maj 1871. 1887 kom han tilbage til Haderslev fra Kiel og har i 8 Aar ejet Hjorte-Apoteket. Derefter flyttede han til Berlin, hvor han levede som Haaroliefabrikant, og dér er han ogsaa død.

GEORG HEINRICH ADOLF HAGEN, som købte Apoteket 1895, var født i Rostock den 8. August 1853 som Søn af Mølleforpagter Adolf Hagen og Hustru Doris, født Koch⁹⁵). Efter at have besøgt »Kandidaten-



C. F. Wäger

Schule« i Krakow i Mecklenborg kom han 1867 i Lære hos Apoteker Schumacher i Parchim og studerede derefter i Greifswald. Som Provisor var han to Gange hos Apoteker Friedrich Heyden i Tønning, der ligeledes stammede fra Mecklenborg, og to Gange hos Apoteker Stolle i Lübeck; derefter forvaltede han Apoteket i Augustfehn i Oldenburg, som var Filial for Apoteket i Westerstede (Apoteker Struve), fra 1882—1889, købte derpaa Apoteket i Augustfehn, som han drev indtil 1895, da han købte Hjorte-Apoteket i Haderslev. Den 7. November 1895 kom han her til Byen; men allerede den 24. Juni 1897 flyttede han til Ratzeborg, hvor han havde købt Dom-Apoteket, der hører til det tidligere Storhertugdømme Mecklenborg-

Strelitz. Fra 1901—1908 har han været Vikar ved forskellige Apoteker, deriblandt i fire Aar i Itzehoe hos Apoteker, Dr. Huck: 1908—1911 bestyrede han Apoteket i Bardowick (Lyneborg Landkreds), og fra 1911 var han Ejer af Apoteket i Kirchweyhe ved Bremen (Sykke Kreds i Provinsen Hannover), hvor han døde den 14. Marts 1920.

Hagen var fra 1883 gift med Friederike Schwartz, en Datter af Kaptajn Wilhelm Schwartz i Lübeck; hun overliver ham sammen med to Børn: Georg og Frieda.

OSKAR ANTON PETRY overtog Apoteket den 1. Oktober 1897 efter Hagen. Han er født i Sachsenberg (Waldeck) den 25. Maj 1863 som Søn af Apoteker Philipp Petry og Hustru Emilie, født Bechtel⁹⁶) og besøgte Gymnasierne i Sobernheim og Andernach ved Rhinen, var derefter i Lære



Oskar Anton Petry



O. Petry

paa Apoteket i Vöhl i Regeringsdistrikt Kassel og efter bestaaet Medhjælpereksamen ansat paa Apotekerne i Warburg (Regeringsdistrikt Minden), Corbach i Waldeck og Dieburg i Hessen. Han studerede nu i Marburg, hvor han bestod Statseksamenen i 1892; derefter var han ansat paa Apotekerne i Lübbecke, Prüm i Eifelbjergene, Vöhl og Preussisch Oldendorf ved Osnabrück. Petry var kun Ejer af Hjorte-Apoteket i et Aar og fem Maaneder. Allerede den 3. Marts 1899 flyttede han til Lübbecke i Vestfalen, hvor han den 1. Oktober overtog »Alte Apotheke«, som han endnu ejer.

Den 27. September 1897 blev Petry gift med Paula Ohly, en Datter af Apoteker Ohly i Lübbecke og Hustru

Alwine, født Tiemann. Der er tre Sønner i Ægteskabet, den første, Werner Ludwig Friedrich Albert, er født i Haderslev 1898. Hans Hustru døde den 27. Marts 1927, og for anden Gang blev han gift den 10. Juli 1930 med Marie Hunke fra Lübbecke.

Petry er den ældste endnu levende tidligere Ejer af Hjorte-Apoteket, 70 Aar gammel, og den eneste af de gamle Ejere, som endnu leder et Apotek.

PETER CARL JACOBSEN er født den 18. September 1873 i Skaleby (Schaalby) øst for Slesvig By. Hans Forældre var Gaard- og Møllejer Jürgen Jacobsen og Margaretha Dorothea, født Otzen⁹⁷). Han besøgte Realgymnasiet i Flensborg i seks Aar og lærte Apotekervirksomhed i Flensborg hos Apoteker Andrae fra Paaske 1891; den første farmaceutiske Eksamen tog han i Paasken 1894 i Kiel. Af de følgende tre Medhjælperaar tilbragte han et halvt



Peter Carl Jacobsen

Aar i Bergedorf, et i Haderslev hos Apoteker Folkenberg (Løveapoteket) og halvandet Aar i Duderstadt ved Harzen. Derefter studerede han halvandet Aar (tre Semestre) Farmacien i München og tog her den farmaceutiske Statseksamen »sehr gut« den 28. Oktober 1898.

Efter at han i nogle Maaneder havde arbejdet paa Apoteket i Oldenburg i Holsten, købte han Hjorte-Apoteket med Overtagelse til 1. Marts 1899 for 158,000 Rigsmark. Han var den Gang kun 26 Aar gammel. I seks Aar ejede han Apoteket og blev her gift med Else Magen, en Datter af Optiker Richard Magen og Katharina, født Iwersen, fra Haderslev. Hun var en Niece af Dr. Raben, som boede paa første Sal i Hjorte-Apoteket. Brylluppet stod i Berlin den 9. April 1902. I Ægteskabet har der været fire Børn, hvoraf en Søn, Jürgen Jacobsen, nu er Medarbejder ved Faderens Fabrik.

Efter Apotekets Salg studerede Jacobsen i tre Aar, fra Efteraaret 1905 til Efteraaret 1908, Kemi ved Universitetet i Erlangen. Den unge Apoteker var nu bleven en gammel Student. Samtidig tog han, i April 1908, Studentereksamen (»Reifezeugnis«) ved Overrealskolen i Hanau, og et halvt Aar senere blev han Dr. phil. (»magna cum laude«). Nu blev han Assistent ved det farmaceutiske Institut ved Jenas Universitet, tog Eksamen som Næringsmiddelkemiker i 1910 og grundlagde saa sammen med Professor, Dr. Juckenack et Privatlaboratorium i Berlin, var derefter fra 1911 til den 9. November 1918, da Arbejder- og Soldatterraadet overtog Politipræsidiatet i Berlin, ansat som Kemiker ved dette. Jacobsen flyttede nu til Greifswald og har her indrettet en Fabrik for kemiske Dentalvarer, som drives i to Ejendomme og beskæftiger 15 Funktionærer og Arbejdere.

Jacobsens Levnedsløb er forskelligt fra de øvrige Apotekeres, men ikke det mindst interessante. Da han overtog Apoteket, laa de gamle Oliemalerier i en Krog paa det øverste Loft; han lod dem restaurere, og fra hans Tid indtil nu har de haft deres gamle Pladser i Vestibulen. Ligeledes lod han Mindetavlen fra 1682 bringe derhen.

Foruden sin Forgænger, Petry, er Dr. Jacobsen den eneste endnu levende forhenværende Ejer af Hjorte-Apoteket.

Den 1. Oktober 1905 solgte Apoteker Jacobsen Apoteket til sin Provisor, *HANS JENSEN*⁹⁸⁾. Ifølge Kontrakten af 12. November 1905 var Prisen 380,000 Rigsmark, nemlig 60,000 for Grundstykket, 50,000 for Varelageret og Løsøre og 270,000 for Privilegiet. Haven ved Dammen, som fra Hertug Hans' Dage havde hørt med til Apoteket og indtil nu altid var solgt sammen med Apoteket, beholdt Jacobsen indtil den 27. December 1920, da han solgte den for 3200 Kroner til Brændehandler Mads

Jørgensen Krab. Jensen var kun i kort Tid Provisor paa Hjorte-Apoteket, idet han havde tiltraadt Stillingen den 1. Juli 1905; et Fjerdingaar senere, den 1. Oktober, var han Apotekets Ejer.

Han var den Gang 32 Aar gammel, født i Rejsby den 4. September 1873 som Søn af Gendarm Jensen og Pauline, født Sørensen, i Rejsby. Fra Oktober 1884 til Oktober 1892 besøgte han den til Gymnasiet i Haderslev knyttede Realskole, hvor han den 28. September 1892 tog Etaarigeksamen. Nu kom han i Apotekerlære i Eckernförde i tre Aar, fra 1. Oktober 1892 til 1. Oktober 1895. Den 26. Oktober 1895 tog han Medhjælpereksamenen i Kiel (»gut«). I ti Aar har Jensen derefter været Medhjælper, Student og Provisor, først fra 1. Oktober 1895 til 1. Oktober 1897 Medhjælper hos Apoteker Folkenberg paa Løve-Apoteket i Haderslev, derefter et halvt Aar i Aschersleben og et halvt Aar i Bad Grund i Harzen. Fra 5. November 1898 til 7. Maj 1900 studerede han ved Universitetet i Breslau, hvor han tog Statseksamenen. Indtil han atter kom til Haderslev har han været første Medhjælper i Eckernförde fra 1. Juni til 1. Oktober 1900, i Bayreuth fra 1. Oktober til 1. December 1900, i Mannheim-Neckarsau fra 1. Januar 1901 til 1. Oktober 1902, paa Hofapoteket i Kiel fra 1. Oktober 1902 til 1. Oktober 1903, i Flensborg fra 1. Oktober 1903 til 1. April 1905 og i Lütjenburg fra 1. April til 1. Juli 1905.



H. Jensen

Den 1. Oktober 1910 solgte Jensen Apoteket til Lauritz Petersen og har senere ejet endnu to Apoteker: Fra 1. Januar 1911 til 1. Januar 1913 Apoteket i Bad Polzin i Pommern og fra 1. Juni 1913 Apoteket i Nordborg paa Als. Han følte sig som Nordslesviger ikke godt tilpas i Pommern, men længtes tilbage til de vante Forhold. Han døde i Nordborg allerede den 30. November 1916, kun 43 Aar gammel, fra sin Hustru, Dorothea, født Rühl, med hvem han var gift fra Juni 1910, og fra sine to Sønner, som begge er født i Polzin. Han ligger begravet paa Haderslev Frue Sogns Kirkegaard ved Aabenraavej. Fra alle Steder, hvor Jensen havde virket, havde han glimrende Vidnesbyrd. Han var

meget interesseret i Botanik og var af »Botanisk Forening i København« udnævnt til »udenlandsk Medlem« den 22. Februar 1896.

L. LAURITZ PETERSEN har været Ejer af Hjorte-Apoteket fra 1. Oktober 1910 til 1. Juli 1920⁹⁹). Han var født i Landby, Norre Logum Sogn, den 31. Oktober 1878 som Son af Gaardejer Peter Andreas Petersen og Hustru Marine og konfirmeret i Norre Logum den 18. Marts 1894. Han besøgte Gymnasiet i Husum og fik den første praktiske Uddannelse ved Hofapoteket i Kiel, studerede ved Universiteterne i München, Marburg og Würzburg og har derefter været Provisor ved forskellige Apoteker baade i Tyskland og Svejts (Basel og Zürich). Som Soldat tjente han et halvt Aar ved Infanteriregimentet Nr. 86 i Flensborg og det andet Halvaar som Militærapoteker i Würzburg. Efter at have solgt Apoteket til den nuværende Ejer, Apoteker Schack Køster Obel, flyttede Petersen først som Gods-ejer til Holsten, men kom efter nogle Aars Forløb tilbage til Nordslesvig og boede i Aabenraa, hvor han døde den 15. Marts 1927, kun 49 Aar gammel.



Som Minde om den urolige Overgangstid efter Verdenskrigens Afslutning maa der maaske gengives Fortællingen om en Kontrakt, Petersen omkring December 1918 havde afsluttet

med en Apoteker fra Kongeriget. Vedkommende skulde have Apoteket for ca. 800,000 Mark, med en Forudbetaling af 50.000 Mark, under den Forudsætning, at Haderslev i Februar 1920 hørte til Danmark — ellers skulde Kontrakten være ugyldig, idet Petersen dog skulde beholde Forudbetalingen. Og saaledes gik det. Petersen fik de 50.000 Mark, men Modparten fik ikke Apoteket.

Tre Hundrede tre og treds Aar var gaaet, siden Hertug Hans den Ældre grundlagde Apoteket i sin Residensby Haderslev, da Apotekets nuværende Ejer, *SCHACK KØSTER OBEL*, den 1. Juli 1920 overtog Hjorte-Apoteket i De sønderjydske Landsdeles største By. Han er født i Randers den 11. Januar 1875 som Søn af Apoteker Jens Peter Karmark Obel og Nicolette Marie Margrethe, f. Køster, og blev Discipel paa Grenaa Apotek fra 1. August 1891 til 20. August 1894, tog den farmaceutiske Medhjælpereksamen i Oktober 1894 og konditionerede derefter paa Skanderborg Apotek fra 1. November 1894 til 1. Maj 1895 samt paa Svaneapoteket i Thisted fra 1. Maj til 1. November samme Aar. Efter at have bestaaet den farmaceutiske Kandidateksamen i April 1897 konditionerede han paa Løve-Apoteket i sin Fødeby fra 1. Maj til 1. November 1897, paa Odder Apotek fra 1. November 1897 til 1. November 1898 paa Fjerritslev Apotek fra 1. November 1899 til 1. Maj 1901 og paa St. Stefans Apotek i København fra 1. Maj 1901 til 1. Juli 1910. Her blev han gift den 7. November 1909 med Helga Obel, født paa Vigersdalsgaard ved Ringsted den 6. November 1882 som Datter af Proprietær Jens Paulsen Obel og Karen Marie, født Jørgensen. Fra 1. Juli 1910 til 1. Juli 1918 har han været Ejer af Apoteket i Ebeltoft.

13 Aar er nu gaaet, siden den nuværende Ejer flyttede ind i det Hus overfor Haderslev Domkirkes Hovedindgang, som Apoteker Collenburg for snart hundrede Aar siden lod bygge paa den gamle Grund, hvor Slotsapoteket havde staaet i Byens Glanstid. 13 Aar er gaaet og dermed 350 Aar, siden det gamle Apotek fik kongelige Privilegier af Kong Fredrik den Anden. Dette kongelige



S. Køster Obel.



Hjorte-Apothek, fot. 1923.

Brev, givet paa Slottet Hansborg ved Haderslev Fjords Bred den 5. August 1583, har foranlediget Apoteker Obel til at lade Apotekets Historie fremstille paa disse Blade¹⁰⁰). Vi har her læst om de 24 Apotekere, der i Tidens Løb har ejet Apoteket, læst om gode og daarlige Tider, om Krig og Pest, om Tider, da man købte Kager paa Apoteket og holdt Drikkegilder i dets Vinstue, idet Huset tillige tjente som Herberg for omrejsende Handelsmænd, og om det Tidsrum, over et halvt Aarhundrede, da Apotekerne var husvilde i vor By, om Apotekerens Kammer paa Slottet og om meget andet. Alt dette hører Fortiden til. Om Fremtiden véd vi intet.

I de Billeder, jeg har søgt at give paa de forestaaende Blade, er de mørke Farver — synes mig — mest fremtrædende. Nutiden med sine nivellerende Tendenser er ikke gunstig for de gamle Privilegier; men vi vil haabe, at det gamle Apotek, det ældste indenfor De sønderjydske Landsdele, hvorledes det end gaar i Fremtiden, altid vil være — som den kongelige Bevilling for 350 Aar siden har udtrykt det — »til Velsegnelse for vor By og de omliggende Lande«.

- 1) Dam-Schæffer, de danske Apotekers Historie I S. 116.
- 2) B. B., Et lidet Bidrag til den danske Lægestands Historie: Danske Samlinger, 2. Række, 4. Bd. (1874/6), S. 251.
- 3) Berlage i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 54 (1924), S. 328, 329, 355, 367.
- 4) Archiv for Pharmacie, Bd. 20 (1863), S. 560.
- 5) Se Bibliotheca Danica III 984.
- 6) Københavns Diplomatarium ved O. Nielsen IV S. 633/634; Kancelliets Brevbøger 1571—1575 (1898), S. 354.
- 7) Schmidt, Historisches Taschenbuch, über die Entstehung der Apotheken, 2. Oplag (1835), III. Bd., S. 108/109.
- 8) Collenburg angiver som Kilde „eine alte dänische Chronik“; Oversætteren i Jydske Samlinger 4. R. 4. Bd. S. 236 udelader Ordet „dansk“. Den samme Historie fortælles om Hertug Johan Adolf i Slesvig (Sach, Stadt Schleswig S. 155).
- 9) Acta A. XVII 857 Stats Arkiv Kiel (= St. A.); Brevet maa være identisk med det i Archiv for Pharmacie Bd. 20 (1863), S. 560 anførte Dokument, og det kan ikke være skrevet 1627, da Børnene betegnes som „armen unmundigen und unerzogenen Weisslein“.
- 10) Slesvigske Provindsialefterretninger Bd. 3, S. 18; Jantzen i Kirkehistoriske Samlinger, 5. Række 1. Bd., S. 746, 748; J. W. Flood, Kristiania Svaneapoteks Historie (1889), S. 7; J. W. Flood, Norges Apothekere fra 1588 til 1908 (1908), S. 122.
- 11) Dam-Schæffer I S. 117.
- 12) Acta XVIII, II 2 Haderslev Raadstue Arkiv (= R. A.).
- 13) Udkast Acta A. XVII 857 St. A., Original Acta XXI G 3 R. A., Kopi (8./1. 1675) i Apotekets Arkiv (= A. A.).
- 14) Prot. iud 3./11. 1675, 12./8. 1676, 21./7. 1677.
- 15) Se Anm. 12.
- 16) Original i A. A.
- 17) Udkast i Acta A. XVII 857 St. A.; Original i A. A.
- 18) Se Anm. 16.
- 19) Se Bibl. Dan. III 957.
- 20) Se Bibl. Dan. III 1442.
- 21) Efterretningen om, at han allerede 1649, kun elleve Aar gammel, deponerede ved Universitetet i Helmstedt (Stichelius S. 150), er næppe rigtig; hans Navn er ikke indført i Matriklen. (Venlig Meddelelse af Gehejmeraad, Dr. Zimmermann i Wolfenbüttel).

- 22) Christian V., 8./1. 1675; se Anm. 16.
- 23) Kirkeregnskabsbog 6./5. 1680: „Hr. Jacobus Schultz seine Liebste“; dertil passer Stichelius S. 152, hos Rhode S. 534 er „1689“ en Trykfejl.
- 24) Achelis, Haderslev i gamle Dage, II S. 427 Nr. 65, S. 429 Nr. 34.
- 25) 17./2. 1681, se Anm. 16.
- 26) „Wornegst auf inständiger anhalten der Bluthsverwandtn dass die Dochter gewissheit wegen einess Ehrenbettes und Perlen Schnur umb den Halss zum Jungfr. Zier haben möchte der Vater sich *Resolvirt* in die *quotam* der Tochter 2 Lott Halss Perlen zu 36 Mk und ein Ehrenbette zu 64 Mk *Summa* in alles zu 100 Mk l. ihr allemahl zu verschaffen.“
- 27) Udkast A. A.
- 28) Se Anm. 27.
- 29) Original A. A.
- 30) Fejlagtig staar i De danske Apotekers Historie. I S. 121 „2 Sk.“ i Stedet for 2 Rdlr.
- 31) „Sehl. Peter Mörcks gewesene . . . Wüste Hauss Stelle“ hedder det i Originalen, i Jydske Samlinger 4. Række 4. Bd. S. 245 er det bleven til „salig Peter Mærks“, i De danske Apotekers Historie I, S. 121 hedder det om Nabogrunden: „Dette sidste Grundstykke var den saakaldte Markedsplads“. Denne Peter Mörck laaner 1621 96 Mark 15 Skill. lybsk fra Ødis Kirke og pantsætter sit Hus „her In hader schleuen Twischen den Apotekern und Godtfrede Schröders hussere, In der Bischofsstraten belegenn“.
- 32) Se Anm. 16.
- 33) Den har endnu eksisteret 1842, men er nu forsvunden.
- 34) Oversættelserne skyldes afdøde Lektor, Dr. phil. Fred. Moth i Haderslev.
- 35) Se Anm. 16.
- 36) Se Anm. 16.
- 37) Fidemeret Afskrift A. A.
- 38) Desværre er Skifter ikke indført i Haderslev Herreds Tingbogen 1724 ff., og Skifteprotokollerne er ikke bevaret. Derfor er det det sidste Skifte indtil 1920, der er bevaret!
- 39) Vistnok Jørgen Beyer, Apoteker i Fredericia 1667 indtil omtrent 1693.
- 40) Jfr. Hans Jørgen Helms, Stamregister over Familien Helms, 4. Udgave (1929), S. 36, for Børnene S. 40—42.
- 41) Acta A. XVII 857 St. A.
- 42) Katedralskolens Arkiv og Acta XVII B. 26 R. A.
- 43) Th. Matthiesen i Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 2. Række, 7. Bind (1925), S. 480.
- 44) Ding-Protokoll der Stadt Hadersleben 14./1., 21./1. 1717, 15./1., 22./1. 1718, 15./1., 22./1. 1724.
- 45) I Originalen (A. A.) staar „eine freye Fuhr Rolle gleich andern Bürgern“. Collenburg kunde ikke klare de gamle Bogstaver og læste: „Freie Fuhrzoll“, og dette blev i Oversættelsen i Jydske Samlinger 4. Række, 4. Bd., S. 250 til „fri Kørselstold“. — Om Vognmandsbevillingerne s. Achelis, Haderslev i gamle Dage II, S. 100.
- 46) Hverken Helms' Brev eller Koncept til Svaret findes i det Tyske Kancellis eller i Statholderskabets Arkiv (Acta A. XVIII og A. II St. A.).

- 47) Protocollum Consistorii Regii Haderslebiensis 4./11., 18./11., 17./12. 1697, 11./3., 8./4., 23./5., 30./5. 1698, 2./3., 31./3. 1699. — Dommen af 23./5. 1698 finder trykt hos E. Lautrup, *Chronik der Stadt Hadersleben* (1844), S. 172—174, jfr. desforuden Th. Matthiesen i „Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte“, 2. Række 7. Bind (1925) S. 477—478.
- 48) Prot. iudic. 13./11. 1697 (Acta C. XIX 5 Nr. 7 St. A.).
- 49) Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum I (1749), S. 786—841.
- 50) Kr. Carøe, *Medicinalordningens Historie* (1917), S. 36. Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum I (1749), S. 785.
- 51) E. Dam i *Nordisk Farmaceutisk Tidsskrift* 3. Aargang (1896), S. 396.
- 52) Acta XXI G 3 R. A.
- 53) *Haderslev i gamle Dage* II (1929), S. 285 maa derfor rettes.
- 54) Acta A. III 599 St. A.
- 55) Prot. iud. 31./10. 1710 (Acta C XIX 5 Nr. 10 St. A.).
- 56) Acta A. XVII 857 St. A. Her ligger alle denne Sag vedrørende Breve.
- 57) *Kirkeregnskabsbog* 1717.
- 58) Prot. iud. 12./2. og 19./9. 1720 (Acta C. XIX 5 Nr. 14 St. A.).
- 59) *Aastrup Kirkebog* 1708.
- 60) *Achelis, Aus der Geschichte des Haderslebensers Johanneums I* (1921), S. 45 Nr. 347 (* Horsens 5./9. 1733, † 14./6. 1774).
- 61) C. C. Zeises „Wahrhaftige Nachricht in der Sachen, welche zwischen Herrn Hinrich Helms Apothekern zu Hadersleben eines theils und mir Endesbenandten andern theils gewesen, die allen Unpartheyischen vor Augen gelegt wird, um ihnen den Grund derselben zu eröffnen“ (Acta A. XVII 857 St. A.) giver en Del gode Oplysninger om Zeises Liv indtil 1716. — *Ligtalen over C. C. Zeise, som tidligere laa i Præstearkivet* (Acta IX b), er gaaet tabt (efter 1866). — Jfr. endvidere *Kirkehistoriske Samlinger* 4. Række, 6. Bd., S. 731.
- 62) Se Anm. 16; trykt i *Oversættelse i De danske Apotekers Historie* I, S. 125 og *Jydske Samlinger* 4. R. 4. Bd. S. 254 A. 37.
- 63) Paul Th. Hoffmann, *Neues Altona 1919—1929* (1929), Bd. II, S. 252—260, dog maa bemærkes, at H. Z. aldrig var Præst i Haderslev. Jfr. *Altonaer priv. Adress-Comtoir-Nachrichten* 2. og 5./4. 1851.
- 64) Se Anm. 16.
- 65) „Hof-Apotheker Büttner in der Hochfüstl. Braunschweig Wolfenbüttelschen Hoff-Apotheke“ hedder det i Eksamensbeviset.
- 66) Kopier i A. A. og i Acta A. XVIII 1642 St. A.
- 67) Original i Acta A. XVIII 1642 St. A., Kopi i A. A.
- 68) Flere Concepter til Breve af Zeise ang. Dr. Flohr ligger i A. A.
- 69) 17./2. 1753: Acta A. XVIII 1642 St. A.
- 70) 24./3. 1753: Acta A. XVIII 1642 St. A.
- 71) 24./11. 1756: Zeise til Kongen: Acta A. XVIII 1642 St. A.
5./2. 1757: Bernstorff til Zeise, se Anm. 16.
- 72) 22./1. 1772: Se Anm. 27.
- 73) *Jydske Samlinger*, 4. Række, 4. Bind, S. 260.
- 74) 7./10. 1772: Koncept i A. A., Original Acta A. XVIII 1642 St. A.
- 75) 15./12. 1772: Koncept Acta A. XVIII 1642 St. A., Original i A. A.

- ⁷⁶⁾ Acta A. XVIII 1642 St. A.
- ⁷⁷⁾ Acta XII Kb. 8. R. A.
- ⁷⁸⁾ De biografiske Notitser stammer fra Eksamensbeviset (Afskrift i Acta A. XVIII 1642 St. A.).
- ⁷⁹⁾ Acta A. XVIII 1642 St. A.
- ⁸⁰⁾ Koncept i Acta A. XVIII 1642 St. A. med Datoen 11./2. 1785, Originalen i A. A. er dateret 4./2. 1785.
- ⁸¹⁾ En Del Aktstykker Æderom i Acta A. XIX G 3 R. A. og i Acta A. XVIII 1642 St. A.
- ⁸²⁾ Akter i A. A.
- ⁸³⁾ Acta A. XXVII 906 St. A.
- ⁸⁴⁾ J. A. Brendel og K. L. Schei, Norges Apotek og deres Innehavere (1926 ff), S. 243—244.
- ⁸⁵⁾ Jfr. Rasmus Æreboes Autobiografi, udgivet af G. L. Grove (1889), S. 242.
- ⁸⁶⁾ F. R. Friis, Historisk-topografiske Efterretninger om Kværndrup Sogn: Samlinger til Fyens Historie og Topographie, 8. Bd. (1881), S. 347.
- ⁸⁷⁾ Achelis (se Anm. 61), S. 56 Nr. 537; E. Laurup i Lyna 1826, S. 381—387.
- ⁸⁸⁾ „Familien-Nachrichten gesammelt von Carl Heinrich Paul Langheim, Hadersleben d. 15. April 1817“ (50 Foliosider), ejes af Fru Sanitetsraad Dr. Jacobsen i Tyrstrup.
- ⁸⁹⁾ „Protocoll-Buch des Schl. Holst. Sanitätscollegii pro 1840 bis 1850 inclusive“, S. 58 (Acta A. XXIX Nr. 5 St. A.).
- ⁹⁰⁾ Se Anm. 16.
- ⁹¹⁾ Rud. Jørgensen, Løve Apoteket i Kjøbenhavn 1620—1908 (1908), S. 16—17.
- ⁹²⁾ Meddelelser fra Hr. Ingeniør R. Sönnichsen i Kollund. — E. Jendreyczyk, Die ältesten Apotheken in Norder-Dithmarschen (1910), S. 18.
- ⁹³⁾ Meddelelser fra hans Svigersøn, Hr. Apoteker V. Jørgensen i Hohn ved Rendsborg.
- ⁹⁴⁾ Achelis (se Anm. 61), S. 97 Nr. 11; Fysikatsarkiv, Akter 1871.
- ⁹⁵⁾ Meddelelser fra Enken.
- ⁹⁶⁾ Meddelelser fra ham.
- ⁹⁷⁾ Meddelelser fra ham.
- ⁹⁸⁾ Meddelelser fra Enken. Achelis (se Anm. 61), S. 99 Nr. 58.
- ⁹⁹⁾ Oplysningerne stammer fra Hr. Bankdirektør Haase i Løgumkloster.
- ¹⁰⁰⁾ Foruden den tidligere anførte Literatur er benyttet: G. F. Claussen, Die ehemalige Schlossapothek in Hadersleben: Dagbladet 1882 Nr. 49 og 50. Følgende Arkiver har jeg benyttet: 1) Hjorte-Apotekets Arkiv 1583—1920; 2) Haderslev Raadstuearkiv XIX G 3: Apotekerne 1654—1844 (Landsarkiv Aabenraa); 3) Amtsarkiv, slesvigske Registratur 215: „Medicinalsachen“ 1769—1864 (Aabenraa), 4) Tyske Kancellis Arkiv A. XVII 857: 1654—1716 (St. A. Kiel); 5) Tyske Kancellis Arkiv A. XVIII 1642: 1752—1844 (Kiel); 6) Statholderskabets Arkiv A. II 263: 1752—1828 (Kiel); 6) Sanitetskollegiets Arkiv A. XXXIX: 1804—1851 (Kiel); 7) Medicinalinspektoratets Arkiv A. XXXIX: 1852—1869 (Kiel). — Desuden har jeg benyttet nogle Afskrifter fra Haderslev Raadstue-Arkiv, da jeg i de sidste to Aar ikke har haft Lejlighed til at benytte Byens Arkiv.

INDHOLD

	Side
<i>SLOTSAPOTEKET</i>	7
1. Antonius Bate, 1557—1595	8
2. Johannes Piper (1608—1627) *)	14
 <i>DE HUSVILDE APOTEKERE</i>	 16
3. Johannes Fabricius (1636) *)—1645	16
4. Matthias Dahler, 1650—1659	17
5. Christian Vorstius, 1660—1666	20
6. Severin Albinus, 1667—1669	22
 <i>I BINDINGSVÆRSHUSET</i>	 24
7. Jacob Schultze, 1669—1684	24
8. Henrich Helms, 1685—1724	32
9. Carl Christian Zeise, 1724—1753	44
10. Christopher Friederich Zeise, 1753—1785	46
11. Nicolaus Gottfried Sass, 1785—1800	50
12. Carl Heinrich Paul Langheim, 1802—1842	53
 <i>I DEN NUVÆRENDE BYGNING</i>	 60
13. Julius Wilhelm Collenburg, 1842—1852	60
14. Niels Nørgaard Aggersborg, 1852—1872	64
15. Erich Carl Matthias Holst, 1872—1878	67
16. Peter August Sønnichsen, 1878—1883	68
17. Henrich Ferdinand Emil Sommer, 1883—1887	69
18. Christian Iver Wäger, 1887—1895	69
19. Georg Heinrich Adolf Hagen, 1895—1897	69
20. Oskar Anton Petry, 1897—1899	70
21. Peter Carl Jacobsen, 1899—1905	71
22. Hans Jensen, 1905—1910	72
23. Lauritz Petersen, 1910—1920	74
24. Schack Køster Obel, fra 1920	76

Om Kilderne se Anmærkning 100. (Side 80).

*) Disse Aarstal er omtrentlige.